

ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Πρόκειται για σύντομες σημειώσεις ιστορικών συμβάντων, οι οποίες καταγράφονται αυτοτελώς και δίχως καμία σύνδεση ή συνάφεια ή μία καταγραφή με την άλλη, με μόνο κοινό χαρακτηριστικό την χρονολόγησή τους κατά έτος, μήνα και ημέρα. Δεν σχετίζονται με τα χρονικά των πόλεων της ύστερης αρχαιότητας, τα *chronica minora* ή τα σύντομα χρονικά της μέσης βυζαντινής περιόδου, ή ύλη των οποίων ανάγεται στο ελληνικό πρότυπο των *Excerpta Barbari* του 4ου/5ου αιώνα και στις μεταγενέστερες διασκευές τους.⁶⁷ Στα Βραχέα Χρονικά δεν υπάγονται επίσης οι κατάλογοι αυτοκρατόρων δίχως χρονολογήσεις και σημειώματα. Ανάλογα με την θεματική τους ή το περιεχόμενό τους διακρίνονται σε τέσσερις βασικές κατηγορίες: (α) αυτοκρατορικά χρονικά, (β) βασιλείες αυτοκρατόρων, (γ) χρονικά διαφόρων τόπων, (δ) χρονικά των τουρκικών κατακτήσεων. Μας παραδίδονται επίσης αποσπάσματα χρονικών, όπως και μεμονωμένες προσωπικές χρονογραφικές καταγραφές.⁶⁸ Η σημασία τους ως ιστορικών πηγών, ιδίως για την περίοδο 1360-1410, κατά την οποία υπάρχει ιστοριογραφικό κενό, αναγνωρίστηκε από νωρίς. Κατά κανόνα οι ανώνυμοι συντάκτες καταγράφουν τα γεγονότα δίχως σχολιασμό και κρίσεις. Η έκτασή τους από χρονικό σε χρονικό ποικίλλει. Ορισμένα περιορίζονται σε λίγες καταγραφές, άλλα πάλι καλύπτουν μεγάλες χρονικές περιόδους. Δεν υπάρχει γλωσσική ομοιομορφία, τείνουν όμως προς την δημώδη, αν και στην περίπτωση αυτή είναι άπιθano να προήλθαν από προφορική παράδοση. Αξίζει να σημειωθεί ακόμη ότι τα χρονογραφικά λήμματα άλλοτε καταγράφονται μεθοδικά, καλύπτοντας

μία ορισμένη περίοδο, άλλοτε έντελως σποραδικά και με μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ τους: βλ. λόγου χάρη, τις έγγραφες του Χρονικού αρ. 35, Schreiner, I, 284-288, οι οποίες αρχίζουν με την ίδρυση της πρωτεύουσας το 330, την κατάκτησή της από τους Φράγκους το 1204 και την ανακατάληψή της το 1261 για να περάσουν σε μεμονωμένα γεγονότα του 1399, του 1415, του 1446 και σε άλλα παρόμοια.

Τα Βραχέα Χρονικά αρχίζουν να καλλιεργούνται ως είδος ιστοριογραφικό από τότε που η δημώδης γλώσσα άρχισε να καθιερώνεται στην λογοτεχνία και το ενδιαφέρον για τα πολιτικά πράγματα γινόταν ολοένα μεγαλύτερο. Η περίοδος, άλλωστε, κατά την οποία εμφανίζεται αυτό το είδος της ανεπίσημης ιστοριογραφίας συμπίπτει με γεγονότα μεγάλης ιστορικής σημασίας για το βυζαντινό κράτος και τον έλληνοισμό. Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να πούμε πως τα Βραχέα Χρονικά απαντούν κυρίως σε νεότερα χειρόγραφα, μεταγενέστερα του 11ου αιώνα. Στην έκδοση του P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, μόνον τρία χειρόγραφα χρονολογούνται αυτήν την περίοδο (Br. Χρ. αρ. 1, 10ος αϊ., αρ. 5, 10ος/11ος αϊ., αρ. 45, 11ος αϊ.), ενώ στον 13ο αιώνα μόνον δύο (αρ. 16, 19). Τον 14ο αιώνα, ωστόσο, ο αριθμός των χειρογράφων που μας παραδίδουν Βραχέα Χρονικά αυξάνει σημαντικά. Τα περισσότερα χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα ή στον 16ο και στις αρχές του 17ου.⁶⁹

Συνήθως βρίσκονται σε χειρόγραφα ποικίλου περιεχομένου, όπως, λόγου χάρη, καταλόγους βυζαντινών πατριαρχών και αυτοκρατόρων ή καταλόγους των τούρκων σουλτάνων, ακόμη και στο τέλος άλλων χρονογραφικών κειμένων, όπως το *Χρονογραφικόν Σύντομον* του Πατριάρχη Νικηφόρου. Σπάνια τα βρίσκουμε σε χειρόγραφα που περιέχουν άλλα ιστοριογραφικά έργα, όπως το *Πασχάλιον Χρονικόν* (αρ. 35), τον Παχυμέρη και τον Γρηγορά (αρ. 97). Επίσης είναι μάλλον άπιθano να τα βρεί κανείς σε θεολογικούς ή λειτουργικούς κώδικες. Συχνά παραδίδονται μεμονωμένα ή είναι γραμμένα σε πρόσθετα φύλλα από μεταγενέστερο χέρι. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι γράφονταν σε λευκές σελίδες, απλώς για να καλύψουν κάποιο κενό ή έντελως τυχαία από κάποιον φιλόστορα γραφέα. Απεναντίας, στο σύνολό τους τα Βραχέα Χρονικά μας δείχνουν

67. Α. Καρπόζηλος, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α', 511 κ.έ., τ. Β', 529 κ.έ.

68. P. Schreiner, *Studien zu den ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ*, Μόναχο 1967, 8-10.

69. P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 32-37.

ὅτι εἶχαν ὑψηλότερους στόχους. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα γράφονταν μὲ μοναδικό σκοπὸ νὰ μεταδώσουν εἰδήσεις γιὰ διάφορα ἱστορικά συμβάντα ποὺ συνδέονταν ἄμεσα μὲ τὶς τύχες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Τὰ χρονικά τους δὲ ὅρια ἐκτείνονται θεωρητικὰ ἀπὸ τὸ 312 ὡς καὶ τὸ 1771. Στὴν πλειονότητά τους πάντως παραδίδονται ἀνώνυμα καὶ δίχως τίτλο. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐξαιρέσεις, ὅπως δείχνουν οἱ περιστασιακοὶ τίτλοι *Χρονικὸν ἐν Συντόμῳ*, *Χρονικὸν Μερικόν*, *Χρονογραφίον*, *Διήγησις*, *Ἐνθύμισις* κ.ἄ. Ἡ τρέχουσα ὀνομασία τους *Βραχέα Χρονικά* δὲν ἀπαντᾷ οὔτε μία φορὰ στὰ χειρόγραφα.⁷⁰

Ἀπὸ τὴν φύση τῆς ἡ Χρονογραφία ἐπιτρέπει τὴν ἀνωνυμία. Στὴν μορφή μάλιστα ποὺ μᾶς παραδίδονται τὰ *Βραχέα Χρονικά* εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ μιλοῦμε γιὰ συγγραφέα. Στὴν καλύτερη περίπτωση πρόκειται γιὰ περισσότερους ἀπὸ ἓναν συμπελητές. Ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωση ἀκόμη ποὺ ὑπάρχει ἀναφορὰ σὲ κάποιον ὄνομα, ὅπως *Σύνοψις χρονικὴ Ἰακώβου τοῦ Κυριαννίτη* (*Χρονικὸν* ἀρ. 37), δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ἂν πρόκειται γιὰ συγγραφέα ἱστορικῶν σημειωμάτων ἢ τὸν γραφέα ἀπλῶς τοῦ χειρογράφου.⁷¹ Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ *Βραχέα Χρονικά* σπανίζουν σὲ χειρόγραφα πρὶν ἀπὸ τὸν 14ο αἰῶνα ὀφείλονται κυρίως σὲ δύο αἰτίες: Πρῶτον, ὁ ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων ποὺ χάθηκαν ἕως τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνα συγκριτικὰ μὲ τὶς μεταγενέστερες περιόδους εἶναι σχετικὰ μεγαλύτερος καὶ δεύτερον, τὰ *Βραχέα Χρονικά* ὡς ἱστοριογραφικὸ εἶδος δὲν εἶχαν ἀκόμη εὐρύτερα καθιερωθεῖ στὸ Βυζάντιο. Τὸ ὅτι μερικὲς φορὲς βρίσκει κανεὶς σὲ κάποιον παλαιὸ χειρόγραφο ἓνα *Βραχύ Χρονικὸ* πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μᾶλλον τυχαῖο καὶ νὰ ἀποδοθεῖ στὸ ἐνδιαφέρον τοῦ γραφέα τοῦ κώδικα ἢ κάποιου λόγιου ἀναγνώστη.⁷²

Σύμφωνα μὲ τὸν P. Schreiner, ἡ κοινωνικὴ τάξη στὴν ὁποία ἀνῆκαν οἱ ἀνώνυμοι αὐτοὶ συμπελητές καὶ γραφεῖς δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ προσδιοριστεῖ: οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς παρέχουν τὰ ἴδια τὰ κείμενα εἶναι πολὺ πενιχρές. Ὡστόσο,

70. Ὁ.π., 38-40. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Studien zu den BPAXEA XPONIKA*, 92 κ.ἑ.

71. *Χρονικὸν* ἀρ. 31, Schreiner, I, 222: *Ἐγράφη χειρὶ Φλαμουλίου τοῦ Κοντοστεφάνου*. *Χρονικὸν* ἀρ. 56, I, 407: *Ἐνθύμισις [...] διδαγμένη γραφικῶς ὑπὸ τοῦ τοῦ Ἁγίου Ὁρους Διονυσίου*.

72. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 41-43. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Studien zu den BPAXEA XPONIKA*, 116-120.

ἀπὸ τὶς λίγες ἐνδείξεις ποὺ ἔχουμε, ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι στοὺς συγγραφεῖς συγκαταλέγονται ἓνας κύπριος δικαστὴς ἢ δικαστικὸς ὑπάλληλος (ἀρ. 28), ἓνας λόγιος ποὺ ἀνῆκε στὸν κύκλο τοῦ ἀστρονόμου Ἰωάννη Ἀβραμίου (ἀρ. 25) καὶ ἓνας ὑπάλληλος τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς στὴν Κωνσταντινούπολη (ἀρ. 16). Ἀντίθετα, τὰ χρονικά τῆς Τουρκοκρατίας φαίνεται νὰ γράφονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ κληρικούς καὶ μοναχοὺς.⁷³

Οἱ πηγὲς ἀπ' ὅπου ἀντλοῦν τὶς πληροφορίες τους οἱ συγγραφεῖς, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστες. Ἡ συγγραφή τῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονογραφικῶν ἔργων, ὡς γνωστό, μετὰ τὸν 12ο αἰῶνα ἀρχίζει νὰ φθίνει σταδιακὰ, ἔτσι ὥστε τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων ἡ παράδοση αὐτὴ νὰ ἔχει αἰσθητὰ ἀτονίσει. Σ' αὐτό, ἐνδεχομένως, συνετέλεσε καὶ ἡ κλασικιστικὴ τάση ποὺ ἐπικρατοῦσε στοὺς λογίους κύκλους τόσο κατὰ τὴν περίοδο τῶν Κομνηνῶν ὅσο καὶ τῶν Παλαιολόγων. Τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν ἡ Χρονογραφία νὰ ἐπιζήσει κυρίως στὶς ἐπαρχίες, ὅπως στὴν Τραπεζούντα, στὴν Κύπρο καὶ στὴν Ἡπειρο. Ποιὰ ὅμως εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν Χρονογραφία καὶ τὰ *Βραχέα Χρονικά*; Μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῶν *Βραχέων Χρονικῶν* εἶναι πραγματικὰ οἱ συνεχιστὲς μιᾶς παράδοσης ποὺ μετὰ ἀπὸ μακρὰ ἐγκατάλειψη ἀρχίζει νὰ ἀναβιώνει ξανά τὸν 14ο αἰῶνα; Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῆς λαϊκῆς χρονογραφίας δὲν εἶναι ὁμολογουμένως ἄμεση οὔτε καὶ διαπιστώνεται ἐξάρτηση τοῦ ἑνὸς εἶδους ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Τὰ *Βραχέα Χρονικά*, κατὰ κανόνα, ἀναφέρονται σὲ ἐξωτερικὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίζονται γεωγραφικὰ στὸν χώρο τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἰταλίας. Οἱ πηγὲς τους ἐνδεχομένως ἀνάγονται σὲ τοπικὲς χρονογραφίες, παρόμοιες μὲ ἐκείνη τοῦ *Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας* ἢ τοῦ *Χρονικοῦ τοῦ Παναρέτου*, ἀπὸ τὸ ὁποῖο εὐκόλα θὰ μπορούσαν νὰ ἀπομονωθοῦν γεγονότα καὶ οἱ χρονολογήσεις τους. Τὰ αὐτοκρατορικὰ χρονικά ἔχουν ὡς ἐπίκεντρο τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους, πιθανὸν ἀντλώντας πληροφορίες ἀπὸ χρονικά τῆς αὐλῆς ἢ καὶ τῆς πόλεως, περιλαμβάνουν ὅμως καὶ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν καὶ στὶς ἐπαρχίες (*Χρονικά* ἀρ. 1-13). Αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ χρονικά ἔχουν μακρὰ παράδοση καὶ ἐμφανίζονται ἤδη ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος. Ὅρισμένα χαρακτηριστικὰ τους, ὅπως ὁ τρόπος χρονολόγησης καὶ διατύπωσης,

73. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 42-43.

είναι τυποποιημένα και ως φόρμουλες απαντούν στα γνωστά χρονογραφικά κείμενα: γεγονός βρασμός και κλόνος γῆς ἐξαίσιος, παρελήφθη Ἀντιόχεια ἡ μεγάλη, ἐκτίσθη ἡ πόλις, ἐπάρθη ἡ πόλις κ.ἄ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὰ χρονικά τῶν τουρκικῶν κατακτήσεων ἀποτελοῦν ἰδιαίτερη ὁμάδα (Χρονικά ἀρ. 53-80). Χρονολογοῦνται σύμφωνα μὲ τις βασιλεῖες τῶν σουλτάνων, σὲ ἀρκετὲς μάλιστα περιπτώσεις τὸ θέμα τους δηλώνεται στὸν τίτλο: *Περὶ τῶν Τούρκων τῶν βασιλέων, ἐν ποίῳ χρόνῳ ἔλαβαν τὰ κάτωθεν κάστρη* (ἀρ. 58), *Διήγησις βασιλέων τῶν Ἰσμηλιτῶν* (ἀρ. 72a). Κατὰ πόσον ἀντλοῦσαν τὸ ὕλικό τους ἀπὸ εἰδικὲς ἱστορίες ἢ ἀλλιῶς σουλτανικά χρονικά, γραμμένα στὴν ἐλληνική, μᾶς εἶναι ἄγνωστο. Τὰ χρονικά τῶν πόλεων καὶ τῶν διαφορῶν τόπων, τῆς Μεσημβρίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Κύπρου, ἀλλὰ καὶ τὰ Βενετο-πελοποννησιακά, ὅπως καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς βυζαντινῆς Ἀνατολῆς, εἶναι ἄγνωστου προελεύσεως (ἀρ. 23-52). Θὰ μπορούσε νὰ εἰκάσει κανεὶς ὅτι οἱ κατὰ τόπους μητροπόλεις διατηροῦσαν ἓνα ἱστορικὸ ἀρχεῖο στὸ ὁποῖο καταγράφονταν τὰ σημαντικότερα γεγονότα τῆς περιοχῆς.⁷⁴ Οἱ πληροφορίες, πάντως, ποὺ μᾶς παρέχουν ἐνδιαφέρουν ὄχι μόνον τοὺς ἱστορικούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς γλωσσολόγους, ἰδίως τὰ χρονικά ποὺ παραδίδουν διαλεκτολογικὸ ὕλικό (βλ. τὰ κυπριακά χρονικά, ἀρ. 25-28). Ἡ γλῶσσα στὴν ὁποία εἶναι γραμμένα εἶναι φυσικά ἢ δημώδης, ἀλλὰ συχνὰ μᾶς παραδίδονται καὶ σὲ διαλέκτους, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ κυπριακά χρονικά. Δίχως αὐτά, οἱ γνώσεις μας γιὰ πολλὰ γεγονότα θὰ ἦταν λειψές καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλα συμβάντα ἀνεπαρκεῖς καὶ ἀποσπασματικές. Δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολικὸ νὰ ποῦμε ὅτι γιὰ θέματα καὶ προβλήματα χρονολόγησής τὰ Βραχέα Χρονικά εἶναι οἱ μόνες πηγές ποὺ διαθέτουμε. Εἶναι γνωστό, ἄλλωστε, ὅτι οἱ λόγιοι ἱστορικοὶ ἀπεχθάνονταν τίς λεπτομέρειες. Κατὰ κανόνα ταυτίζονταν μὲ τὴν Βασιλεύουσα, μὲ ἀποτέλεσμα, οἱ ἀναφορὲς τους στὰ διαδραματιζόμενα στίς ἐπαρχίες νὰ εἶναι ἐλάχιστες καὶ καθόλου διεξοδικές. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη, τὰ Βραχέα Χρονικά καλύπτουν μερικὰ ἀπὸ τὰ κενὰ ποὺ δημιουργήσε ἡ «ἀριστοκρατικὴ» αὐτὴ νοοτροπία.

74. Ε. Ζαχαριάδου, [Βιβλιοκρισία τοῦ P. Schreiner, *Studien zu den BPAXEA XRONIKA*, Μόναχο 1967], *Ἑλληνικά* 21 (1968) 430-431.

Ἐκδόσεις

Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Βραχέα Χρονικά*. Ἐκδίδονται ἐπιμελεῖα Κ.Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ, [Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμος Α', τεῦχος 1], Ἀθήνα 1932/1933 –P. SCHREINER, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, 1. Teil: Einleitung und Text. 2. Teil: Historischer Kommentar. 3. Teil: Teilübersetzungen, Addenda et Corrigenda, Indices, [CFHB XII. 1-3, Series Vindobonensis], Βιέννη 1975, 1977, 1979.

Γενικὴ βιβλιογραφία

KRUMBACHER, *Geschichte*, I, 395-403. *Ἱστορία*, I, 801-816. –MORAVCSIK, 235-237. –COLONNA, 147-156. –HUNGER, *Literatur*, I, 481-482. *Λογοτεχνία*, II, 334-335.

Εἰδικὴ βιβλιογραφία

ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Ἐνθυμήσεων ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 7 (1910) 113-313. –Κ.Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, «Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ εἰδήσεις τῶν βραχέων χρονικῶν τοῦ Σπ. Λάμπρου», *ΕΕΒΣ* 11 (1935) 3-15. –P. WITTEK, «Chroniques mineures byzantines», *Byz* 12 (1937) 309-323. –P. CHARANIS, «An important short chronicle of the fourteenth century», *Byz* 13 (1938) 335-362. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «A Note on the Short Chronicle No 45 of the Lampros-Amantos Collection», *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves* 7 (1939-1944) 447-451. –R.-J. LOENERTZ, «Chronicon breve de Graecorum imperatoribus ab anno 1341 ad annum 1453 e codice Vaticano Graeco 162», *ΕΕΒΣ* 28 (1958) 204-215. –Z.G. SAMODUROVA, «K voprosu o malykh vizantijskich chronikach (po rukopisjam moskovskich sobranij)», *VizVre* 21 (1962) 127-147. –R.-J. LOENERTZ, «La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire», *OCP* 29 (1963) 331-356. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «La chronique brève de 1328 à 1341», *OCP* 30 (1964) 39-64. –P. SCHREINER, «La chronique brève

de 1352. Texte, traduction et commentaire. Troisième partie: de 1342 à 1348», *OCP* 31 (1965) 336-373. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire. Quatrième partie: de 1348 à 1352», *OCP* 34 (1968) 38-61. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Studien zu den BPAXEA XPONIKA*, [Miscellanea Byzantina Monacensia, 6], Μόναχο 1967. –Ε. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, [Βιβλιοκρισία τοῦ P. Schreiner, *Studien zu den BPAXEA XPONIKA*, Μόναχο 1967], *Ἑλληνικά* 21 (1968) 420-431. –Α. ΚΑΡΠΟΖΙΛΟΣ – Γ.Μ. ΠΑΡΑΣΟΓΛΟΥ, «Διήγησις Βασιλέων τῶν Ἰσμηλιτῶν. A short chronicle», *Byz* 42 (1972) 73-87. –Ο. ΛΑΜΠΣΙΔΙΣ, «Kurzer Kommentar zur Kleinchronik 6», *JÖB* 37 (1987) 201-203. –Δ. ΚΟΡΑĆ – Ρ. ΡΑΔΙĆ, «Mehmed II, the Conqueror, in Byzantine Short Chronicles and old Serbian annals, inscriptions and genealogies», *ZRVI* 45 (2008) 289-300.

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΛΗΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1341-1347)

Οἱ πηγές ἀπ' ὅπου ἀντλοῦν τὸ ὕλικό τους οἱ ἀνώνυμοι συγγραφεῖς τῶν *Βραχέων Χρονικῶν* παραμένουν, ὅπως προαναφέρθηκε, ἄγνωστες. Σὲ μία ἢ δύο περιπτώσεις διαπιστώνεται ἡ χρήση μίας ἐχθρική διακείμενης πρὸς τὸν Ρωμανὸ Διογένη πηγῆς (*Χρονικόν* ἀρ. 4) καὶ ἀκόμη μία ἀντίστοιχα ἀρνητικῆ πρὸς τὸν Ἰωάννη Καντακουζηνὸ (*Χρονικόν* ἀρ. 8), ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διαπίστωση ἀπὸ μόνη της δὲν ὁδηγεῖ παραπέρα.⁷⁵ Γεγονὸς παραμένει ὅτι στὸ *Χρονικόν* ἀρ. 8, ἡ συγγραφή τοῦ ὁποῦ τοποθετεῖται στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα, τὰ γεγονότα καταγράφονται σὲ γλώσσα στρωτὴ καὶ μὲ ἀρκετὲς λεπτομέρειες, πράγμα ποὺ προϋποθέτει τὴν χρήση γραπτῶν μαρτυριῶν. Ἡ ἐξιστόρηση ξεκινᾷ μὲ τὴν ἔδρυση τοῦ κράτους τῆς Νίκαιας καὶ τὴν διαδοχὴ στὸν θρόνο τῶν Λασκαριδῶν. Ἡ τύφλωση, ὡστόσο, τοῦ νεαροῦ Ἰωάννη Δούκα Λάσκαρη καὶ ὁ σφετερισμὸς τοῦ θρόνου ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο ἀποσιωπῶνται, ὅπως καὶ τὸ σχίσμα ποὺ ἀκολούθησε, τῶν Ἀρσενιατῶν: τῷ δὲ ,ςψξζ' ἔτει, ἰαννουαρίῳ α', ἡμέρα παρασκευῇ, ἀνηγορεύθη [ὁ Μιχαὴλ] καὶ βασιλεὺς μετ' αὐτοῦ [τοῦ Ἰωάννου] ἐν τῇ παλατίῳ τοῦ Νυμφαίου. εἴτα ἀφίκετο εἰς τὴν Νίκαιαν, ἔνθα καὶ ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀρσενίου (*Χρονικόν* ἀρ. 8, Schreiner, I, 75,6). Καταγράφονται συστηματικὰ οἱ γεννήσεις, οἱ θάνατοι καὶ οἱ γάμοι τῶν βασιλέων, οἱ ἐκλογές στὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ τὰ σημαντικότερα γεγονότα ποὺ σημειώθηκαν ἕως τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα. Μεταξὺ ἄλλων μνημονεύεται ὁ θάνατος τοῦ Ἀνδρονίκου Β' στὶς 12 Φεβρουαρίου τοῦ 1332, καὶ ἀμέσως μετὰ τοῦ στενοῦ του συνεργάτη, τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη στὶς 13 Μαρτίου (ἀρ. 8, Schreiner,

75. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 44-51.

I, 79, 26a-26b). Ἡ καταδίκη τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1341 σημειώνεται δίχως ἀναφορὰ στὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τὴν διδασκαλία του: μηνὶ ἰουνίῳ ι', τοῦ ζωμβ' ἔτους, ἐποίησαν σύνοδον ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ κατὰ τοῦ Βαρλαάμ, παρόντος καὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Πόλεως (ἀρ. 8, Schreiner, I, 80, 31). Ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος δὲν ἐκφέρει προσωπικὲς ἀπόψεις, περιοριζόμενος στὴν παρουσίαση καὶ μόνον τῶν γεγονότων. Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ χρονογραφικὰ λήμματα τῆς περιόδου 1341-1347, δηλαδή, τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου πολέμου (Χρονικὸν ἀρ. 8, § 35-48b, Schreiner, I, 81-85). Ἡ πηγή του ἀπηχεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὸν Γρηγορᾶ (ἰδίως στὰ λήμματα § 40, 42, 43, 45, Schreiner, I, 83-84), ἃν καὶ δὲν διαπιστώνεται ἀπευθείας ἐξάρτηση, πέραν τοῦ ὅτι τόσο ἡ πηγή του ὅσο καὶ ὁ ἴδιος ἐξέφραζαν μᾶλλον τὴν παράταξη τῆς ἀντιβασιλείας: ἐξελθὼν δὲ καὶ ὁ Καντακουζηνὸς τοῦ Διδυμοτείχου παρέλαβε τὰ κάστρη τῆς Μακεδονίας ὅλα. Εἴτα ἦλθεν ἕως τῆς Πόλεως μετὰ Τούρκων καὶ μίαν καὶ δευτέραν. ἐποίησε δὲ φθορὰν πολλὴν εἰς τοὺς Χριστιανούς (ἀρ. 8, Schreiner, I, 84, 45b). Συγκριτικὰ μὲ ἄλλα παρόμοια Χρονικὰ ποὺ φιλοδοξοῦν νὰ καλύψουν μεγάλες χρονικὲς περιόδους ἀποδεικνύεται λεπτομερέστερο καὶ ἀκριβέστερο στὶς εἰδήσεις του:

ἐγένετο σεισμὸς μέγας τὸ πρωί. καὶ ἀργὰ ἕτερος οἶος οὐκ ἐγένετο πώποτε. ἔσειε δὲ καιρὸν πολὺν καὶ ἔπεσον καὶ τείχη τῆς Πόλεως καὶ οἰκίαι πολλαί.	γένετο σεισμὸς μέγας, ὅτε ὑψώθη καὶ ἡ θάλασσα ἕως Σταυροῦ.
ἔκοψαν τὸ κεφάλιν τοῦ Ἀποκαύχου, τοῦ μεγάλου δουκός, οἱ φυλακισμένοι εἰς τὸ μέγα Παλάτιν. καὶ τῇ ἐπαύριον παρελάβωθησαν ὑπὸ τοῦ πλήθους τῆς Πόλεως, παροτρύναντος τούτους τοῦ Τζεφρέ.	ἐφονεύθη ὁ μέγας δούξ. τῇ ἐπαύριον ἐφονεύθησαν ἄρχοντες ρπ'.

καὶ τῇ ἐπαύριον ἐσέβην ὁ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς εἰς τὴν Πόλιν ἀπὸ τῆν Χρυσέαν πόρταν, προδοτῶν ὄντων τοῦ Φακιολάτου καὶ τοῦ γένους αὐτοῦ.	ἡμέρᾳ σαββάτῳ εἰσῆλθε βασιλεὺς Καντακουζηνὸς Ἰωάννης εἰς τὴν Μπόλιν ἐκ τῆς Χρυσέας πόρτας, ἐκ τοῦ Φακεολάτου.
Χρονικὸν ἀρ. 8, § 39, 44, 46b, Schreiner, I, 83, 84.	Χρονικὸν ἀρ. 9, § 10-12, Schreiner, I, 93.

ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΝΕΟΝ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩ

(35) 1341/6850 (Ind. 10)

ὁκτωβρίῳ <..>, ἰνδικτιῶνος ι', <τοῦ> ζων' <ἔτους>, ἐξεῆλθεν ὁ μέγας δομέστικος ὅπως ὑπάγῃ εἰς τὸ Διδυμότειχον. καὶ διερχόμενος τοὺς Ἐπιβάτας ἐποίησε τὸν Ἀπόκαυχον ὀρκωμοτικόν, καὶ ἐξεῆλθε τοῦ πύργου αὐτοῦ. εἴτα ἐπέτρεψεν αὐτὸν ὅπως ἔλθῃ εἰς τὴν Πόλιν. ἐλθὼν δὲ διέστρεψε τὴν δέσποινα κατὰ τοῦ μεγάλου 5 δομεστίκου. οἰκονόμησε δὲ ἵνα πιάσῃ καὶ τοὺς ἄρχοντας. καὶ γνόντες τοῦτο ἐκεῖνοι ἐτζάκισαν τὴν πόρταν τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἔφυγον καὶ ἀπῆγαν εἰς τὸ Διδυμότειχον. κινήσας δὲ ὁ Ἀπόκαυχος τὸν λαόν, ἀπῆραν τὰ πράγματα καὶ ἐχάλασαν καὶ τὰ ὀσπίτια αὐτῶν. τοῦτο γνόντες ἐκεῖνοι μετὰ τοῦ φοσσάτου 10 ἐβαλαν τὸν μέγαν δομέστικον τὸν Καντακουζηνόν τὰ κόκκινα καὶ εὐφήμησαν αὐτὸν βασιλέα τῇ κς' τοῦ ὁκτωβρίου τῆς αὐτῆς ἰνδικτιῶνος. εἴτα ὑπῆρχε ταραχὴ οὐκ ὀλίγη μέσον αὐτῶν καὶ τοῦ κόσμου.

(36) 1341/6850 (Ind. 10)

νοεμβρίῳ κ', ἰνδικτιῶνος ι', ἐστέφθη ὁ βασιλεὺς κϋρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰωάννου, ὦν ἐτῶν ι'. ἐποίησε δὲ καὶ τὸν Ἀπόκαυχον μέγαν δοῦκαν, τὸν δὲ μέγαν δοῦκαν τὸν Ἀσάνην πανυπερ- 5 σέβαστον. καὶ ἐγκρατὴς ἐγένετο πάντων τῶν πραγμάτων ὁ μέγας δοῦκας. ἐποίησε δὲ καὶ ὁ πατριάρχης ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ ὁμολογήσαντος τὸν Καντακουζηνόν βασιλέα.

(37) 1342/6850 (Ind. 10)

μαρτίῳ <..>, ἰνδικτιῶνος τῆς αὐτῆς, ἐποίησεν ὁ μέγας δοῦκας ὁ Ἀπόκαυχος στόλον μέγα καὶ ἀπῆγεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην εἰς τὸν πρωτοστράτορα τὸν Συναδηγόν, ποιήσαντες σκαιωρίαν κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὅπως πιάσωσιν αὐτόν. ὁ δὲ ἐξελθὼν τοῦ Διδυμοτείχου τῷ αὐτῷ μηνὶ μετὰ φροσάτου ἀπῆγεν εἰς τὴν
5 Θεσσαλονίκην πρὸς τὸν πρωτοστράτορα. εἰς δὲ τὸ Γυναικόκαστρον γνοὺς τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλὴν ἀπέδρα πρὸς τὸν κράλην.

(38) 1342/6850–6851 (Ind. 10–11)

ὁ δὲ πρωτοστράτωρ ἐπιάσε τινὰς ἐκ τῶν ἀρχόντων καὶ ἀπῆγεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πρὸς τὸν μέγαν δοῦκαν. κατέβη δὲ καὶ ὁ μέγας δομέστικος ὁ Χρέλης ἐκεῖσε. καὶ ἐξελθόντες ἀπῆραν τὰ κάστρον τῆς Μακεδονίας ὅλα πάρεξ τοῦ Διδυμοτείχου, ὅτι αὐτὸ ἐφύλασσαν ἡ σύνευνος τοῦ Καντακουζηνοῦ μετὰ τοῦ Ἀσάνη
5 τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς. εἴτα ἀπέστρεψεν ὁ μέγας δούξ μετὰ νίκης μεγάλης εἰς τὴν Πόλιν.

(39) 1343/6852 (Ind. 12)

ὁκτωβρίῳ ιη', ἰνδικτιῶνος ια', τοῦ ρωνα' ἔτους, ζάλης οὐσης πολλῆς καὶ ἀφορισμῶν πολλῶν τεθέντων παρὰ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰωάννου, ἐγένετο σεισμός μέγας τὸ πρῶν. καὶ ἀργὰ ἕτερος οἶος οὐκ ἐγένετο πώποτε. ἔσειε δὲ καιρὸν πολὺν καὶ ἔπεσον καὶ τείχη τῆς Πόλεως καὶ οἰκίαι πολλάι.

(40) 1343/6851 (Ind. 11)

τῷ ἀπριλλίῳ δὲ ἔφυγεν ὁ Καντακουζηνός ἀπὸ τὸν κράλην καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Βέρροιν.

(41) 1343–1344/6851–6852 (Ind. 11–12)

εἴτα περάσας ὁ Ἀμούρις ἀπῆγεν ἐκεῖσε καὶ ἀπῆρὲν τὸν καὶ ἔφερέν τον εἰς τὸ Διδυμοτείχον. ἔφθειραν δὲ τὴν Μακεδονίαν ὅλην, οἷα φθορὰ οὐκ ἐγένετο πώποτε.

(42) 1344/6852 (Ind. 12)

μαίῳ <..>, ἰνδικτιῶνος ιβ', τοῦ ρωνβ' ἔτους, ὠκονόμησεν ὁ μέγας δούξ φροσάτον μέγα. ἀπῆρε δὲ καὶ τὸν βασιλέα κύρ Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον, καὶ τὸν πα-

τριάρχην κύρ Ἰωάννην, καὶ ἐξῆλθε τῆς Πόλεως. καὶ τὸν μὲν βασιλέα καὶ τὸν πατριάρχην ἀφῆκεν εἰς τὴν Ἡράκλειαν. αὐτὸς δὲ συνάξας τὰ φροσάτα ἀπῆγεν εἰς
5 τὸ Διδυμοτείχον κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ ἀπέκλεισεν αὐτόν. ἔκαυσε δὲ καὶ τὰ δεμάτια τοῦ θέρους ὅλα, καὶ ἐστενοχώρησεν αὐτὸν πολλά. τὸν ἰούλιον δὲ μῆνα ἐπνίγη ὁ γαμβρὸς τοῦ μεγάλου δουκὸς ὁ πρωτοστράτωρ εἰς τὸν ποταμὸν τοῦ Διδυμοτείχου κολυμβῶν.

(43) 1344/6852 (Ind. 12)

τὸν δὲ αὐγουστον ἐμήνυσεν ἡ δέσποινα τὸν πατριάρχην κύρ Ἰωάννην εἰς τὴν Ἡράκλειαν, καὶ ἀπῆρε τὸν βασιλέα καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Πόλιν παρὰ γνώμης τοῦ Ἀποκαύχου. ὁ γνοὺς ἐκεῖνος λυπηθεὶς ἐσχόλασεν ἀπὸ τοῦ Διδυμοτείχου καὶ ἦλθεν εἰς τὸν πύργον αὐτοῦ. εἴτα ἦλθε καὶ εἰς τὴν Πόλιν.

(44) 1345/6853 (Ind. 13)

τὸ ἐρχόμενον δὲ ἔτος, ἰουνίῳ ιδ', ἰνδικτιῶνος ιγ', ἔκοψαν τὸ κεφάλιν τοῦ Ἀποκαύχου, τοῦ μεγάλου δουκὸς, οἱ φυλακισμένοι εἰς τὸ μέγα Παλάτιν. καὶ τῇ ἐπαύριον παρελαβώθησαν ὑπὸ τοῦ πλήθους τῆς Πόλεως, παροτρύναντος τούτους τοῦ Τζεφρέ, καὶ διέβασαν τούτους εἰς τὸ σπαθίν, πλὴν ὀλίγων.

(45a) 1346/6854 (Ind. 14)

μαίῳ ιγ', ἰνδικτιῶνος ιδ', ὥρα β' τῆς νυκτός, ἐχάλασεν ἡ Ἀγία Σοφία.

(45b) 1345/6853–6854 (Ind. 13–14)

ἐξελθὼν δὲ καὶ ὁ Καντακουζηνός τοῦ Διδυμοτείχου παρέλαβε τὰ κάστρον τῆς Μακεδονίας ὅλα. εἴτα ἦλθεν ἕως τῆς Πόλεως μετὰ Τούρκων καὶ μίαν καὶ δευτέραν. ἐποίησε δὲ φθορὰν πολλὴν εἰς τοὺς Χριστιανούς. ἔπειτα παρέλαβε τὴν Σηλυβρίαν καὶ ἦν ἐκεῖσε.

(46a) 1347/6855 (Ind. 15)

φεβρουαρίῳ β', ἰνδικτιῶνος ιε', τοῦ ρωνε' ἔτους, ἐγένετο σύνοδος ἐν τῷ παλατίῳ κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου καὶ ἐκάθησαν αὐτόν, παρούσης καὶ τῆς δεσποίνης κυρᾶς Ἀννης τῆς Παλαιολογίνης.

(46b) 1347/6855 (Ind. 15)

καὶ τῇ ἐπαύριον ἐσέβην ὁ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνός εἰς τὴν Πόλιν ἀπὸ τὴν Χρυσέαν πόρταν, προδοτῶν ὄντων τοῦ Φακιολάτου καὶ τοῦ γένους αὐτοῦ.

(47) 1347/6855 (Ind. 15)

καὶ τῇ ζ' τοῦ αὐτοῦ ἐποίησεν κατάστασιν καὶ ὀρκωμοτικὸν ἔμπροσθεν τῆς Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας καὶ τῶν Ἀγίων Παθῶν, καὶ ὅπως ἐπάρη τὸν βασιλέα κύρ Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον γαμβρόν εἰς τὴν θυγατέραν αὐτοῦ κυράν Ἑλένην. καὶ οὕτως εἰσῆλθεν εἰς τὸ παλάτιν.

(48a) 1347/6855 (Ind. 15)

μαίῳ δὲ <ιζ>, τῆς αὐτῆς ἰνδικτιῶνος, προεβλήθη ὑπὸ τῶν βασιλέων τούτων ὁ ὑποψήφιος Μονεμβασίας, κύρ Ἰσίδωρος, πατριάρχης. εἶτα ἐχειροτονήθη ἐν τῷ <ναῶ> τῆς Βλαχέρνας ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Κυζίκου.

(48b) 1347/6855 (Ind. 15)

τῷ αὐτῷ μηνὶ κα' ἐστέφθη ὁ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνός ὑπὸ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰσιδώρου ἐν τῷ ναῶ τῆς Βλαχέρνας.

(48c) 1347/6855 (Ind. 15)

τῇ κδ' τοῦ αὐτοῦ, ἡμέρᾳ ε', εὐλογήθη ὁ βασιλεὺς κύρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος τὴν δέσποιναν κυράν Ἑλένην ἐν τῷ αὐτῷ ναῶ.

[P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, 1. Teil, [CFHB – XII/1], Βιέννη 1975, 81-85].

Σχόλια

(35) 2-3. ἐποίησε τὸν Ἀποκαυχὸν ὀρκωμοτικόν: πβ. Καντακουζηνός, III 16, 103.1-11. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 252-253.

6. τὴν πόρταν τοῦ Πορφυρογεννήτου: ἡ ὀνομασία αὐτὴ δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 253.

(36) 1. ἐστέφθη ὁ βασιλεὺς κύρ Ἰωάννης: πβ. Γρηγοῤῃς, XII 13, 616,7-11. Καντακουζηνός, III 36, 218,3-13. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 253-254.

(37) 3. ποιήσαντες σκαιωρίαν κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ: πβ. Γρηγοῤῃς, XII 16,3 – XIII 2, 626,3-636,10. 616,7-11. Καντακουζηνός, III 36-42, 224,21-255,12. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 254-255.

(38) 2. ὁ Χρέλης: σέρβος ὑποστηρικτὴς τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ (PLP 30989), στὸ Χρονικὸν παρουσιάζεται, ὡστόσο, ὡς σύμμαχος τοῦ πρωτοστράτορα Θεόδωρου Συναδηνοῦ. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 82.

(39) 2-3. ἐγένετο σεισμὸς μέγας: πβ. κατὰ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον ἐξαίσιοι τινες ἀνεβρώγασαν κατὰ Βυζαντίου καὶ τῶν αὐτοῦ προαστείων σεισμοὶ καὶ βρασμοὶ θαλάττοι. Γρηγοῤῃς, XIV 13, 694,13-15.

(41) 1. εἶτα περάσας ὁ Ἀμούρις: πβ. Γρηγοῤῃς, XIII 10, 671,23-677,14. Καντακουζηνός, III 63-66, 383,13-384,2. 390,15-404,6. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 257.

(44) 1. ἔκοψαν τὸ κεφάλιν τοῦ Ἀποκαύχου: πβ. Γρηγοῤῃς, XIV 10,5-12, 731,12,733,10. Καντακουζηνός, III 88, 542,6-545,22.

3-4. παροτρύναντος τούτους τοῦ Τζεφρέ: ἀνῆκε στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ Ἀποκαύχου καὶ ἐκτελοῦσε χρέη δημίου ὅσο ἐκεῖνος ζοῦσε, σύμφωνα μὲ τὸν Καντακουζηνὸ (III 88, 544,22-545,4). Βλ. καὶ PLP 27901.

(45a) 1. ὥρα β' τῆς νυκτός, ἐχάλασεν ἡ Ἁγία Σοφία: καὶ τηνικαῦτα πέπτωκεν ἡ μία τῶν αἰθερίων φάναι τεττάρων ἀψίδων [...] συγκαθελοῦσα ἑαυτῇ καὶ ὅσον ὑπῆρειδεν δ' ἐπεκάθητο ἡμισφαίριον. Γρηγοῤῃς, XV 2, 749, 14-17.

(45b) 2-3. ἦλθεν ἕως τῆς Πόλεως — μίαν καὶ δευτέραν: πβ. Γρηγοράς, XIV 9,2, 726,23-727,18. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 261-262.

(46a) 1-2. ἐγένετο σύνοδος — κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου: πβ. καὶ Χρονικόν ἀρ. 113, Schreiner, I, § 3, 681,1-3: τῇ γοῦν δευτέρᾳ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐγένετο καὶ μεγάλη συνέλευσις ἐν τῷ παλατίῳ, ἀρχιερέων, ἡγουμένων καὶ κοσμηκῶν, καὶ καθηρέθη Ἰωάννης ὁ πατριάρχης. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 268.

(46b) 1. ἐσέβην — ὁ Καντακουζηνὸς εἰς τὴν Πόλιν: πβ. Γρηγοράς, XV 8,1-4, 773,3-775,2. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 269.

2. προδοτῶν ὄντων τοῦ Φακιολάτου: Γενουατικῆς καταγωγῆς, ὑπῆρξε ἀντίπαλος τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἦταν ἀρχηγὸς τοῦ στόλου (1346-1347) καὶ στὴν περίδο 1347-1354 εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοστράτορος. PLP 29559.

(47) 1. ἐποίησεν κατάστασιν καὶ ὀρκωμοτικόν: πρὸς τὰς φιλανθρωπὺς νένευκε [ἡ αὐτοκράτειρα Ἄννα] τοῦ βασιλέως [Καντακουζηνοῦ] συμβάσεις, συνάρχειν ἅμα καὶ προεδρεύειν. Γρηγοράς, XV 8,11, 779,23-24. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 269-270.

(48a) 1-2. προεβλήθη — ὁ κῦρ Ἰσίδωρος, πατριάρχης: Σύμφωνα μὲ τὸν Γρηγορά ἡ ἐκλογή του ἐγίνε με μεγάλες ἀντιδράσεις ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀντιπαλαμιτῶν ἀρχιερέων (XV 11, 786,11-787,9).

(48b) 1. ἐστέφθη ὁ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνός: πβ. Γρηγοράς, XV 11,3, 788,6-15. Καντακουζηνός, IV 4, 29,1-14. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 271.

(48c) 1-2. εὐλογήθη ὁ βασιλεὺς κῦρ Ἰωάννης — τὴν δέσποιναν κυράν Ἑλένην: πβ. Γρηγοράς, XV 11,8, 791,16-21. Καντακουζηνός, IV 4, 29,15-18. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 271.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΦΡΑΝΤΖΗ

Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Γεωργίου Σφραντζῆ σὲ πολλαπλὲς διπλωματικές ἀποστολές, καθὼς καὶ τὰ διάφορα κυβερνητικὰ ἀξιώματα ποὺ τοῦ δόθηκαν κατὰ καιροὺς σὲ ἀναγνώριση τῶν ὑπηρεσιῶν του, τὸν καθιστοῦν ἄριστο γνώστη τῶν γεγονότων ποὺ διαδραματίστηκαν τὶς τελευταῖες δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση. Ἀλλωστε, εἶναι ὁ μόνος ἱστορικός ποὺ ἔζησε ἀπὸ κοντὰ τὴν πολιορκία τῆς Πόλης καὶ τὶς τραγικὲς στιγμὲς τῆς ὑποδούλωσής της ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Μωάμεθ Β'. Ἐλαβε μέρος στὴν ἄμυνα τῆς πρωτεύουσας, μαχόμενος στὸ πλευρὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τοῦ ὁποῦ ὑπῆρξε στενὸς φίλος καὶ συνεργάτης. Τὸ ἱστορικὸ του ἔργο ἔχει χαρακτηριστὰ αὐτοβιογραφικὸ καὶ βασίζεται κυρίως σὲ σημειώσεις ἡμερολογίου ποὺ φαίνεται νὰ διατηροῦσε ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν. Ὅταν ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, πρόσφυγας καὶ ἀνέστιος, στὴν Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου στὴν Κέρκυρα, εἰκάζεται ὅτι κατὰ προτροπὴν κάποιων εὐγενῶν ἔγραψε τὰ ἀπομνημονεύματά του μὲ σκοπὸ «τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς τοῦ ἡττημένου αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ', τῆς ταπεινωμένης του χώρας καὶ τῆς προσβεβλημένης Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου πίστεως».¹ Οἱ ἡμερολογιακὲς του καταχωρίσεις δὲν ἀπηχοῦν ἰδεολογικὲς συγκρούσεις οὔτε θρησκευτικὲς διενέξεις. Τὰ ζητήματα ποὺ φαίνεται νὰ τὸν ἀπασχολοῦσαν ἦταν ἅμεσα συνδεδεμένα μὲ τὴν ὑπηρεσία του στὴν αὐλὴ καὶ τὴν ἀνέλιξή του στὴν αὐλικὴ ἱεραρχία. Δὲν ἔγραψε ἱστορία ἐπειδὴ δὲν εἶχε εἴτε τὴν παιδεία γιὰ ἓνα τέτοιο ἔγχειρημα ἢ τὸ κίνητρο ἢ ἀκόμη τὴν φιλοδοξία. Κατατάσσεται, βέβαια,

1. A. Vasiliev, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, 324-1453*, Ἀθήνα 1954, 807.

στούς ιστορικούς της Άλώσεως, ἂν καὶ γιὰ τὸ τραγικὸ αὐτὸ γεγονὸς περιορίστηκε σὲ ἓνα σύντομο σημείωμα, ὅπως θὰ ἔκανε ὁ συγγραφέας ἑνὸς ὁποιοῦ-δήποτε χρονικοῦ. Ἀλλὰ ἐπίσης σημαντικὰ γεγονότα, ὅπως ἡ πρώτη πολιορκία τῆς Πόλης (1422), ἡ κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης (1430), ἡ μάχη τῆς Βάρνας (1444) ἢ ἀκόμη ἡ ἐνωτικὴ σύνοδος τοῦ 1438, ἀπλῶς μνημονεύονται μὲ μία ἢ δύο γραμμὲς στὸ ἡμερολόγιό του. Περιορίστηκε λοιπὸν στὸ ἐλάχιστο ἀπὸ αὐτὰ ποὺ γνώρισε, εἶδε καὶ ἔζησε. Ἐντούτοις, ἡ προσωπικὴ του μαρτυρία ὅσο ἀποσπασματικὴ καὶ ἂν εἶναι δὲν παύει νὰ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον.

Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν δράση του προέρχονται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ πληροφορίες ποὺ ὁ ἴδιος δίνει στὸ ἔργο του.² Τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα Σφραντζῆς μνημονεύεται ἤδη ἀπὸ τὸ 1257 καὶ προφανῶς ἔχει δυτικὲς ρίζες.³ Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι γεννήθηκε στίς 30 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1401 χωρὶς ὅμως νὰ προσδιορίζει τὴν γενέτειρά του (Χρονικόν, Προοίμιο, Maisano, 6,5-6), ἡ ὁποία ὑποθέτουμε ὅτι ἦταν ἡ Κωνσταντινούπολη. Ἡ οἰκογένειά του ἀνῆκε στὴν ἄρχουσα τάξη καὶ συνδεόταν μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ. Ὁ πατέρας του, Λήμνιος τὴν καταγωγὴ, διετέλεσε κελλιῶτης τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου, γιοῦ τοῦ Μανουὴλ Β' (Χρονικόν, V 1, Maisano, 12,12-14), ἐνῶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ πατέρα

2. Βλ. καὶ W. Miller, «The Historians Doukas and Phrantzes», *Journal of Hellenic Studies* 46 (1926) 65-71. V. Grecu, «Georgios Sphrantzes. Leben und Werk. Makarios Melissenos und sein Werk. Die Ausgabe», *ByzSlavica* 26 (1965) 62-73. N. B. Τωμαδάκης, *Δούκα – Κριτοβούλου – Σφραντζῆ – Χαλκοκονδύλη, Περί Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453). Συναγωγὴ κειμένων μετὰ προλόγου καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ιστοριογράφων*, Ἀθήνα 1969, 137-166.

3. Σὲ δύο Βραχέα Χρονικά τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου Σφραντζῆ παραδίδεται καὶ μὲ τὴν ἐπωνυμίαν Φιαλίτης: ἔλαβεν ὁ δεσπότης ὁ Κωνσταντῖνος τὸν τόπον τῆς Παλαιᾶς Πάτρας ἀπὸ λιμοῦ καὶ ἐποίησεν κεφαλὴν Γεώργιον Σφραντζῆ τὸν Φιαλίτην (Schreiner, *Kleinchroniken*, I, 34,6, 267). Δ.Α. Ζακυθινός, «Σφραντζῆς ὁ Φιαλίτης», *ΕΕΒΣ* 23 (1953) 657-662. Ὅσο δὲ γιὰ τὴν μορφή τοῦ ὀνόματος Σφραντζῆς καὶ ὄχι Φραντζῆς, βλ. V. Laurent, «Σφραντζῆς et non Φραντζῆς», *BZ* 44 (1951) 373-378. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Sphrantzè et non Phrantzès. À nouveau!», *REB* 9 (1951) 170-171. Γιὰ ἄλλες μαρτυρίες τοῦ ὀνόματος Σφραντζῆς, βλ. καὶ M. Philippides, W.K. Hanak, *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography, and Military Studies*, Surrey 2011, 142-143.

του ὑπῆρξε παιδαγωγὸς τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορα (XV 5, 34,2-3). Μετὰ τὸν θάνατο τῶν γονιῶν του, ποὺ συνέβη κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ λοιμοῦ τὸ 1416/1417, ὁ νεαρὸς Σφραντζῆς, ἡλικίας τότε δεκαῆξι χρονῶν, βρῆκε προστάτες στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ (VI 1, 14,4-5). Ἡ κοινωνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ του ἀνοδος πρέπει νὰ ὑπῆρξε ἀπρόσκοπτη, διότι σύντομα ἐντάχθηκε στὴν ὑπηρεσία τοῦ αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β'. Τὸ 1448 παντρεύτηκε τὴν Ἑλένη Παλαιολογίνα, μακρινὴ ἐξαδέλφη τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου (XXIV 1, 86,3-5). Οἱ σχέσεις του μὲ τὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον φαίνεται νὰ ὑπῆρξαν πολὺ στενές, ὥστε ὁ Μανουὴλ Β' πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του νὰ τοῦ ὑπαγορεύσει τὴν διαθήκη του: ὥρισέ μοι καὶ ἔγραψα ἰδίως [...] ὅτι νὰ ἔχῃ εἷς ἕκαστος τῶν υἱῶν αὐτοῦ ὁ μὲν τόδε, ὁ δὲ τόδε ἀπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀξιολόγων εἰδῶν (XV 2, 32,4-7). Ἡ ἐμπιστοσύνη ποὺ ἔτρεφαν οἱ αὐτοκράτορες στὸ πρόσωπό του, γίνεται καταφανὴς ἀπὸ τὶς πολυάριθμες διπλωματικὲς ἀποστολὲς ποὺ τοῦ ἐμπιστεύτηκαν.

Τὸ 1424, σὲ ἡλικία εἴκοσι τριῶν ἐτῶν, στάλθηκε ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Β' σὲ διπλωματικὴ ἀποστολὴ στὸν ὀθωμανὸ σουλτάνο Μουράτ Β' στὴν Ἀδριανούπολη (XII 4, 26,1-10). Τὸ ἐπόμενο ἔτος συνόδευσε τὸν ἴδιο αὐτοκράτορα στὴν Πελοπόννησο (XV 2, 32,1-2) καὶ σὲ ἀναγνώριση τῶν ὑπηρεσιῶν του διορίστηκε διοικητὴς τῆς Γλαρέντζας (XVI 1, 36,22-24). Τὸ 1428/1429 ἔλαβε μέρος στίς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ποὺ διεξήγαγε ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, δεσπότης τοῦ Μορέως, κατὰ τῶν Φράγκων τῆς Πελοποννήσου. Στὴν Πάτρα, σὲ μία ἄλλη ἐπιχείρηση ἐνατίον τῶν Τούρκων, ἔσωσε τὸν αὐθέντη του ἀπὸ βέβαιον κίνδυνον: καὶ δραμόντες, ἵνα ἢ σκοτώσωσιν ἢ πιάσωσιν αὐτόν, εὗρέθη ἐγὼ ὑπέρμαχος. καὶ ἐκεῖνος μὲν θεοῦ βοηθείᾳ ἀποπλακεῖς ἀπὸ τὸ ἄλογον ἔφυγε πεζὸς (XVII 8, 46,2-4). Αἰχμαλωτίστηκε ὅμως ὁ ἴδιος καὶ μόλις μετὰ ἀπὸ ἓναν χρόνον κέρδισε τὴν ἐλευθερίαν του ἀντὶ σημαντικοῦ ποσοῦ λύτρων (XIX 1-4, 54,1-58,3).

Τὸ 1429 στάλθηκε ἐκ νέου σὲ διπλωματικὴ ἀποστολὴ στὸν σουλτάνο Μουράτ Β' (XX 1, 64,3-4) καὶ τὸν ἴδιο χρόνο μετέβη στὴν Ἀχαρνανίαν γιὰ νὰ εἰρηνεύσει τοὺς ἀντιμαχόμενους γιουὺς τοῦ Καρόλου Τόκκου. Γιὰ δεύτερη φορὰ ὁ ἱστορικὸς αἰχμαλωτίστηκε κατὰ τὴν ἀποστολὴν του, αὐτὴν τὴν φορὰ ἀπὸ καταλανοὺς ληστές, καὶ ἀπελευθερώθηκε μετὰ ἀπὸ ἓνα ἔτος καὶ πάλι μὲ τὴν καταβολὴ λύτρων (XXI 1, 68,12-24).

Κατέλαβε διάφορα αξιώματα, αρχικά εκείνο του πρωτοβεστιάριτη⁴ (1432) και αργότερα του επάρχου Σηλυμβρίας (1443) και Λακωνίας (1446) αντίστοιχα. Με ιδιαίτερη ικανοποίηση αναφέρει μάλιστα ότι του δόθηκε το κεφαλατίκιον του Μυστρά μετά και πάντων των περι αυτόν, [...] και μετά πάντων των εισοδημάτων αυτών, ως οὐκ εἶχεν ἄλλος τις οὕτως πώποτε τὸ τοῦ Μυζηθρᾶ κεφαλατίκιον (XXVII 1, 96,4-6). Κατ' ἐντολὴν τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ', ἐπισκέφτηκε ξένες αὐλές πρὸς ἀναζήτησιν αὐτοκρατορικῆς συζύγου με ἀπώτερο στόχο βέβαια τὴν ἐξασφάλισιν στρατιωτικῆς βοήθειας. Ἐτσι τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1451, ἀφοῦ ἀπέτυχαν οἱ διαπραγματεύσεις ποὺ εἶχε διεξαγάγει με τὴν οἰκογένειαν τῶν Τόκων καὶ τῶν Γατελούζων, στάλθηκε στὸν αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζούντας Ἰωάννη Δ' Μεγαλοκομνηνὸ καὶ στὸν γεωργιανὸ ἡγεμόνα Γεώργιο, χωρὶς ὅμως ἡ ἀποστολὴ του νὰ στεφθεῖ με ἐπιτυχία (XXX-XXX, 102-112). Ὁ ἴδιος μάλιστα ἀναφέρει ὅτι προσπάθησε νὰ μεταπείσει τὸν αὐτοκράτορα, προτείνοντάς του ἀντὶ τοῦ προξενιοῦ ποὺ προετοίμαζε στὴν αὐλὴ τῆς Τραπεζούντας νὰ ἐπιδιώξει γάμο με τὴν χήρα τοῦ Σουλτάνου Μουράτ Μάρα, θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Σερβίας. Αὐτὸς ὁ γάμος, σύμφωνα με τὸν Σφραντζῆ, πολιτικᾶ ἦταν συμφερότερος, γιατί θὰ συνέδεε τὴν βυζαντινὴ αὐλὴ με τὸ γένος τοῦ σουλτάνου, καὶ σ' αὐτὸ τὸ σχέδιον συμφώνησε τελικὰ ὁ αὐτοκράτορας, ἡ χήρα ὅμως τοῦ Σουλτάνου προτίμησε νὰ μένῃ ἐλευθέρᾳ (XXXI 11, 112,24-25).

Μετά τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Σφραντζῆς αἰχμαλωτίστηκε με τὴν οἰκογένειά του, ἀλλὰ κατάφερε νὰ ἐξαγοραστεῖ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1453 καὶ στὴν συνέχεια νὰ καταφύγει στὸν Μυστρά, ἀφήνοντας ὅμως στὰ χέρια τῶν Τούρκων τὴν σύζυγό του καὶ τὰ δύο του τέκνα, τὸν Ἰωάννη καὶ τὴν Θάμαρ (XXV, 11 134,16-22). Μετὰ ἀπὸ ἓναν περίπου χρόνον, κατόρθωσε νὰ ἀπελευθερώσει τὴν σύζυγό του ἀπὸ τὴν δουλεία, ὅχι ὅμως τὰ τέκνα του (XXXVII 6, 144,25-30). Ὁ γιὸς του ἐσφάγη σὲ ἡλικία δεκαῆξι χρονῶν, ὡς δῆθεν ἔνοχος δολοφονικῆς ἀπόπειρας κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Σουλτάνου, ἐνῶ ἡ κόρη του πέθανε στὴν αἰχμαλωσίαν ἀπὸ κάποια ἀρρώστια (XXXVII, 3, 144,5-9. XXXVII, 9 146,7-9). Ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο ὁ Σφραντζῆς ταξίδεψε στὴν Σερβία (1454) καὶ στὴν Βενετία (1456) ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ δεσπότη τῆς Πελοποννήσου

4. Βλ. καὶ R. Guiland, «Le protovestiarite Georges Phrantzès», *REB* 6 (1948) 48-57.

Θωμᾶ (XXXVII 4, 144,13-16. 10, 146,10-13). Μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μορέως ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1459-1460) καὶ τὴν φυγὴν τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου στὴν Ἰταλία, ὁ Σφραντζῆς ἀναζήτησε με τὴν σύζυγό του καταφύγιον στὴν Κέρκυρα (XLI 6, 168,20-31), ὅπου, καταβεβλημένος καὶ ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ ποὺ ἔβλεπε γύρω του, ἀποσύρθηκε με τὴν σύζυγό του ἀρχικὰ στὸ κάθισμα τοῦ ἁγίου Ἡλιοῦ, πλησίον τοῦ κάστρου τῆς πόλεως, καὶ λίγο ἀργότερα στὴν Μονὴ τῶν ὁσίων ἀποστόλων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου (XLI 7, 170,5). Σύντομα ὅμως οἰκονομικοὶ λόγοι τὸν ἀνάγκασαν νὰ φύγει στὴν Ἰταλία: *Κἀγὼ δ' ἀναγκασθεὶς ὑπὸ τῆς ἐνδείας Ἀπριλλίῳ ιη' ἐξῆλθον καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν Ἀγκῶνα τῇ ιζ' Μαΐου* (XLIII 1, 176,11-12). Ἐκεῖ, στὸ Viterbo, ἀναζήτησε τὸν Βησσαρίωνα. Ἐν συνεχείᾳ στὴν Ρώμῃ συναντήθηκε με τοὺς γιούς τοῦ δεσπότη Θωμᾶ Παλαιολόγου, Ἀνδρέα καὶ Μανουὴλ, προσκύνησε τοὺς τάφους τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, καὶ μετὰ ἀπὸ ἕξι περίπου μῆνες ἐπέστρεψε στὴν Κέρκυρα μέσῳ Βενετίας (XLIII 1, 176,11-25). Μετὰ ἀπὸ μιὰ βαριὰ ἀρρώστια (XLVIII 1-2, 194,1-18) ὁ θάνατος τὸν βρῆκε τὸ 1478 ἢ πιθανὸν λίγο ἀργότερα.

α) Τὸ Μικρὸ Χρονικόν

Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Σφραντζῆ παραδίδονται σὲ δύο παραλλαγές, γνωστὲς ὡς *Χρονικὸν Minus* καὶ *Maius* ἀντίστοιχα. Ἡ σχέση τῶν δύο παραλλαγῶν προβληματίσει ἐπὶ μακρὸν τοὺς ἐρευνητές. Τὸ *Minus* (στὸ ἐξῆς *Μικρὸ Χρονικόν*) θεωρήθηκε ἀρχικὰ ἓνα πρῶτον γράψιμον, ποὺ ἀποτελέσει τὴν βάση γιὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ *Maius* (στὸ ἐξῆς *Μεγάλον Χρονικόν*).⁵ Ἡ αὐθεντικότης τοῦ *Μεγάλου Χρονικοῦ* ἀμφισβητήθηκε με σοβαρὰ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὸν Ι. Παπαδόπουλον τὸ 1935, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι αὐτὴ ἡ παραλλαγὴ δὲν ἀποτελοῦσε ἀπλῶς μιὰ ἐπαυξημένη μορφήν τοῦ *Μικροῦ Χρονικοῦ* καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν ἴδιον συγγραφέα, ἀλλὰ ὅτι ἦταν συμπλήρωμα τοῦ Μακαρίου Μελισσηνοῦ, μητροπολίτου Μονεμβασίας. Ἡ μνεία διαφόρων γεγονότων τοῦ 16ου αἰῶνα, καθὼς καὶ

5. G. Destunis, «Opyt' biografii Georgija Frandzija», *Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosvěščenija* 287 (1893) 427-497.

οί συχνές αναφορές στην οικογένεια των Μελισσηνών και στο έργο που παρέλθον τους υποδηλώνουν ότι συμπληρωτής του έργου ήταν ο γνωστός πλαστογράφος Μακάριος Μελισσηνός, ο οποίος έζησε τον 16ο αιώνα.⁶ Τις απόψεις του Ι. Παπαδόπουλου εν πολλοίς δέχτηκαν και αργότερα αποσαφήνισαν και άλλοι μελετητές, ιδίως ο R. Loenertz και ο V. Grecu.⁷ Το Μεγάλο Χρονικό είναι συνεπώς έργο μεταγενέστερο, βασισμένο στο Μικρό Χρονικό ή και πιθανόν σε άλλες σημειώσεις του Σφραντζή, οι οποίες δεν έχουν διασωθεί αυτοτελώς.

Οι σημειώσεις που κράτησε εν είδει ήμερολογίου ο Σφραντζής για την περίοδο 1413-1477, τις οποίες επεξεργάστηκε στην Κέρκυρα μετά το 1468 και πριν από την βαριά του αρρώστια τον Οκτώβριο του 1476, συγκροτούν τον κορμό του Μικρού Χρονικού. Οι σημειώσεις του δεν δείχνουν κάποιο σχέδιο βάσει του οποίου επέλεγε το υλικό του. Ξεκινά με τον θάνατο του Βαγιαζίτ (1412) και τις διαδοχές των τούρκων σουλτάνων, τις οποίες απλώς κατέγραψε δίχως σχολιασμό (I 1, 4, 8-14). Στην συνέχεια, περνά σε συμβάντα της βυζαντινής αὐλῆς, σε ενθρονίσεις πατριαρχών, σε γεννήσεις και θανάτους, αφίξεις επωνύμων στην πρωτεύουσα, γάμους και άλλα παρόμοια (II-VI, 4, 8-14, 11). Η εξιστόρηση των γεγονότων αποκτά μεγαλύτερη συνοχή θά λέγαμε από το 1421, δηλαδή μετά τον θάνατο του Μωάμεθ Α' (VII 1, 14, 12 κ.έ.). Από αυτό το σημείο, ο Σφραντζής αρχίζει να καταγράφει επίσης εν συντομία τις πολιτικές εξελίξεις που διαδραματίζονταν στην τουρκική επικράτεια, στον βαθμό, βέβαια, που επηρέαζαν το έσωτερικό μέτωπο (IX 1-XI 1, 20, 1-22, 13). Ένα σημαντικό μέρος της ύλης του, ωστόσο, αφορά γεγονότα του στενού οικογενεια-

6. J.B. Falier – Papadopoulos, «Phrantzès est-il réellement l'auteur de la grand chronique qui porte son nom?», [Actes du IVe Congrès International des Études Byzantines, I, Σόφια 1935], *Izvestija na bulgarskija archeologicheski institut* 8 (1935) 177-189.

7. R.J. Loenertz, «Autour de Chronicon majus attribué à Georges Sphrantzès», *Miscellanea G. Mercati*, III, *Studi e Testi* 123, Ρώμη 1946, 273-311. V. Grecu, «Das Memoirenwerk des Georgios Sphrantzes», *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines* (Ohrid, 1961), II, Βελιγράδι 1964, 327-341. – ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Georgios Sphrantzes. Leben und Werk. Makarios Melissenos und sein Werk. Die Ausgabe», *ByzSlav* 26 (1965) 62-73.

κοῦ του κύκλου και των προσωπικών του εμπειριών ως αυτοκρατορικού αξιωματούχου. Αποκαλύπτει εμπιστευτικές συζητήσεις που ο ίδιος είχε με τους βασιλείς (XVII 1, 40, 13-22), και ενίοτε ασκεί έμμεσα κριτική, όπως, λόγου χάρη, στην λαθεμένη απόφαση του Ιωάννη Η' να αντιταχθεί στην άνοδο του Μουράτ στην εξουσία, παρά τις επιφυλάξεις του Μανουήλ Β' (VIII 3, 18, 15-26),⁸ αλλά και στην έμμونه του νεότερου Παλαιολόγου να προχωρήσει τις διαπραγματεύσεις με την Ρώμη (XXIII 2-7). Διατυπώνει επίσης αντιρρήσεις διά την μελετηθείσαν (ως μή ὠφελε) σύνοδον (XXIII 1, 80, 4-5) – διότι πίστευε ότι η ένωτική σύνοδος του 1438 ήταν από πολιτική άποψη έντελως άκαιρη και έγινε μάλιστα η αίτια της καταστροφής της αυτοκρατορίας, διότι προκάλεσε την τουρκική επιθετικότητα: αλλά διά τό ότι ήν και αύτη ή της συνόδου δουλεία αίτια μία και πρώτη και μεγάλη εις τό να γένηται ή κατά της Πόλεως των άσεβών έφοδος και από ταύτην πάλιν ή πολιορκία και ή αίχμαλωσία και τοιαύτη και τοσαύτη συμφορά ήμών (XXIII 4, 80, 26-29).

Μολονότι δεν αυτοπαρουσιάζεται σαν θιασώτης της Ένωσης, εκφράζεται με σεβασμό όταν γράφει για τον Βησσαρίωνα, τον οποίο μάλιστα αποκαλεί καρδινάλιο και πατριάρχη, πράγμα που σημαίνει ότι του άναγνώριζε τον τίτλο του πατριάρχου που του είχε δοθεί από τον πάπα (XLII 11, 176, 1-6). Όπως και να έχει το ζήτημα, όταν μετέβη στην Ρώμη ο Σφραντζής λόγω της φτώχειας του, φαίνεται να άναζήτησε τον Βησσαρίωνα στην περιοχή του Βιτέλμου (Viterbo) (XLIII 1, 176, 11-15). Προς τό τέλος του Χρονικού του κατέγραψε επίσης τον θάνατό του (XLVI 11, 190, 13-19). Για τις διασυνδέσεις του, γνωρίζουμε μόνον ό,τι ο ίδιος δηλώνει στο Χρονικό. Από τους επωνύμους που μνημονεύει ξεχωρίζουν δύο εκκλησιαστικοί με σαφείς φιλολατινικές θέσεις: ο Ισίδωρος Κιέβου, για τον οποίο μεσολάβησε στον Κωνσταντίνο ΙΑ' να γίνει πατριάρχης προκειμένου να επιτευχθεί η Ένωση με ευνοϊκότερους όρους (XXXVI 5, 138, 11-15), και ο Μακάριος Μακρής, τον οποίο υποστήριξε να γίνει ήγούμενος της Μονής Παντοκράτορος (XXI, 8, 70, 24-28). Άς σημειωθεί ότι η μόνη αύτη επανειλημμένως μνημονεύεται ως τόπος ταφής της αυτοκρα-

8. Προείδον γάρ και τάς ένθυμήσεις αυτού και τά έδόξαζε κατορθώσαι με τον Μουσταφά, και είδον και τά τέλη των κατορθωμάτων εις τί κίνδυνον μάς έφερον (XXIII, 7, 82, 24-26).

τορικῆς οἰκογένειας (XIV 1. XVI 8. XXVIII 5,7. XXX 2). Οἱ σχέσεις του, ὡς φαίνεται, μὲ τὸν αὐλικὸ κύκλο, δὲν ἦταν πάντα ἄρμονικες. Ἄλλωστε, δὲν κρύβει τὴν ἀντιπάθειά του πρὸς τὸν Λουκά Νοταρᾶ. Ἡ σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν ἦταν προφανῶς ἀνταγωνιστικὴ καὶ ὀξύνθηκε ὅταν ὁ Σφραντζῆς διεκδίκησε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου λογοθέτη (XXXIII 4-XXXIV 12). Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ συγκεκριμένο συμβάν περιγράφεται μὲ κάθε λεπτομέρεια, ἐνῶ ἄλλα πολὺ πιὸ σημαντικὰ γεγονότα ἀπλῶς μνημονεύονται ἢ καὶ ἀποσιωποῦνται ἐντελῶς. Ἀρνητικὰ ἐκφράζεται καὶ γιὰ τοὺς ἄρχοντες τῆς Πελοποννήσου, πού ὑπέσκαπταν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ἐνῶ ὁ τουρκικὸς κίνδυνος κρεμόταν πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τους (XL 9,11,15, 162,22-28. 164,7-12. 166,6-9. XLIV 1, 180,8-12).

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται καταφανὲς ὅτι στὸ ἡμερολόγιό του ὁ Σφραντζῆς κατέγραφε τὰ γεγονότα πού γινώριζε ἄμεσα λόγῳ τῆς ιδιότητάς του: διπλωματικές ἀποστολές, ἐμπιστευτικές συζητήσεις, γεγονότα ἄμεσα συνδεδεμένα μὲ τὸν αὐλικὸ κύκλο. Μερικὲς ἀκόμη λεπτομέρειες στὸ κείμενό του παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη. Ἀναφερόμενος στὸ ἄλογό του πού τὸν πλάκωσε ὅταν ἔπεσε σὲ μία συμπλοκὴ καὶ αἰχμαλωτίστηκε, δίνει τὸ ἱστορικὸ τοῦ ἀλόγου του καὶ τῶν προηγούμενων ιδιοκτητῶν του (XVII 9, 46,5-13). Σὲ ἄλλο σημεῖο, κάνοντας λόγο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ τὴν φυλακὴ τῆς Πάτρας, περιγράφει λεπτομερῶς τὰ ρούχα πού τοῦ δώρισε πρὸς ἔπαινον καὶ παραμυθίαν ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος: ἔφερόν με εὐεργεσίαν αὐτοῦ ταμπαρίον διπλὸν χαμουχᾶν πράσινον ἀπὸ τὴν Λοῦκκαν ἀξιόλογον μετὰ πρασίνης τζόχας καὶ καλῆς ἐνδεδυμένην, σκουφίαν Θεσσαλονικαίαν μετὰ χρυσοκοκκίνου χασδέου ἐνδεδυμένην, καβάδιν χρεμεζῆν χαμουχᾶν μετὰ βαρέου καταράχου ἐνδεδυμένην, κουρτζουβάκιν χαμουχᾶν χρυσὸν πράσινον καὶ φωτᾶν πράσινον καὶ σπαθὶν ἐγκεκοσμημένον (XIX,4 56,19-58,3).⁹ Ἐμμεσα ἀναφέρεται στὴν ὑπαρξὴ ἐβραϊκῆς συνοικίας στὴν Πάτρα (XVII 7,8, 44,8,22), ἐνῶ ἀπὸ τίς χρονογραφικὲς του σημειώσεις ξεχωρίζουν ἡ πυρκαγιὰ τοῦ Ἰανουαρίου 1434 πού κατέστρεψε τὸν ναὸ τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν (XXI 14, 72,17-19), οἱ

9. Παρόμοια βασιλικά δῶρα ἐνδυσης, καβάδιν, μολυβὸν χαμουχᾶν μετὰ βαρεοκοιλίας ἐνδεδυμένον, ἀναφέρονται καὶ σὲ ἄλλα συμφραζόμενα τοῦ Χρονικοῦ Minus (XIII, 4, 28,10-11).

καταστροφικοὶ σεισμοὶ πού ἐπληξάν τὰ νησιά τοῦ Ἰονίου τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1469 καὶ ἡ πρωτοφανὲς χιονόπτωση στὴν Κέρκυρα τὸν ἐπόμενο χειμῶνα, ὥστε καὶ ἀλώπεκας καὶ λαγούς διὰ τῶν οἰκείων χειρῶν θηρεύειν (XLVI 2,4, 186,20-23, 28-32). Κατέγραψε ἐπίσης τὸ θανατικὸ πού ἔπεσε τὸν χειμῶνα τοῦ 1417 στὶς περιοχὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ στὴν συνέχεια, τὴν ἀνοιξὴ καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ ἴδιου χρόνου, στὴν Κωνσταντινούπολη, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπεισέλθει σὲ λεπτομέρειες τῶν δεινῶν τῆς ἐπιδημίας (V 1,2, 12,1-24). Τὸ ἐπίκεντρο τῆς ἀφήγησής του ἦταν φυσικὰ ἡ Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ Μυστράς, σὲ σχέση πάντα μὲ τὸ αὐλικὸ περιβάλλον. Τὰ γεγονότα τῆς πολιορκίας καὶ τῆς Ἀλωσης τῆς Βασιλεύουσας τὰ ἀντιπαρήλθε σιωπηρὰ, ἀρχοῦμενος μόνον σὲ μία μᾶλλον λακωνικὴ σημείωση: Καὶ τῇ κθ' Μαΐου, ἡμέρᾳ γ', ὥρᾳ τῆς ἡμέρας ἀρχῇ, ἀπῆρε τὴν Πόλιν ὁ Ἀμνηρᾶς, ἐν ᾗ ὥρᾳ καὶ ἀλώσει τῆς Πόλεως καὶ ὁ μακαρίτης αὐθέντης μου κύρ Κωνσταντῖνος βασιλεὺς ὁ Παλαιολόγος σκοτωθεὶς ἀπέθανεν, ἐμοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐχ εὐρεθέντος τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλὰ προστάζει ἐκείνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἄλλου μέρους τῆς Πόλεως· τοῦ τοῦ κάμοι, τῆς προνοίας οὐκ οἶδα εἰς τίνα με καιρὸν φυλαττούσης (XXXV 9, 134,1-6).

Γιὰ τὴν παιδεία του δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος. Οἱ ἐλάχιστες ρήσεις μὲ τίς ὁποῖες διανθίζει τὸν λόγο του ἀπηχοῦν λειτουργικὰ κείμενα καὶ βιβλικὰ ἀναγνώσματα.¹⁰ Ἡ μοναδική του ἄμεση παραπομπὴ σὲ κείμενο ἀφορᾷ δύο κανόνες μίας ἐναρέτου, λογίας γυναικὸς τῆς οἰκογένειας τῶν Παλαιολόγων (XVIII 2. 48,4-7). Τὸ Χρονικὸν τοῦ ἀναμφίβολα τὸ διατρέχει ἓνα βαθὺ θρησκευτικὸ συναίσθημα, πού χαρακτηρίζει τὸ ἦθος καὶ τὴν πορεία τῆς ζωῆς του.¹¹ Ἄν ὑπάρχει ἓνα μήνυμα στὸ κείμενό του αὐτὸ συνοψίζεται σὲ μία φράση — ὁ τελευταῖος Παλαιολόγος ἔκανε τὸ πᾶν γιὰ νὰ σώσει τὴν Πόλιν: ὁ δὲ μακαρίτης καὶ αὐθέντης μου ὁ βασιλεὺς τί οὐκ ἔπραξε κρυφίως καὶ φανερώς πρὸς βοήθειαν τοῦ ὁσπιτίου αὐτοῦ καὶ τῶν Χριστιανῶν ἢ τῆς ζωῆς αὐτοῦ; ἢ ἐνεθυμεῖτο ὅτι, ἐάν ἐπισυμβῇ τίποτε, νὰ φύγῃ δυνατοῦ καὶ εὐκόλου ὄντος; (XXXVI 10, 140,20-23). Εἶχε ἐπίγνωση ὅτι τὸ βυζαντινὸ κράτος εἶχε ὀριστικὰ καταρρεῦσει καὶ ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ ιδέα ἦταν πλέον ξεπερασμένη. Ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὸ

10. VIII 2, 18,13-14 = Ψαλμ. 29 (30):6. XLIV 1, 180,11-12 = Ψαλμ. 67 (68):2. Βλ. καὶ τὸ Index locorum τῆς ἐκδόσης Maisano, 267.

11. Βλ. καὶ Maisano, Giorgio Sfranze, 17*-20*.

παλαιό μεγαλείο τῶν Ρωμαίων ἦταν μία μικρὴ σπῖθα — καὶ τοῦ τῶν *Ῥωμαίων* μικροῦ τούτου σπινθῆρος (XXXV 5, 132,2-3). Αὐτὴν τὴν θλιβερὴν πραγματικότητά τοῦ τὴν εἶχε εὐστοχα ἐπισημάνει σὲ μία συζήτησή τους καὶ ὁ Μανουὴλ Β': οὐ βασιλέα θέλει ἡ ἡμῶν ἀρχή, ἀλλ' οἰκονόμον (XXIII 7, 82,22). Τέλος, χρησιμοποίησε τὴν γλῶσσα τῶν χρονογράφων, χωρὶς νὰ ἀποκλείει καὶ κάποιους ἀρχαϊσμούς ἢ λόγιους τύπους. Ὑφολογικὰ στέκεται πολὺ κοντὰ στὸ *Χρονικὸ* τοῦ Παναρέτου, παρὰ τὶς διαφορὰς ποὺ παρατηροῦνται στὸν τρόπο τῆς ἀφήγησής τους. Ἡ ἐπιλογή τοῦ Σφραντζῆ νὰ γράφει στὴν καθομιλουμένη ταίριαζε πάντως μὲ τὸ παρηκμασμένο Βυζάντιο, καὶ τὸν ἐπαρχιωτισμὸ ποὺ χαρακτηρίζει γενικότερα τὴν σκέψη του. Ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδέα ἀπαιτοῦσε ἓνα διαφορετικὸ εἶδος γραφῆς, ὅπως δὴποτε, λογιότερο, ἀλλὰ, ὡς φαίνεται, δὲν τὸν ἀπασχολοῦσε.¹² Ὅπως παρατήρησε ὁ K. Krumbacher, ὁ Σφραντζῆς κατέχει τὴν μέση θέση μεταξὺ τοῦ Χαλκοκονδύλη καὶ τοῦ Δούκα (*Ἱστορία*, I, 622). Χρησιμοποιεῖ δημῶδεις τύπους, ὅπως ἐνι (=ἐστὶν VIII,3, 18,19), ἕως εἰς (VII,2, 16,6), θέλω νὰ (XIII 4, 28,17), γαλιῶτα (XXII,9, 78,3), καβάδιν (XIII,4, 28,10. XIX,4, 58,1), καθὼς καὶ τουρκικὲς καὶ ἰταλικὲς λέξεις, ὅπως κουκουζέλα (XX,3, 64,23), χαράτζι (XIX 5, 58,6), χαμουχᾶς (XIII 4, 28,10. XIX,4, 58,1), κατούνα (IX 4, 56,19), βιτζεκαντζελλάριος (XXVI 4, 94,2), προβεδούρος (XLIII 5, 178,6) κ.ἄ.¹³

β) Τὸ Μεγάλον Χρονικόν

Τὸ *Μεγάλον Χρονικόν*, τὸ ὁποῖο διαφέρει σαφῶς γλωσσικὰ καὶ ὑφολογικὰ ἀπὸ τὸ *Μικρόν*, ἀφηγεῖται σὲ τέσσερα βιβλία τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 1258-1478 καὶ προλογίζεται μὲ ἓνα προοίμιο παρμένο ἀπὸ τὸν Γεώργιο Ἀκροπολίτη. Ἐξυπακούεται ὅτι στὸ *Μεγάλον Χρονικόν* συμπεριλαμβάνεται λέξη πρὸς λέξη καὶ τὸ *Μικρόν*. Τὸ πρῶτον βιβλίον καλύπτει τὴν περίοδο 1258 μέχρι τὸ τέλος τῆς βα-

12. D.R. Reinsch, «Αὐτοκρατορία καὶ γλῶσσα μετὰ τὴν Ἀλωση: Γεώργιος Ἀμοιρούτζης καὶ Γεώργιος Σφραντζῆς», *Κωνσταντινούπολη. 550 χρόνια μετὰ τὴν ἄλωση*, ἔκδ. E. Motos Guirao — M. Morfakidis Filactos, Γρανάδα 2006, 121-126.

13. Βλ. καὶ Hunger, *Λογοτεχνία*, II, 356. Maisano, *Giorgio Sfranze*, 38*-51.

σιλείας τοῦ Μανουὴλ Β' (1425). Τὰ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωάννη Η' (1425-1448) καὶ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' (1449-1453) διαλαμβάνονται στὸ δεύτερον καὶ τρίτον βιβλίον ἀντίστοιχα, ἐνῶ στὸ τέταρτον ἐξιστοροῦνται τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν Ἀλωση μέχρι τὸ 1478. Ἡ διάρθρωση τοῦ κειμένου ἔχει τὸ ἀκόλουθον σχῆμα:

(α) ἡ ἀνοδος εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων ἄχρι τῆς ἀλώσεως σὲ ἐπιτομὴ (Pseudo-Phrantzes, Grecu, 154,1-208,31).

(β) περὶ τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων ἄχρι τοῦ ἀμνηρᾶ Μεχεμέτη τοῦ τὴν Πόλιν ἀλώσαντος (208,34-234,26).¹⁴

(γ) παρέκβαση περὶ τοῦ προφήτη Μωάμεθ, τῆς κατάληψης τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Ἀγαρηνοὺς καὶ τῆς ἀνακατάληψής της ὑπὸ τῶν Ρωμαίων (234,27—246,11).

(δ) ἡ βασιλεία τῶν Παλαιολόγων, ὅπως ἐκτίθεται στὸ *Μικρόν Χρονικόν* (246,12-590,8).

Ἡ ἐξιστόρηση τοῦ *Μεγάλου Χρονικοῦ*, ὥστόσο, διακόπτεται ἀπὸ ἐκτενεῖς παρεκβάσεις, οἱ κυριότερες τῶν ὁποίων εἶναι: Διάλεξις βασιλέως κύρ Ἰωάννου καὶ τινος Ἑβραίου (306,27-318,7), Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας (322,18-332,3), μάχη τῆς Βάρνας (338,36-340,33), πολιορκία καὶ ἄλωση τῆς Βασιλεύουσας (380,30-436,6), κατηγορίαι τῶν Δυτικῶν ἐναντίον τῶν Ὀρθοδόξων ὅτι τὰ σφαλερὰ τοὺς δόγματα προκάλεσαν τὴν πτώση τῆς Πόλης (458,20-468,40), Ἀντιρρητικὸς λόγος κατὰ Μωάμεθ (476,1-516,38), προνόμια τῆς μητρόπολης Μονεμβασίας καὶ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ γένους τῶν Μελισσηνῶν. Διεκδικήσεις τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας βάσει τοῦ πλαστοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Ἀνδρονίκου Β', τὸ ὁποῖον ὁ Μελισσηνὸς ἀντέγραψε τὸ 1570 ἀπὸ παλαιότερον χρυσοβούλλου τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα (536-31-542, 35 = F. Miklosich — J. Müller, *Acta* VI, 165-168. F. Dölger, *Regesten*, 2383.¹⁵ Πβ. καὶ 268,27-2,13), ἐπιστολὴ Βησσαρίωνος πρὸς τοὺς παιδαγωγοὺς τῶν γιῶν τοῦ δεσπότη Θωμᾶ (556,1-560,36 = Σ. Λάμπρος, *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 5 (1908) 20-34).

14. Γιά τὴν ἐνότητα αὐτή, βλ. ἀναλυτικότερα, Loenertz, «Autour de Chronicon majus attribué à Georges Sphrantzès», 276-286.

15. Πβ. S. Binon, «L'histoire et la légende de deux chrysobulles d'Andronic II en faveur de Monembasie. Macaire ou Phrantzès?», *EO* 37 (1938) 274-311.

Τὸ Μεγάλο Χρονικὸ γράφτηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Μονεμβασίας Μακάριο Μελισσηνὸ ἀνάμεσα στὸ 1573 καὶ 1575 κατὰ τὴν περίοδο πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴν Νεάπολη τῆς Ἰταλίας, ὅπου κατέφυγε μετὰ ἀπὸ μία ἀποτυχημένη ἐπαναστατικὴ κίνηση ἐναντίον τῶν Τούρκων στὴν Μάνη (1571). Οἱ παλαιότεροι μάλιστα κώδικες τοῦ κειμένου χρονολογοῦνται τὸ 1577 καὶ 1578 ἀντίστοιχα.¹⁶ Κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἰσπανία ὁ Μελισσηνὸς εἶναι γνωστὸ ὅτι πλαστογράφησε ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ χρυσόβουλλα πού δῆθεν ἀποδείκνυαν τὰ προνόμια τῆς μητρόπολης Μονεμβασίας, τῆς ὁποίας ἦταν ὁ ποιμενάρχης, καὶ εἶχε ἐπομένως κάθε λόγος νὰ τὰ διεκδικήσῃ.¹⁷ Στὸ ἱστορικὸ κείμενο πού παρήγαγε, βασιζόμενος στὸ Χρονικὸ τοῦ Σφραντζῆ, ἀνέφερε μεταξύ ἄλλων καὶ τοὺς δῆθεν βυζαντινοὺς προγόνους του, καθὼς καὶ τὰ πλούσια κτήματα τῆς οἰκογενείας του στὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Πελοπόννησο. Προκειμένου δὲ νὰ κερδίσει τὴν εὐνοία τῶν ἱταλῶν εὐγενῶν παρενέβαλε στὸ κείμενο φανταστικὲς διηγήσεις, μὲ ἥρωες ἱταλοὺς εὐγενεῖς, τοὺς ἀπογόνους τῶν ὁποίων ἤθελε προφανῶς νὰ κολακεύσει (τοὺς Ἀτζαγιόλη, Καρακκίολο, δὸν Τολέδο κ.ἄ.).¹⁸

Τὸ ζήτημα τῆς πλαστογράφησης τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Σφραντζῆ δὲν ἀπασχολεῖ πλέον τοὺς ἐρευνητές. Ἡ συζήτηση μετὰ τίς δημοσιεύσεις τοῦ Ι. Παπαδόπουλου γιὰ τὴν νόθευση τοῦ πρωτοτύπου, στράφηκε κυρίως γύρω ἀπὸ τίς παρεκβάσεις τοῦ Μελισσηνοῦ καὶ τίς πηγές τους.¹⁹ Τὸ προοίμιο καὶ ἡ σκηνὴ τῆς δοκιμασίας

16. Ι.Κ. Χασιώτης, *Μακάριος, Θεόδωρος καὶ Νικηφόρος οἱ Μελισσηνοὶ (Μελισσοῦργοί)*, Θεσσαλονίκη 1966, 172-174.

17. Ὁ Μακάριος Μελισσηνὸς στὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Ἰταλία συνεργάστηκε μὲ τὸν γνωστὸ ἀντιγραφέα κωδίκων καὶ πλαστογράφο Ἀνδρέα Δαρμάριο, στὸν ὁποῖο ἀνέθεσε τὴν ἀντιγραφή τοῦ Χρονικοῦ του (κώδ. Ambros. P. 24 sup gr. 613.) κατὰ τὸ 1573-1574. Βλ. Χασιώτης, *Μακάριος, Θεόδωρος καὶ Νικηφόρος οἱ Μελισσηνοί*, 172-173.

18. Χασιώτης, *ὁ.π.*, 171-177. Γιὰ τὸν δῆθεν ἥρωα κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Πόλης καὶ συγγενὴ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' δὸν Φραγκίσκο Τολέδο, βλ. A. M. Rothbauer, «Einige Bemerkungen zum Chronikon Maius», BZ 48 (1955) 293-296.

19. Γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν πηγῶν τοῦ Μελισσηνοῦ, βλ. καὶ St. von Stepski-Doliwa, *Studien zur Syntax des byzantinischen Historikers Georgios Phrantzes*, Μόναχο 1935, 14-16.

τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου—δοκιμασία πού ὀφείλε νὰ ὑποστῇ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀθωότητά του— προέρχονται ἀπὸ τὸν Ἀχροπολίτη (Grecu, 150, 1-152, 4. 156, 4-18 = Heisenberg, 3, 1-4, 23. 97, 18-98, 14), τὸν ὁποῖο ὅμως γιὰ κάποιο λόγο ὁ Μελισσηνὸς δὲν τὸν ἀξιοποίησε περαιτέρω, ἂν καὶ στὴν Ἱστορία του περιέγραψε τόσο τὴν δολοφονία τῶν Μουζαλώνων ὅσο καὶ τὴν ἀνάρρηση στὸν θρόνο τοῦ Μιχαὴλ Η'. Ἀντ' αὐτοῦ, προτίμησε τὴν ἐξιστόρηση τοῦ Γρηγοῤ, πού εἶναι ἀπὸ δεύτερο χέρι: Grecu, 158, 36-160, 7. 160, 17-35 = I, 65, 9-66, 6. I, 69, 21-70, 8. 70, 16-71, 8). Ἡ ἐξάρτηση τοῦ Μελισσηνοῦ πάντως ἀπὸ τὸν Γρηγοῤ δὲν τεκμηριώνεται μὲ συγκεκριμένα δάνεια παρὰ μόνον σὲ σχετικὰ ἐλάχιστες καὶ μᾶλλον ἀσήμαντες περιπτώσεις (βλ. Grecu, 182, 1-3 = I, 546, 21-24 μὲ θέμα μία τερατογένεση). Κατὰ πόσον λοιπὸν τὸν συνόψισε δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διαπιστωθεῖ, διότι δὲν ἐντοπίζονται εὐκόλα φραστικὰ δάνεια στὸ κείμενο τοῦ Μεγάλου Χρονικοῦ. Ὁ ἐρχομὸς, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ (Grecu, 182, 4-12), πού ἐπεταί τῆς τερατογένεσης, ὑποθέτουμε ὡς κακὸς οἰωνός, περιγράφεται σὲ μία μικρὴ παράγραφο, ἐνῶ στὸν Γρηγοῤ λόγῳ καὶ τοῦ αὐτοβιογραφικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀφήγησης, τὸ ὅλο συμβὰν παρουσιάζεται μὲ κάθε δυνατὴ λεπτομέρεια. Συνεπῶς, ἡ πηγὴ τοῦ Μελισσηνοῦ στὴν συγκεκριμένη περίπτωση δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἐντοπιστεῖ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ σὲ μία σειρὰ ἄλλων γεγονότων καὶ περιστάσεων. Σὲ ἄλλο σημεῖο, κάνοντας λόγο γιὰ τὴν γενεαλογία τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνισή τους καὶ εἰδικότερα τὴν χριστιανικὴ καταγωγὴ τοῦ Ἑρτογρούλη, ὁ Μελισσηνὸς παραθέτει μία διήγηση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Κομνηνοῦ αὐτομόλησε γιὰ κάποια ἀσήμαντη ἀφορμὴ στὸν σουλτάνο τοῦ Ἰκονίου καὶ ἐκεῖνος γιὰ νὰ τὸν ἀνταμείψῃ τὸν πάντρεψε μὲ τὴν κόρη του (Grecu, 210, 4-19). Ὁ πυρήνας τῆς ἱστορίας βρίσκεται στὸν Νικήτα Χωνιάτη (van Dieten, 35, 19-23. 35, 42-36, 60) καὶ οἱ φραστικὲς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα εἶναι τόσο χαρακτηριστικὲς πού δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἀνάγονται σὲ κοινὴ πηγὴ, στὴν περίπτωση, βέβαια, πού ἡ σχέση τους δὲν εἶναι ἀκόμη πιὸ ἄμεση. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα, ἡ ἐξιστόρηση τοῦ Μελισσηνοῦ εἶναι συγκριτικὰ πλουσιότερη σὲ λεπτομέρειες: ἡ σύζυγος τοῦ αὐτομόλησαντος μαθαίνουμε ὅτι ὀνομαζόταν Καμερώ, ὁ δὲ ἀπόγονος τῶν Κομνηνῶν διέθετε ἐξαιρετὴ ἐλληνικὴ παιδεία καὶ γνώριζε τὴν ἀραβικὴ (Grecu, 210, 18-20). Δὲν εἴμαστε ὅμως σίγουροι ἂν πρό-

κειται για μυθεύματα του Μελισσηνού ή για μία διασκευή της *Ιστορίας* του Νικήτα Χωνιάτη από την οποία δανείστηκε το περιστατικό.

Ο Μελισσηνός για να διασκευάσει το *Χρονικό* του Σφραντζή είχε προφανώς πρόσβαση σε κάποια ιστορικά έργα, ένδεχομένως σε έπιτομές ή ανθολογίες. Συμβουλευτηκε τον Γρηγορά από το πρωτότυπο ή κάποια έπιτομή του για την περίοδο των πρώτων Παλαιολόγων έως και το 1360, ενώ για την υπόλοιπη βυζαντινή ιστορία τον Χαλκοκονδύλη, του οποίου τα σφάλματα επαναλαμβάνει με την σειρά του.²⁰ Οι πηγές του της τουρκικής ιστορίας, όσο γνωρίζουμε, δεν έχουν έντοπιστεί ακόμη. Υποθέτουμε ότι είχε πρόσβαση σε ένα ανώνυμο χρονικό, συγγενές προς την πηγή του Ψευδο-Δωροθέου, στην οποία η ιστορία των Όθωμανων εκτίθεται εκ παραλλήλου και σε άμεση σχέση με την βυζαντινή ιστορία, από την βασιλεία του Μιχαήλ Η' (1259-1282), και συστηματικότερα από τους χρόνους του Μανουήλ Β' (1391-1425), έως το 1517 ή και αργότερα αναλόγως με την παραλλαγή του ανωνύμου αυτού χρονικού.²¹ Όπως και να έχει το ζήτημα, ο Μελισσηνός χρησιμοποίησε αυτήν την συγκεκριμένη πηγή ή ακριβέστερα την συγγενή προς τον Ψευδο-Δωρόθεο παραλλαγή, και τοῦτο αποδεικνύεται από μία αντιβολή των δύο κειμένων αναφορικά με την έλληνική αποστολή στην Σύνοδο της Φλωρεντίας.

20. Loenertz, «Autour de Chronicon majus attribué à Georges Sphrantzès», 288-296.

21. Βλ. και Ε.Α. Ζαχαριάδου, «Μία ιταλική πηγή του Ψευδο-Δωροθέου για την ιστορία των Όθωμανων», *Πελοποννησιακά* 5 (1961) 46-59.

ἐκδ. Grecu, 322,20-332,3

Κατὰ τὴν ἐβδόμην τοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς ὀρμήσασαι ἐκ τοῦ Παρεντίου πᾶσαι αἱ τριήρεις ὁμοῦ, ἡ δὲ βασιλικὴ τριήρης διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν ταχύτεραν τῶν ἄλλων προαπέσωσε τῶν ἄλλων εἰς Ἑνετίαν καὶ ἔφθασεν εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον (322, 20-3).

Κυριακῆς, Φεβρουαρίου θ', ὥρα πέμπτη τῆς ἡμέρας, ἦλθεν ὁ δούξ μετὰ τιμῆς μεγάλης ἅμα τοῖς ἄρχουσι καὶ συμβούλοις αὐτοῦ τοῖς τῆς γερουσίας καὶ συγκλήτου ἑτέροις ἄρχουσι πλείστοις ἐντὸς πορθμείου τινός, ἐν ᾧ ἔθος ἦν τῇ γερουσίᾳ εἰσιέναι αὐτούς, κατὰ τὴν ἐκείνων διάλεκτον Πουτζιδῶρον καλούμενον (324, 1-4).

Φεβρουαρίου οὖν τῇ εἰκοστῇ ὀγδόῃ ἐξελθόντες τῆς Ἑνετίας ὃ τε βασιλεὺς καὶ ὁ δεσπότης καὶ πᾶς ὁ κλήρος καὶ ἡ συνοδία αὐτῶν ἔπλεον Φεβρουαρίου ὁδόν, ὃ δὲ πατριάρχης ἐπέμεινεν ἐν Ἑνετίᾳ δι' ἐνδειαν τῶν πλοιαρίων (328, 1-3).

Ψευδο-Δωρόθεος, *Βιβλίον Ἱστορικόν*, 499-507:²²

[...] τὸν Φεβρουάριον μῆνα. Καὶ εἰς τὰς ἑπτὰ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐσηκώθησαν ὅλα τὰ κάτεργα ὁμοῦ ἀπὸ τοῦ Παρέντζο, τὸ δὲ βασιλικὸν κάτεργον ἔδραμεν ὁμπρὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα κάτεργα, ὅτι ἦτον γληγορώτερον, καὶ ἔσωσεν εἰς τὴν Βενετίαν, ἔξω εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον (499, 24-27).

Τὸ δὲ πουργόν, ἡμέρα Κυριακῆ, ὥρα πέμπτη τῆς ἡμέρας, ἦλθεν ὁ πρίγκιπος μετὰ τῶν κονσεγέρων αὐτοῦ καὶ ἄλλων ἀρχόντων πολλῶν καὶ ἦτον μέσα εἰς τὸν Μπουτζιντῶρο μετὰ ὅλην τὴν ἀφεντίαν (500, 11-13).

Ὅμως ὁ βασιλεὺς ἔσωντας καὶ νὰ μὴ θέλῃ νὰ προσμείνῃ εἰς τὴν Βενετίαν νὰ κάμῃ τὴν Σύνοδον, εὐγῆκεν ἀπὸ τὴν Βενετίαν εἰς τὰς εἰκοσιοκτὼ τοῦ αὐτοῦ Φεβρουαρίου μετὰ τῆς συνοδίας αὐτοῦ, καὶ ἐμπῆκαν εἰς τὰ πλευσίματα, καὶ ἐπῆγαν τὴν στράταν τῆς Φεβρουάρας (504, 29-32).

22. *Βιβλίον Ἱστορικόν* περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας, ἀρχόμενον ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἀκολούθων Σουλτάνων. Συλλεχθὲν μὲν ἐκ διαφόρων ἀκριβῶν Ἱστοριῶν, καὶ εἰς τὴν κοινὴν γλῶτταν μεταφρασθὲν παρὰ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Μονεμβασίας κυρίου Δωροθέου. Βενετία 1798.

Πλησιάσαντος τοίνυν τοῦ πατριάρχου ἡμῶν ἐν τῷ ἐρύματι Φραγκουλῆ, ἔτι αὐτοῦ μακράς ἀπέχοντος, ἰδοὺ πρὸς συνάντησιν αὐτῷ ναῦς τις ἐρχομένη κατὰ χρυσοῦ καὶ συρομένη ἐν τῷ ποταμῷ παρὰ τῆς σκάφης αὐτῆς, καὶ ἐζήτουν τὸν πατριάρχην εἰσελθεῖν ἐν αὐτῇ· ἦν γὰρ διώροφος καὶ τριώροφος, ὡς ἡ παλαιὰ ἐκείνη τοῦ Νῶε κιβωτός (330,7-11).	Ὅμως καὶ ὁ πατριάρχης εὐγῆκεν ἀπὸ τὴν Βενετίαν μετὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ σταυροφόρων καὶ μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου αὐτοῦ, καὶ ἤρχετο μὲ τὰ πλευσίματα εἰς τὸ καστέλλι Φραγγουλί, καὶ προτῆτερα παρὰ νὰ σώσῃ ἐκεῖ, ὁποῦ ἔλειπεν ἀκόμι μακράν, ἦλθεν εἰς συναπάντησιν αὐτοῦ ἕνα μέγαν πλεύσιμον, καταχρυσωτόν, τὸ ὁποῖον ἔλεγαν Ῥεμπούρκιον, καὶ τὸ ἔστειλαν μέσα εἰς τὸν ποταμόν [...] ἦτον δὲ διόροφον καὶ τριόροφον ὡσάν τὴν παλαιάν Κιβωτόν τοῦ Νῶε (506, 2-10).
---	--

Ὁ Μελισσηνὸς πρέπει νὰ εἶχε ἀκόμη στὴν διάθεσή του τὴν Χρονογραφία τοῦ Γεωργίου Κεδρηνοῦ ἢ κάποια ἐπιτομή της, ἂν ὅχι μία συγγενὴ πηγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντέγραψε τρία παραθέματα, σχετικὰ μὲ τὸν ἀραβικὸ ἐπεκτατισμὸ καὶ τὴν κατάκτηση τῆς Κρήτης (Grecu, 236,30-240,9 = Κεδρηνός, II, 91,15-94,17), μία γεωγραφικὴ παρέκβαση, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Σφραντζῆ στὴν Ἰβηρία, (Grecu, 350,34-354,3 = Κεδρηνός, I, 267,18-268,3. 268,16-21. 269,6-18) καὶ ἕνα παράθεμα τοῦ Ψευδοκαίσαρος (Grecu, 362,8-27 = Κεδρηνός, I, 269,21-270,23).²³ Ἐξάλλου, τὸ ἱστορικὸ τῆς Ἀλωσης τῆς Πόλης στὸ τρίτο βιβλίον (Grecu, 380,30-436,6) εἶναι πλέον ἐξακριβωμένο ὅτι στηρίζεται σχεδὸν ἐξολοκλήρου στὴν γραφίδα τοῦ δομινικανοῦ αὐτόπτη μάρτυρα τῆς κατάλυσης τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τοῦ Λεονάρδου τῆς Χίου. Ἡ διήγηση

23. Ἡ παράθεση τῶν ἀπόψεων τοῦ Καισαρείου ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἰβηρίας γιὰ τὴν κατὰ τόπους διαφορετικότητα τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων, στὴν συζήτησή του πού δῆθεν κατέγραψε ὁ Σφραντζῆς ὅταν συζήτησε μὲ τὸν ἡγεμόνα τὴν προοπτικὴ ἑνὸς συνοικεσίου μὲ τὸν οἶκο τῶν Παλαιολόγων, κατὰ τὸν I. Dujčev, «Extraits du Pseudo-Césaire dans le Chronicon Maius du Pseudo-Sphrantzès et dans l'ancienne chronique Ruse», *Byz* 38 (1968) 363-373, ἀνάγεται στοὺς διαλόγους τοῦ Ψευδοκαίσαρος, ἀλλὰ τὸ πιθανότερον εἶναι ὅτι τὸ ἀπόσπασμα προέρχεται ἀπὸ τὸν Κεδρηνό.

ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ παράφραση τοῦ αὐθεντικοῦ λατινικοῦ κειμένου στὴν ἑλληνικὴ. Δὲν εἶναι, ὥστόσο, σίγουρο ἂν στὴν περίπτωσή αὕτῃ ὁ Μελισσηνὸς συμβουλευτῆκε τὸ πρωτότυπο ἢ μία ἑλληνικὴ μετάφραση.²⁴ Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀντι-ιουδαϊκὸς διάλογος τοῦ δευτέρου βιβλίου εἶναι ἀπὸ δεύτερο χέρι: ἔχει ἐν μέρει ἀντληθεῖ ἀπὸ μία πραγματεία τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ καὶ ἐν μέρει ἀπὸ μία ἀντίστοιχη τοῦ Ματθαίου Βλαστάρη (Grecu, 306,27-318,7).²⁵ Ἐπίσης, μερικὲς διηγήσεις ἀπὸ τὴν μετὰ τὴν Ἀλωση περίοδο, ὅπως ἡ ἐκλογή τοῦ Γενναδίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνον καὶ τὰ προνόμια ποὺ τοῦ ἀπονεμήθηκαν ἀπὸ τὸν Μωάμεθ Β', καὶ ἡ ἐποικίση τῆς Πόλης μὲ χριστιανούς τοῦ Καφᾶ, τῆς Τραπεζούντας καὶ τῆς Σινώπης, τοὺς λεγομένους σουργούνιδες, ἀποτελοῦν δάνεια (Grecu, 446,22-456,36) ἀπὸ μιὰ ἀνώνυμη χρονογραφικὴ πηγὴ τοῦ Μανουὴλ Μαλαζοῦ ἢ τὸ πιθανότερον ἀπὸ μία συγγενὴ πηγὴ.²⁶

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐργάστηκε ὁ Μελισσηνὸς γιὰ τὴν σύνθεση τοῦ συμπιλήματός του εἶναι παραδοσιακός. Ἐβαλε σὲ τάξη μία σειρὰ ἀπὸ κείμενα, τὰ

24. M. Philippides, «An unknown source for Book III of the Chronicon Maius by Pseudo-Sphrantzes», *Byzantine Studies/Études Byzantines* 10 (1983) 174-183. Philippides καὶ Hanak, *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453*, 147 κ.ε. Ἡ M. Carroll, *A Contemporary Greek Source for the Siege of Constantinople 1453: The Sphrantzes Chronicle*, Ἀμστερνταμ 1985, 8-10, ὑποστήριξε τὴν ἀποψη, ὅτι ὁ Μελισσηνὸς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ κειμένου χρησιμοποίησε μιὰ ἄγνωστη καὶ ἐκτενέστερη περιγραφή τοῦ Σφραντζῆ γιὰ τὴν Ἀλωση, ἢ ὁποία ἔχει ἐκπέσει ἀπὸ τὸ Μικρὸ Χρονικόν. Τὰ ἐπιχειρήματά της, ὥστόσο, φραστικὲς ὁμοιότητες τῶν δύο κειμένων, δὲν πείθουν.

25. E. Voordeckers, «Les sources du Chronicon Maius II, 12 du Pseudo-Sphrantzès», *Byz* 37 (1967) 153-165.

26. Philippides, «An unknown source for Book III», 178-183. Πβ. καὶ Ἑκθεσις Χρονική, Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Ζ', 572,13-573,7. Κατὰ μίαν ἄλλη ἀποψη, ἡ ἀπώτερη πηγὴ τοῦ Μελισσηνοῦ δὲν ἦταν ὁ Ψευδο-Δωρόθεος, ἀλλὰ ὁ Δαμασκηνὸς Στουδίτης, τὸ χρονογραφικὸ ἔργο τοῦ ὁποῖου ἀντέγραψε κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ τὸ 1572, ὅταν διεκδικοῦσε νὰ κατοχυρώσει στὸ πατριαρχεῖο τὰ δικαιώματα τῆς μητροπόλεώς του. Philippides καὶ Hanak, *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453*, 58-65. Γιὰ τὰ ἀνώνυμα χρονικά τοῦ 16ου αἰῶνα, τὰ χειρόγραφα καὶ τίς ἐκδόσεις τους, βλ. Th. Preger, «Die Chronik vom Jahre 1570», *BZ* 11 (1902) 4-15.

ὁποῖα στήν συνέχεια συνένωσε μέ τίς ἀναγκαῖες προσθεῖσες πού ἀπαιτοῦσε ἡ μετάβαση ἀπό τὸ ἓνα κείμενο στοῦ ἄλλο. Συνεπῶς, δὲν διαπιστώνεται καμία καινοτομία στήν γραφή καί στήν σκέψη του. Ἀλλωστε, εἶναι δύσκολο νά καθοριστεῖ ἡ προσωπική του συμβολή στήν τελική διαμόρφωση τοῦ κειμένου. Ὑποθέτουμε ὅτι ἡ συγγραφική του προσφορά ἦταν μᾶλλον περιορισμένη καί ἀσήμαντη. Ἡ συγγραφή τῆς ἱστορίας δὲν τὸν ἐνδιέφερε σοβαρά, παρὰ μόνον σάν μέσο γιὰ νά ἐξασφαλίσει τὴν οἰκονομική ἀρωγή τῶν προστατῶν του, προβάλλοντας συνάμα τὴν ἐκκλησιαστική του ιδιότητα καί τὰ δίκαια τῆς μητρόπολός του. Γι' αὐτὸ καί βρῆκε τὴν εὐκολή λύση, δηλαδή τῆς συγγραφῆς ἑνὸς συμπιλήματος. Σὲ σχέση πάντως μέ τὸν αὐθεντικὸ Γεώργιο Σφραντζῆ, ὁ ὁποῖος σὲ καμία περίπτωση δὲν μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ παπικός, ὁ Μελισσηνὸς ἀσπάστηκε τὸν καθολικισμό, ὅπως μαρτυροῦν ὀρισμένες ἀπὸ τίς ἐπιλογές πού ἔκανε στὶς παρεκβάσεις του, καί ἐπιπροσθέτως προσφέρθηκε νά ὑπηρετήσει τὴν Ἁγία Ἐδρα ὡς οὐνίτης μητροπολίτης στήν χριστιανική Ἀνατολή.

Ἐκδόσεις

I. BEKKER, *Chronicon Maius*, [CSHB] (1838). –PG 156, 637-1080 (637-1022 = *Chronicon Maius*, 1025-1080 = *Chronicon Minus*). –J.B. PAPADOPOULOS, *Georgii Phrantzae Chronicon*, I, Λιψία 1935. –V. GRECU, *Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477*. In anexă *Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, Chronica 1258-1481*, [Scriptores Byzantini V], Βουκουρέστι 1966. –R. MAISANO, *Giorgio Sfranze, Cronaca*, [CFHB – XXIX. Accademia Nazionale dei Lincei], Ρώμη 1990.

Μεταφράσεις

E. VON IVANKA, *Die letzten Tage von Konstantinopel. Der auf den Fall Konstantinopels 1453 bezügliche Teil des dem Georgios Sphrantzes zugeschriebenen Chronicon Maius* [Byzantinische Geschichtsschreiber – 1], Γκράτς – Βιέννη – Κολωνία 1973. –M. PHILIPPIDES, *The Fall of the Byzantine Empire. A Chronicle by George*

Sphrantzes, 1401-1477, [University of Massachusetts Press], Amherst 1980. –M. CARROLL, *A Contemporary Greek Source for the Siege of Constantinople 1453: The Sphrantzes Chronicle*, Ἀμστερνταμ 1985. –Γεωργίου Σφραντζῆ, *Βραχὺ Χρονικό, εἰσαγωγή – μετάφραση – σχόλια* Δ.Ι. ΜΟΝΙΟΥ, [Κείμενα Βυζαντινῆς Ἱστοριογραφίας], Ἀθήνα 2006. –Giorgio Sfranze, *Paleologo. Grandezza e caduta di Bisanzio*, R. MAISANO, [La Citta Antica, 32], Παλέρμο 2008.

Γενική Βιβλιογραφία

KRUMBACHER, *Geschichte*, I, 307-309. Ἱστορία, I, 620-624. –MORAVCSIK, 282-288. –COLONNA, 121-124. –HUNGER, *Literatur*, I, 494-499. Λογοτεχνία, II, 351-358.

Εἰδική Βιβλιογραφία

Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Διόρθωσις εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Φραντζῆ», *NE* 2 (1905) 365-367. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Δοκίμιον βιογραφίας τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ», *NE* 17 (1923) 30-35. –W. MILLER, «The Historians Doukas and Phrantzes», *Journal of Hellenic Studies* 46 (1926) 63-71. –Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἰωάννης Ζ' ὁ Παλαιολόγος καί τὸ Χρονικὸν τοῦ Φραντζῆ», *BZ* 32 (1932) 257-262. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Αἱ ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ Φραντζῆ σημειώσεις τοῦ Παχωμίου», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 9 (1934) 279-287. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Διορθωτικά εἰς τὴν Μεγάλην Χρονογραφίαν τοῦ Φραντζῆ», *Ἑλληνικά* 7 (1934) 271-273. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Phrantzès est-il réellement l'auteur de la grand chronique qui porte son nom?», [Actes du IVe Congrès International des Études Byzantines, I, Σόφια 1935], *Izvestija na bulgarskija archeologicheski institut* 8 (1935) 177-189. –ST. VON STEPSKI-DOLIWA, *Studien zur Syntax des byzantinischen Historikers Georgios Phrantzes*, Μόναχο 1935. –V. GRUMEL, «La nouvelle édition du Chronicon de Phrantzès», *EO* 36 (1937) 87-94. –S. BINON, «L'histoire et la légende de deux chrysobulles d'Andronic II en faveur de Monembasie. Macaire ou Phrantzès?», *EO* 37 (1938) 274-311. –Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Über 'Maius' und 'Minus' des Georgios Phrantzes und

über die Randnoten des angeblichen Pachomios», *BZ* 38 (1938) 323-331. —Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἑρμηνευτικὰ εἰς τὴν Μεγάλην καὶ τὴν Μικρὰν Χρονογραφίαν τοῦ Φραντζῆ», *ΕΕΒΣ* 13 (1937) 155-157. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Διαστρεβλώσεις τοῦ ἐκ τῆς Μικρᾶς Χρονογραφίας τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ εἰς τὴν Μεγάλην διαβιβασθέντος ὕλικου», *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 12 (1937) 498-502. —R.J. LOENERTZ, «La date de la lettre Θ' de Manuel Paléologue et l'inauthenticité du Chronicon Maius de Georges Phrantzès», *EO* 39 (1940/1942) 91-99. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Autour de Chronicon majus attribué à Georges Phrantzès», *Miscellanea G. Mercati*, III, *Studi e Testi* 123, Ρώμη 1946, 273-311. —R. GUILLAND, «Le proto-vestiarite Georges Phrantzès», *REB* 6 (1948) 48-57. —J. BOMPAIRE, «À propos d'un passage de Phrantzès. Note de géographie antique et médiévale», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 74 (1950) 82-97. —V. LAURENT, «Σφραντζῆς et non Φραντζῆς», *BZ* 44 (1951) 373-378. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Sphrantzè et non Phrantzès. À nouveau!», *REB* 9 (1951) 170-171. —X. X. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, «Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Γεώργιον Φραντζῆν», *Πλάτων* 4 (1952) 79-98. —Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ὁ πρεσβευτὴς Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου Γεώργιος Σφραντζῆς ἐν Τραπεζοῦντι καὶ Ἰβηρίᾳ», *Ἀρχεῖον Πόντου* 18 (1953) 202-204. —Α.Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, «Σφραντζῆς ὁ Φιαλίτης», *ΕΕΒΣ* 23 (1953) 657-662. —Α.Α. STEPANOV, «Vizantijskie istoriki Duka i Frandzi o padenii Konstantinopolja», *VizVre* 7 (1953) 385-430. —N.B. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Δούκα - Κριτοβούλου - Σφραντζῆ - Χαλκοχονδύλη, Περὶ Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453). Συναγωγή χειμένων μετὰ προλόγου καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων, Ἀθήνα 1953/1969*. —Α.Μ. ROTHBAUER, «Einige Bemerkungen zum Chronikon Maius», *BZ* 48 (1955) 293-296. —F. DÖLGER, «Ein literarischer und diplomatischer Fälscher des 16. Jahrhunderts: Metropolit Makarios von Monembasis», *Byzantinische Diplomatie: 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner*, Ettal 1956, 371-383. —Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Αἱ περὶ Γεωργίου Φραντζῆ διατριβαί*, Ἀθήνα 1957. —P. S. NÄSTUREL, «Témoignages roumains sur les formes Sphrantzès et Phrantzès», *REB* 19 (1961) 441-443. —V. GRECU, «Das Memoirenwerk des Georgios Sphrantzes», *Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines (Ohrid, 1961)*, II, Βελιγράδι 1964, 327-341. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Georgios Sphrantzes. Leben und Werk. Makarios Melissenos und sein Werk. Die Ausgabe», *ByzSla* 26 (1965) 62-73. —S. K. KRASAVINA, «Duka i Sfrandzi ob unii

pravoslavnoj i katoliceskoj čerkvej», *VizVre* 27 (1967) 142-152. —E. VOORDECKERS, «Les sources du Chronicon Maius II, 12 du Pseudo-Sphrantzès», *Byz* 37 (1967) 153-165. —I. DUJČEV, «Extraits du Pseudo-Césaire dans le Chronicon Maius du Pseudo-Sphrantzès et dans l'ancienne chronique Russe», *Byz* 38 (1968) 364-373. —M. CARROLL, «Notes on the Authorship of the Siege Section of the Chronicon Maius of Pseudo – Phrantzes, Book III», *Byz* 41 (1971) 28-44. 42 (1972) 5-22. 43 (1973) 30-38. —ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Puzzling Names in the Chronicon Maius of Macarius Melissenus: Pseudo Sphrantzes», *Byz* 44 (1974) 17-22. —P. HELMS, «Syntaktische Untersuchungen zu Ioannes Malalas und Georgios Sphrantzes. Die konjunkionalen Nebensätze in ihrem sprach-historischen Zusammenhang», *Helikon* 11-12 (1971-1972) 309-388. —G. EMRICH, «Thukydideische Reminiscenzen in zwei Feldreden des Chronicon Maius», *Ἑλληνικά* 28 (1975) 55-66. —Ι. ΤΣΑΠΑΣ, «Σφραντζῆς, Φιαλίτης ἢ Φραντζῆς», *Βυζαντινά* 9 (1977) 123-139. —M. CARROLL, «A Minor Matter of Imperial Importance in the Sphrantzes Chronicle», *Byz* 49 (1979) 88-93. —E.D. DŽAGATSPANJAN, «Nekotorye zamečanija po povodu avtorstva Bol'shoj Chroniki Psevdo-Sfrandzi», *VizVre* 43 (1982) 229-230. —ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Mirivozrenie vizantijskogo istorika XV v. Georgija Sfrandzi», *Kavkaz i Vizantija* 3 (1982) 45-63. —M. PHILIPIDES, «An unknown source for Book III of the Chronicon Maius by Pseudo-Sphrantzes», *Byzantine Studies/Études Byzantines* 10 (1983) 174-183. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Σύγχρονες ἔρευνες στὰ κείμενα τοῦ Σφραντζῆ», *Παρνασσός* 25 (1983) 94-99. —Α.Γ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Ὁ βυζαντινὸς ἱστοριογράφος τοῦ 15ου αἰῶνα Γεώργιος Σφραντζῆς (Φραντζῆς)*, Ἀθήνα 1983. —R. MAISANO, «Il contributo della tradizione indiretta al testo delle Memorie di Giorgio Sfranze», *Miscellanea filologica*, I, Σαλέρνο 1986, 179-191. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Riconsiderazioni sul testo delle Memorie di Giorgio Sfranze», *Talariskos. Studia Graeca Antonio Gerzya sexagenario a discipulis oblata*, Νάπολι 1987, 363-390. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Lo storico Giorgio Sfranze dentro e fuori i confini della storia», *Italoellenika: Rivista di cultura greco-moderna* 1 (1988) 111-122. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Il manoscritto napoletano II. E. 25 e la storia della tradizione dello pseudo-Sfranze», *Italoellenika: Rivista di cultura greco-moderna* 2 (1989) 121-134. —J.G. KEENAN, «George Sphrantzes: a brief view», *The Ancient World* 27 (1996) 205-211. —Θ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐνας αὐτόπτης μάρτυρας τῆς Ἀλώσεως: Γεώργιος Σφραντζῆς», *Λα-*

κωνικαί Σπουδαί 14 (1998) 105-118. —R. MAISANO, «Ottomani e bizantini al tempo di Mehmed I nella cronaca di Giorgio Sfranze», *Turcica et Islamica. Studi in memoria di A. Gallotta*, έκδ. U. MARAZZI, Νάπολι 2003, 491-499. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «L'immagine dei barbari nella cronaca di Giorgio Sfranze», *Studi in onore di R. Picchio*, έκδ. R. MORABITO, Νάπολι 2003, 7-14. —R. ROMANO, «Sul prologo della Cronaca di Giorgio Sfranze», *Πάρεργα. Contributi filologici*, Νάπολι 2003, 50-51. —D.R. REINSCH, «Reichsidee und Sprache nach der Halosis: Georgios Amirutzes und Georgios Sphrantzes», *Geschehenes und Geschriebenes. Studien zu Ehren von G.S. Henrich und K.-P. Matschke*, έκδ. S. KOLDITZ, R. MÜLLER, Λιψία 2005, 329-335 = «Αυτοκρατορία και γλώσσα μετά την Άλωση: Γεώργιος Αμοιρούτζης και Γεώργιος Σφραντζής», *Κωνσταντινούπολη. 550 χρόνια μετά την Άλωση*, έκδ. E. MOTOS GUIRAO – M. MORFAKIDIS FILACTOS, Γρανάδα 2006, 121-126. —M. NIKOLIĆ, «Pseudo-Sphrantzes on the Serbian Lands», *ZRVI* 43 (2006) 127-139 [στά σερβικά]. —A. RHOBY, «Eine Inschrift auf einem Sarkophagdecksel aus Beroia in der Chronik des Georgios Sphrantzes», *Byz* 77 (2007) 394-398. —*Giorgio Sfranze, Paleologo. Grandezza e caduta di Bisanzio*, έκδ. R. MAISANO, εισαγωγή L. CANFORA, Παλέρμο 2008. —M. NIKOLIĆ, «Georgios Sphrantzes or how to become an archon in Byzantium in the XV century», *ZRVI* 47 (2010) 277-289.

[ΚΑΙ ΙΔΟΥ ΕΚΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ «ΩΣ ΜΗ ΩΦΕΛΕ
ΓΕΝΕΣΘΑΙ ΤΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ»]

Καὶ τῇ κζ'ῃ Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους διέβη ὁ βασιλεὺς κύρ Ἰωάννης μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ δεσπότη κυροῦ Δημητρίου καὶ πολλῶν ἀρχόντων τῆς συγκλήτου καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ πάντων σχεδὸν τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων διὰ τὴν μελετηθεῖσαν, ὡς μὴ ὤφελε, σύνοδον.

5 Καὶ οὐ λέγω τοῦτο διὰ τὰ τῆς ἐκκλησίας δόγματα, ταῦτα γὰρ παρ' ἄλλοις ἐδόθησαν κρίνεσθαι, ἐμοὶ δ' ἀρκεῖ ἡ πατρικὴ μου διαδοχὴ τῆς πίστεως, καὶ ὅτι οὐδέποτε παρὰ τινος τῶν τοῦ μέρους ἐκείνου ἤκουσα, ὅτι τὸ ἡμῶν κακόν, ἀλλὰ καλὸν καὶ ἀρχαῖον, καὶ τὸ ἐκείνων οὐ κακόν, ἀλλὰ καλόν.

10 Καὶ νῦν εἶπω, ὡς ἐν παραδείγματι, ὅτι τὴν Μέσσην ὁδὸν τῆς Πόλεως, τὴν πλατεῖαν καὶ εὐρύχωρον, διερχόμεθα πολλοὺς χρόνους μετὰ τινων, δι' ἧς ἐκαταντῶμεν εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Εἴτα μετὰ τινος καιροῦς εὐρέθη παρὰ τινων καὶ ἄλλη ὁδὸς καταντῶσα, ὡς λέγουσι, καὶ αὕτη ἐκεῖ καὶ νῦν με παροτρύνωσιν, ὅτι «ἐλθέ καὶ διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἧς εὐρομεν καὶ γὰρ, εἰ καὶ ἔστιν αὕτη, ὅπου ἀπέρχη, καλὴ καὶ ἀρχαία καὶ ἡμῖν ἀρχῆθεν σὺν ὑμῖν γνωστὴ καὶ διερχομένη,

15 ἀλλὰ καὶ αὕτη, ἣν εὐρομεν νῦν, καλὴ ἔστιν». Ἐγὼ δὲ νῦν ἀκούω παρὰ μὲν τῶν, ὅτι καλὴ ἔστι, παρὰ δὲ τῶν, ὅτι οὐ καλὴ· διὰ τί νῦν μὴδὲν εἶπω· «Μετ' εἰρήνης καὶ ἀγάπης ἀπέρχεσθε καλῶς εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, ὅπουθεν βούλεσθε· ἐγὼ δὲ πάλιν θέλω διέρχεσθαι διὰ τῆς ὁδοῦ, ἣν καὶ μεθ' ὑμῶν πολὺν τινα χρόνον διερχόμεν καὶ καλὴν αὐτὴν καὶ παρ' ὑμῶν καὶ τῶν προγόνων μου μαρτυ-

20 ρουμένην καὶ διερχομένην»;

Οὐ διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν εἶπον τὸ «ὡς μὴ ὤφελεν», ἤθελα γὰρ νῦν εἶχε γενεῖν καλῶς ἔνωσις τῶν ἐκκλησιῶν καὶ νῦν με ἔλιπεν ὁ εἶς τῶν ὀφθαλμῶν μου, ἀλλὰ διὰ τὸ ὅτι ἦν καὶ αὕτη ἡ τῆς συνόδου δουλεία αἰτία μία καὶ πρώτη καὶ μεγάλη εἰς τὸ νῦν γένηται ἡ κατὰ τῆς Πόλεως τῶν ἀσεβῶν ἔφοδος καὶ ἀπὸ ταύτης

25 πάλιν ἡ πολιορκία καὶ ἡ αἰχμαλωσία καὶ τοιαύτη καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν.

Καὶ ἀκούσατε λόγους ἀληθεῖς, τὴν αὐτοαλήθειαν προβαλομένου μου μάρτυρα. Εἶπεν ὁ ἀοίδιμος βασιλεὺς πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν βασιλέα κύρ Ἰωάννην, μόνος πρὸς μόνον, ἵσταμένου καὶ ἐμοῦ μόνου ἔμπροσθεν αὐτῶν, ἔμπροσθεντος λόγου περὶ τῆς συνόδου· «Υἱέ μου, βεβαίως καὶ ἀληθῶς ἐπιστάμεθα

30 ἐκ μέσης τῆς καρδίας αὐτῶν δὴ τῶν ἀσεβῶν, ὅτι πολλὰ τοὺς φοβεῖ, μὴ συμφω-

νήσωμεν καὶ ἐνωθῶμεν μετὰ τοὺς Φράγκους· ἔχουν το γάρ, ὅτι, ἂν τοῦτο γένηται, θέλει γενεῖν μέγα τι κακὸν εἰς αὐτοὺς παρὰ τῶν τῆς Δύσεως Χριστιανῶν δι' ἡμᾶς.

Λοιπὸν τὸ περὶ τῆς συνόδου, μελέτα μὲν αὐτὸ καὶ ἀνακátωνε, καὶ μάλισθ' ὅταν ἔχῃς χρεῖαν τινα φοβῆσαι τοὺς ἀσεβεῖς· τὸ δὲ νὰ ποιήσῃς, αὐτήν, μὴδὲν ἐπιχειρισθῇς αὐτό, διότι οὐδὲν βλέπω τοὺς ἡμετέρους, ὅτι εἰσὶν ἀρμόδιοι πρὸς τὸ εὐρεῖν τινα τρόπον ἐνώσεως καὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας, ἀλλ' ὅτι νὰ τοὺς ἐπιστρέφουν εἰς τὸ νὰ ἔσμεν ὡς ἀρχῇθεν. Τούτου δὲ ἀδύνατον ὄντος σχεδόν, φοβοῦμαι μὴ καὶ χεῖρον σχίσμα γένηται· καὶ ἰδοὺ ἀπεσκεπάσθημεν εἰς τοὺς ἀσεβεῖς».

Τοῦ δὲ βασιλέως, ὡς ἔδοξε, μὴ δεξαμένου τὸν λόγον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μὴδὲν εἰπὼν, ἀναστὰς ἀπῆλθε. Καὶ μικρὸν σύννους γεγωνὺς ὁ μακαρίτης καὶ ἀοίδιμος πατὴρ αὐτοῦ, ἐμβλέψας πρὸς ἐμὲ ὀρίζει· «Ὁ βασιλεὺς ὁ υἱός μου ἐν μὲν ἀρμόδιος βασιλεὺς, οὐ τοῦ παρόντος δὲ καιροῦ. Βλέπει γάρ καὶ φρονεῖ μεγάλα καὶ τοιαῦτα, οἷα οἱ καιροὶ ἔχρηζον τῆς εὐημερίας τῶν προγόνων ἡμῶν· ἀμὴ σήμερον, ὡσάν παρακολουθοῦσιν εἰς ἡμᾶς τὰ πράγματα, οὐ βασιλέα θέλει ἢ ἡμῶν ἀρχή, ἀλλ' οἰκονόμον· καὶ φοβοῦμαι, μήποτε ἐκ τῶν ἐνθυμημάτων καὶ ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ γένηται χαλασμός τοῦ ὁσπιτίου τούτου. Προεῖδον γάρ καὶ τὰς ἐνθυμήσεις αὐτοῦ καὶ τὰ ἐδόξαζε κατορθῶσαι μετὰ τὸν Μουσταφᾶν, καὶ εἶδον καὶ τὰ τέλη τῶν κατορθωμάτων, εἰς τί κίνδυνον μᾶς ἔφερον».

Ἔτερον βεβαιοῦν τὴν ποτε βουλὴν τοῦ ἀοιδίμου πατρὸς αὐτοῦ. Ὡς ἐστάθη, ἵνα ἀπέλθῃ εἰς τὴν σύνοδον, ἐστάλῃ εἰς τὸν ἀμνηρᾶν ἀποκρισιάριος Ἀνδρόνικος ὁ Ἰαγρος, δηλῶσαι τοῦτο πρὸς ἐκεῖνον ὡς τάχα φίλον καὶ ἀδελφόν. Κάκεινος ἀπελογήσατο, ὅτι «οὐδὲν μοι φαίνεται καλὸν νὰ ὑπάγῃ νὰ κοπιᾷση τοσοῦτον καὶ νὰ ἐξοδιάσῃ καὶ τί νὰ κερδίσῃ; Ἰδοὺ ἐγώ, καὶ ἐὰν ἔχῃ χρεῖαν καὶ ἄσπρων δι' ἐξοδὸν καὶ εἰσόδημα καὶ ἄλλο τι πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ, ἔτοιμός εἰμι νὰ τὸν θεραπεύσω». Καὶ ἐγένετο πολὺς λόγος καὶ βουλή, πότερον νὰ γένηται τὸ τοῦ ἀμνηρᾶ, ἢ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν σύνοδον. Καὶ ἐγένετο, ὅπερ ἤθελεν ὁ βασιλεὺς ἢ μᾶλλον ἢ κακὴ τύχη.

Ἐξελθόντος οὖν τοῦ βασιλέως ἀπὸ τῆς Πόλεως καὶ ἀπερχομένου, ἐβουλεύσατο ὁ ἀμνηρᾶς, ὅτι νὰ ποιήσῃ μάχην τὴν Πόλιν καὶ νὰ πέμψῃ φωσᾶτον κατ' αὐτῆς, οὐ τοσοῦτον, ὅτι νὰ ἐπάρῃ αὐτήν, ἀλλ' ὅσον ἵνα ποιήσῃ τὸν βασιλέα νὰ ἐπιστρέψῃ.

Καὶ τοῦτο ἐβεβαιώθη καὶ ἐστάθη παρὰ πάντων τῶν αὐτοῦ ἄνευ μόνου τοῦ

Χαλιμπασσιᾶ, ὅστις ἀντέστη λέγων, ὅτι «μᾶλλον μὲν οὖν αἷτιον θέλει εἶσται, ἐὰν ποιήσῃς μάχην τὴν Πόλιν, ἵνα ὁ βασιλεὺς εἴπῃ τοὺς Φράγκους ἀπὸ ἀνάγκης, ὅτι “ὅπερ λέγετε, στέργω το”. Καὶ ἰδοὺ ἐγένετο, ὅπερ φοβούμεθα· ἀμὴ ἄφες το καὶ ἴδε τὸ τί θέλουν πράξειν. Καὶ εἰ μὲν ὁμονοήσουν, σὺ ἀγάπην ἔχεις μετ' ἐκεῖνους καὶ ὄρκους· εἰς τὸ ἐμπροσθεν πάλιν, ὡς ἂν βλέπῃς, θέλεις πράττειν. Εἰ δὲ μᾶλλον οὐδὲν ὁμονοήσουν, τότε μᾶλλον ἐξέβη ὁ λογισμὸς καὶ μετὰ πλέον θάρρος ποίησον τὸ θέλεις». Καὶ αὕτη ἡ βουλὴ τὸν μὲν ἀμνηρᾶν τοῦ σκοποῦ ἐκώλυεν.

Πρὸ δὲ τοῦ Χαλιμπασσιᾶ τὴν βουλὴν δόντος τοῦ καιροῦ μαθεῖν ἡμᾶς, ἀλλὰ τὴν ἄλλων, ὁ αὐθέντης μου ὁ δεσπότης καὶ οἱ ἄρχοντες ἐξώρθωσαν τὸν Παλαιολόγον Θωμᾶν καὶ πρὸς τὸν βασιλέα ἀπέστειλαν. Καὶ λογισμὸς καὶ τρικυμία τοῖς ἐν τῇ Πόλει περιέπεσεν ὅτι πλείστη, ἕως οὗ πάλιν ἐμάθομεν τὴν ἰσχύσασαν βουλὴν τοῦ Χαλιμπασσιᾶ. Καὶ ἰδοὺ ἐκμαρτυρία τοῦ «ὡς μὴ ὥφеле γενέσθαι τὴν σύνοδον». Ἀφίημι γάρ τὰ ἄλλα καὶ ἄλλα, ἃ παρηκολούθησαν ἀπὸ τούτου.

[Γεώργιος Σφραντζῆς, Χρονικόν, ἔκδ. R. Maisano, XXIII 1-12, 80, 1-86, 2]

[ΚΑΙ Ο ΜΑΚΑΡΙΤΗΣ ΑΓΘΕΝΤΗΣ ΜΟΥ ΚΥΡ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΚΟΤΩΘΕΙΣ ΑΠΕΘΑΝΕΝ]

Καὶ τῇ δ' τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἦλθε πάλιν ὁ ἀμνηρᾶς καὶ παρέπεσε τὴν Πόλιν πολιορκῶν αὐτὴν πᾶσι τρόποις καὶ πάσαις μηχαναῖς διὰ τε γῆς καὶ θαλάσσης, περικυκλώσας καὶ τὰ ἐν ἡμίλει τῆς Πόλεως, τετρακοσίων πλευσίμων ὄντων ἀπὸ τὴν θάλασσαν μικρῶν καὶ μεγάλων, διακοσίων δὲ χιλιάδων ἀνδρῶν ἀπὸ τῆς στερεᾶς, ἐχούσης τῆς Πόλεως, τῆς τοσαύτης εἰς μέγεθος, ἀνδρας πρὸς ἀντιπαράταξιν· δψογ' ἄνευ τῶν ξένων μόλις ὄντων σ' ἢ μικρόν τι πρὸς.

Ἐγνων οὖν ἐγὼ τοῦτο οὕτως ἔχον ἀπὸ αἰτίας τοιαύτης. Τοῦ γὰρ βασιλέως προστάξαντος τοῖς δημάρχοις ἔγραψεν εἰς ἕκαστος τὴν δημαρχίαν αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ δυναμένου σταθῆναι ἐν τῷ καστρῷ κοσμηικοῦ καὶ καλογέρου καὶ τί καὶ τί ἄρμα πρὸς ἄμυναν νὰ ἔχῃ εἰς ἕκαστος αὐτῶν· καὶ φέροντες, εἰς ἕκαστος τῶν δημάρχων δέδωκε τὸ κατάστιχον τῆς αὐτοῦ δημαρχίας τῷ βασιλεῖ.

Εἴτα ὀρίζει πρὸς ἐμέ· «Αὕτη ἡ δουλεία πρὸς σέ ἀφορᾷ καὶ οὐ πρὸς ἄλλον τινὰ διὰ τὸ ἐπίστασθαί σε καὶ καλῶς ἀριθμεῖν καὶ καλῶς φυλάσσειν τὰ φυλακῆς δεόμενα καὶ ἀπόκρυφα· καὶ λαβὲ τὰ κατὰστιχα καὶ καθίσας εἰς τὸ ὀσπίτιόν σου, λογάριασε
15 ἀκριβῶς, πόσοι εἰσὶν ἄνθρωποι καὶ πόσα ἄρματα καὶ πόσα κοντάρια καὶ πόσα σκουτάρια καὶ πόσα τοξάρια.» Καὶ ἐκτελέσας τὸν ὀρισμὸν αὐτοῦ, φέρων δέδωκα τῷ αὐθέντῃ μου καὶ βασιλεῖ τὸ καταστιχόπουλον μετὰ λύπης καὶ σκυθρωπότητος ὅτι πολλῆς. Καὶ ἔμεινεν μόνον ἐν ἀποκρύφῳ ἡ ποσότης εἰς ἐκεῖνον καὶ ἐμέ.

Καὶ τῇ κθ' Μαΐου, ἡμέρα γ', ὥρα τῆς ἡμέρας ἀρχῇ, ἀπῆρε τὴν Πόλιν ὁ ἀμνηρᾶς, ἐν ᾗ ὥρα καὶ ἀλώσει τῆς Πόλεως καὶ ὁ μακαρίτης αὐθέντης μου καὶ βασιλεὺς κύρ Κωνσταντῖνος σκοτωθεὶς ἀπέθανεν, ἐμοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐχ εὐρεθέντος τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλὰ προστάξει ἐκείνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἄλλου
20 μέρους τῆς πόλεως· ἰού, ἰοὺ καὶ μοί, τῆς προνοίας οὐκ οἶδ' εἰς τίνα με καιρὸν φυλαττοῦσης.

Ἦν δὲ ἡ πᾶσα ζωὴ αὐτοῦ δὴ τοῦ μακαρίτου βασιλέως καὶ μάρτυρος χρόνοι μθ' καὶ μῆνες γ' καὶ ἡμέραι κ', ἀφ' ὧν ἦν βασιλεὺς χρόνους δ', μῆνας δ' καὶ ἡμέρας κδ', ὁ γδοος βασιλεὺς τοῦ γένους αὐτοῦ τῶν Παλαιολόγων ὑπάρχων. Ὁ γὰρ
25 πρῶτος ἦν Μιχαήλ, ὁ δεύτερος Ἀνδρόνικος, ὁ τρίτος Μιχαήλ, ὁ τέταρτος Ἀνδρόνικος, ὁ πέμπτος Ἰωάννης, ὁ ἕκτος Μανουήλ, ὁ ἑβδομος Ἰωάννης καὶ ὁ ὀγδοος Κωνσταντῖνος. Ἦρχον δὲ καὶ ἐβασίλευον ταύτην δὴ τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ τούτων γένος τῶν Παλαιολόγων χρόνους ἑκατὸν ἐνενήκοντα τέσσαρας καὶ μῆνας δέκα καὶ ἡμέρας δ'.

Ἀλοὺς οὖν ἐγὼ καὶ πάντα τὰ δυσχερῆ καὶ κακὰ τῆς αἰχμαλωσίας ὑπενεγκῶν ὁ ἄθλιος, τέλος ἐξαγορασθεὶς τῇ αἡ Σεπτεβρίου τοῦ ξβ' ἔτους εἰς τὸν Μυζηρηρᾶν
35 ἀπέσωσα, τῆς γυναικός μου καὶ τῶν παιδίων μου ὑπὸ γερόντων καὶ καλῶν Τουρκῶν ἀλωθέντων καὶ παρ' αὐτῶν πάλιν πραθέντων εἰς τὸν τοῦ ἀμνηρᾶ μεραχούρην, ἡγουν κόμητα τῶν αὐτοῦ ἀλόγων, ὅς καὶ πολλὰ καὶ καλὰς ἄλλας τῶν ἀρχοντισσῶν ἡγόρασε καὶ πολλὰ ἐκέρδισεν ἐπ' αὐταῖς.

Τοῦ δὲ κάλλους καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν τῶν παιδίων μου οὐ δυναμένου
40 κρυβῆναι, μαθόντος περὶ αὐτῶν τοῦ ἀμνηρᾶ ἀπῆρεν αὐτὰ δοὺς πρὸς τὸν μεραχούρην ἄσπρα χιλιάδας πολλὰς. Ἐναπέμεινε δὲ ἡ ἄθλια μήτηρ μόνῃ μετὰ μιᾶς καὶ μόνης ἀνατροφῆς αὐτῆς, αἱ δὲ ἄλλαι διεμερίσθησαν.

[Γεώργιος Σφραντζῆς, Χρονικόν, ἔκδ. R. Maisano, XXXV 6-12, 132,4-136,5]

[ΕΚ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΥ ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ]

Ἡ ἐπιλογὴ τοῦ Σχολαρίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο κατὰ τὸν Κριτόβουλο ἔγινε μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Μωάμεθ Β', ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη διαμορφώσει θετικὴ γνώμη γιὰ τὸ πρόσωπό του καὶ τὸν ἀναζητοῦσε ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀλωση: ποθῶν ἰδεῖν τε αὐτὸν καὶ ἀκοῦσαι τῆς σοφίας αὐτοῦ (B 2,1, Reinsch, 91,2-3). Ἐκτιμώντας τὴν σύνεση καὶ τὴν σοφία του σὲ κατ' ἰδίαν συζητήσεις τὸν ἔκανε πατριάρχη καὶ ἀρχιερέα τῶν χριστιανῶν, χαρισάμενος αὐτῷ σὺν πολλοῖς ἄλλοις καὶ τὸ τῆς ἐκκλησίας κράτος καὶ τὴν ἄλλην δύναμιν καὶ ἀρχὴν οὐδὲν ἥττον ἥς εἶχε πρόσθεν παρὰ τῶν βασιλέων (B 22, Reinsch, 91.14-16). Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Σχολαρίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο περιγράφεται μὲ τὸν ἴδιο περίπου τρόπο στὴν Ἐκθεση Χρονικὴ, καθὼς καὶ στὴν Ἱστορία πολιτικὴ Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ χρονολογοῦνται, ὅπως καὶ τὸ Μεγάλον Χρονικόν, στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰῶνα. Στὴν προκειμένη περίπτωσις τὸ Μεγάλον Χρονικόν ἀντλεῖ τις εἰδήσεις του, ὅπως καὶ τὰ προαναφερθέντα δύο κείμενα, ἀπὸ μίας κοινῆς πηγῆς.²⁷ Κοινὴ εἶναι καὶ ἡ ἐξήγησις ποὺ ἔδωσαν γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Σχολαρίου — ἡ Πόλις γιὰ νὰ ξαναζωντανέψῃ ἔπρεπε νὰ κατοικηθεῖ καὶ πάλι ἀπὸ χριστιανούς κατοίκους, μὲ τὴν προϋπόθεσις ὅτι ὁ πνευματικὸς τους ἡγέτης δὲν εἶχε κανένα δεσμὸ μὲ τὴν ἐχθρικὴ Δύση.

Ποιήσας οὖν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ τῆς ἀλώσεως ὁ ἀμνηρᾶς θρίαμβον καὶ χαρὰν μεγάλην διὰ τὴν νίκην τὴν κατὰ τῆς πόλεως καὶ κελεύσας, ἵνα ἐξέλθωσι πάντες

27. Βλ. καὶ τὴν συζήτησις ποὺ προηγήθηκε παραπάνω, στίς σελ. 336-347.

ἄνθρωποι, μικροί τε καὶ μεγάλοι, οἱ ὄντες κεκρυμμένοι ἐν τισι τόποις κρυφοῖς
 τῆς πόλεως, καὶ ἐλεύθεροι καὶ ἀνενόχλητοι ὣσιν, ὁμοίως καὶ πάντες, ὅσοι ἐκ τῆς
 5 πόλεως ἔφυγον, ὡς προείπομεν, διὰ τὸν φόβον τοῦ πολέμου, ἕκαστος αὐτῶν
 ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ καὶ βιώσιν ἕκαστος κατ' αὐτὴν τάξιν καὶ θρησκείαν
 αὐτοῦ, ὡς καὶ πρότερον ἦν, ὁμοίως προστάξας, ἵνα ποιῶσι καὶ πατριάρχην, ὡς
 σύνηθες καὶ τάξις αὐτῶν ἦν γὰρ προαποθανῶν ὁ πατριάρχης, καὶ ἐκλέξαντες οἱ
 10 ἐντυχόντες ἄρχιερεῖς καὶ οἱ ὀλίγοι πάνυ ἕτεροι ἱερωμένοι καὶ λαϊκοὶ τὸν
 σοφώτατον καὶ λογιώτατον κύρ Γεώργιον τὸν Σχολάριον, λαϊκὸν ἔτι ὄντα εἰς
 πατριάρχην χειροτόνησαν, ὃν καὶ Γεννάδιον ἐπωνόμασαν.

4. Προϋπῆρχε δὲ καὶ τάξις καὶ συνήθεια τοῖς βασιλεῦσι Χριστιανοῖς, ἵνα
 δωροποιῶσι τῷ χειροτονηθέντι πατριάρχῃ νεωστὶ δεκανίκιον χρυσοῦν μετὰ λίθων
 πολυτίμων καὶ μαργάρων ἐγκεκοσμημένον καὶ ἵππον ἐκλεκτὸν ἐκ τῶν βασιλικῶν
 μετὰ ἐφιππίου καὶ ἐφεστρίδος βασιλικῆς ἐγκεκοσμημένον πολυτελῶς καὶ μετὰ
 5 χασοδίου λευκοῦ καὶ χρυσοῦ σκεπόμενος ἦν ὁ ἵππος. Καὶ ἐκ τοῦ παλατίου τοῦ
 βασιλικοῦ μετὰ πάσης τῆς συγκλήτου ἐξερχόμενος ὁ πατριάρχης καὶ εὐφη-
 μούμενος ἐν τῷ πατριαρχείῳ ἐπανεστρεφεν. Καὶ ἡ χειροτονεῖα ἐγένετο παρὰ τῶν
 ἄρχιερέων, ὡς τάξις καὶ νόμος ἦν. Ἐλάμβανε δὲ ὁ μέλλων γενέσθαι πατριάρχης
 ἐκ τῶν τοῦ βασιλέως χειρῶν τὸ δεκανίκιον τοιοῦτοτρόπως· καθεζομένου τοῦ
 10 βασιλέως ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ δίφρου καὶ πᾶσα ἡ σύγκλητος ἱστάμενοι ἀσκεπεῖς καὶ
 ὀρθοί, καὶ ὁ μέγας πρωτοπαπᾶς τοῦ παλατίου ἐποίει «Εὐλογητόν», εἶτα καὶ
 μικρὰν ἐκτενὴν καὶ ὁ μέγας δομέστικος ἔψαλλε τὸ «ὅπου γὰρ βασιλέως
 παρουσία» καὶ τὰ ἐξῆς, εἶτα τὸ «δόξα» ὁ λαμπαδάριος ἐκ τοῦ ἐτέρου χοροῦ καὶ νῦν
 τὸ «ὁ βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν» καὶ τὰ ἐξῆς. Μετὰ δὲ τέλος τοῦ τροπαρίου, ὁ βασιλεὺς
 15 ἀνιστάμενος, ἔχων ἐπὶ τὴν δεξιὰν τὸ δεκανίκιον, ὁ δὲ ὑποψήφιος ἐρχόμενος καὶ ἐκ
 τοῦ ἐνὸς μέρους αὐτοῦ ὁ Καισαρείας, ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου ὁ Ἡρακλείας μητρο-
 πολίτης, καὶ ποιεῖ πρὸς πάντας μετανοίας τρεῖς, εἶτα προσέρχεται τῷ βασιλεῖ καὶ
 ἐνώπιον τούτου ποιεῖ τὴν προσήκουσαν αὐτῷ προσκύνησιν. Καὶ ὁ βασιλεὺς τὸ
 δεκανίκιον ὀλίγον ὑψῶν ἔλεγεν «Ἡ ἁγία τριάς ἡ τὴν ἔμοι βασιλείαν δωρησαμένη
 20 προχειρίζεται σε εἰς πατριάρχην νέας Ῥώμης.» Καὶ οὕτως ἐκ τῶν βασιλικῶν
 χειρῶν ὁ πατριάρχης ἐλάμβανε τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν εὐχαριστίαν τῷ βασιλεῖ
 ἐδίδου. Εἶτα οἱ χοροὶ ἔψαλλον τὸ «εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα» ἐκ τρίτου καὶ ἀπό-
 λυσιν. Καὶ ὁ πατριάρχης κατερχόμενος μετὰ λαμπάδων ἐπὶ τὰ διβάβουλα,
 εὐρίσκων τὸν ἵππον ἡτοιμασμένον ἀνέβαινεν ἐπ' αὐτόν.

5. Οὕτως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἀλιτῆριος θέλων ποιῆσαι ὡς βασιλεὺς τῆς πόλεως
 καθὼς ἐποίουν καὶ οἱ χριστιανοὶ βασιλεῖς, τὸν πατριάρχην προσεκαλέσατο, ἵνα
 συγκαθίσῃ μετ' αὐτοῦ τοῦ ἀριστῆσαι καὶ ὁμιλῆσαι. Καὶ ἐλθόντος τοῦ πα-
 τριάρχου, ἐδέξατο αὐτὸν ὁ τύραννος μετὰ μεγάλης τιμῆς καὶ πολλὰ ὁμιλήσαντες
 5 ἀναμεταξύ, καὶ ἐπαγγελίας ἀμετρήτους ἐπηγγείλατο δοῦναι τῷ πατριάρχῃ.
 Ὡς δὲ ἡγγικεν ὁ καιρὸς τοῦ ἐξελθεῖν τὸν πατριάρχην ἐκ τοῦ παλατίου, ἐκβαλὼν
 ὁ ἀμηνῶς δέδωκεν αὐτῷ δῶρον τὸ πολύτιμον ἐκεῖνο τὸ δεκανίκιον καὶ ἐπα-
 ρεκάλεσεν αὐτὸν δεχθῆναι τοῦτο. Καὶ κατῆλθε μετὰ πατριάρχου ἕως κάτωθεν
 τῆς αὐλῆς, θέλων καὶ μὴ θέλων ὁ πατριάρχης καὶ τὸν ἵππον εὐτρεπισμένον ἔχων
 10 ἀνεβίβασεν αὐτόν· καὶ προσέταξεν, ἵνα πάντες οἱ ἄρχοντες τῆς αὐλῆς αὐτοῦ
 ἐξέλθωσιν εἰς συνοδίαν τῷ πατριάρχῃ. Καὶ οὕτως ἄχρι τοῦ σεπτοῦ ἀποστολείου
 συνώδευσαν αὐτόν τινες προπορευόμενοι καὶ τινες ἐπόμενοι αὐτῷ· αὐτὸ γὰρ τὸ
 τῶν ἀποστόλων τέμενος δέδωκεν ὁ ἀμηνῶς εἰς πατριαρχεῖον.

6. Τὸν δὲ περικαλλῇ καὶ θεῖον ναὸν τῆς Θεοῦ σοφίας, τὸ περιβόητον
 κειμήλιον, τὸν οὐρανὸν τὸν ἐπίγειον καὶ τὸ ξένον ἄκουσμα ἐποίησεν ὁ ἀλιτῆριος
 ἴδιον αὐτοῦ προσκύνημα. Ὁ δὲ ἐν Βλαχέρναις θαυματουργὸς ναὸς πυρπω-
 λούμενος ἦν, ὡς προεγράφη.

7. Ποιήσας δὲ ὁ πατριάρχης ἐν τῷ σεπτῷ ἀποστολείῳ καιρὸν ὀλίγον, ἔπειτα
 θεωρῶν, ὅτι ἐν ἐκείνοις τοῖς μέρεσι τῆς πόλεως οὐδεὶς ταλαίπωρος Χριστιανὸς
 ἐναπέμεινε, καὶ φοβηθεὶς μὴ τι ἐναντίον συμβῇ διὰ τὴν ἐρημίαν, διότι ἐν μιᾷ τῶν
 5 ἡμερῶν εὐρέθη τις Ἀγαρηνὸς πεφονευμένος ἐν τῷ τοῦ ναοῦ περιαυλείῳ, καὶ διὰ
 ταύτας τὰς αἰτίας, ὁ πατριάρχης ᾗτησε τὴν μονὴν τῆς Παμμακαρίστου καὶ
 ἐδωρήθη αὐτῷ τοῦ εἶναι εἰς κατοίκησιν. Ἐν ἐκείνοις γὰρ τοῖς μέρεσιν ἐναπέ-
 μεινάν τινες ὀλίγοι Χριστιανοί. Τὰς δὲ οὐσας μοναχὰς ἐν τῇ Παμμακαρίστῃ
 προσέταξεν ἀπελθεῖν ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου προφήτου προδρόμου τοῦ ἐν τῷ
 10 Τρούλλῳ, ὅπου ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ Ῥινοτμήτου ἡ πενθέκτη
 ἁγία σύνοδος συνηθροίσθη. Παλάτιον γὰρ τοῦτο, περιφανὲς τῷ τότε καιρῷ,
 ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἐγγὺς τῆς Παμμακαρίστου κατὰ τὸ βόρειον μέρος.

8. Οὗτος οὖν ὁ παμμίαιρος καὶ φθορεὺς τῶν Χριστιανῶν, πονηρὸς ὢν καὶ
 πολύτροπος καὶ τῇ ἀλώπεκι ὑποκρινόμενος, ταῦτα οὐχ ὑπὲρ εὐλαβείας ἢ
 καλοκαγαθίας αὐτοῦ ἐποίει, ἀλλ' ἵνα οἱ Χριστιανοὶ ἀκούσωσι τὰς ἐπαγγελίας,
 συναχθῶσιν ἐν τῇ πόλει καὶ κατοικήσωσιν αὐτήν· ἢ ἐκ τοῦ καθημερινοῦ πολέμου
 5 ἡρημώθη γὰρ καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀλώσει. Καὶ οὕτως ἐγένετο· καὶ τινες Χριστιανοὶ

συνήχθησαν. Μετ' ὀλίγον δὲ καὶ τινὰς ἀποίκους εἰσήνεγκε, κατ' ἐκείνην τὴν διάλεκτον λεγομένους σουργούνιδες, ἔκ τε τοῦ Καφᾶ καὶ Τραπεζοῦντος καὶ Σινωπίου καὶ Ἀσπροκάστρου· καὶ οὕτως τὴν πόλιν κατώκισεν.

9. Ἔδωκε δὲ καὶ προστάγματα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ μετὰ ἐξουσίας βασιλικῆς ὑπογεγραμμένα κάτωθεν, ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλὰ εἶναι ἀναίτητον καὶ ἀφορολόγητον καὶ ἀδιάσειστόν τε ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δώσεως ἐλεύθερος ἔσται αὐτός καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι εἰς
5 τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς.

[V. GRECU, *Georgios Sphrantzes Memorii 1401-1477. În anexă Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, Chronica 1258-1481*, [Scriptores Byzantini V], Βουκουρέστι 1966, 446,26-456,36].

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

- Ἀβαζγοὶ 517, 522
 Ἀβαροι 103, 544-548, 550, 553-555
 Ἀβαροσλάβοι 298
 Ἀβιτος, βλ. Ἡλιογάβαλος
 Ἀβράμιος Ἰωάννης 559
 Ἀβυδος 554
 Ἀγαθάγγελος 148-150, 172, 173
 Ἀγαθόνικος 173
 Ἀγαλλιανὸς Θεόδωρος 292, 317, 337, 397
 Ἀγαρ 390 ἢ Ἀγαρηνοὶ 400, 581, 599
 Ἀγγελοὶ, δυναστεία 23-24, 29, 146
 Ἀγγελόκαστρο 487
 Ἀγγελος Δημήτριος 351, 387
 Ἀγγελος Μανουὴλ 172
 Ἀγία Παρασκευή, ἐκκλησία 253
 Ἀγία Σοφία Θεσσαλονίκης 259
 Ἀγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως (Μεγάλη Ἐκκλησία) 94, 101, 113, 122, 125, 172, 179, 181, 189, 276, 293, 294-295, 343, 381, 382, 420, 439, 564, 565, 567, 569
 Ἀγία Σοφία Τραπεζούντας 506, 517, 523
 Ἅγιοι Ἀπόστολοι, ἐκκλησία 122, 340, 434, 435, 439, 599
 Ἅγιοι Τόποι 473
 Ἅγιον Ὄρος 167, 179, 200, 318, 341, 434, 509, 558
 Ἅγιος Ἀθανάσιος 161
 Ἅγιος Γεώργιος 464
 Ἅγιος Γεώργιος (Rotonda) Θεσσαλονίκης 259
 Ἅγιος Γεώργιος τῶν Μαγγάνων, ἐκκλησία 173
 Ἅγιος Γρηγόριος Τραπεζούντας, ἐκκλησία 516
 Ἅγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης, ἐκκλησία 259
 Ἅγιος Δονάτος 537, 539
 Ἅγιος Εὐγένιος 520
 Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἀγιαστῆς 517, 519, 521
 Ἅγιος Μερκούριος 517, 521
 Ἅγιος Νικόλαος 585
 Ἅγιος Παχώμιος 544
 Ἅγιος Σάββας, βίος 105 ἢ ἐκκλησία 507, 522
 Ἅγιος Σπυρίδωνας 382, 544

- Ἅγιος Ὑπάτιος 435
 Ἁγίου Γρηγορίου ποταμὸς 516, 519
 Ἁγίου Ρωμανοῦ πύλη 237, 380, 383
 Ἁγίων Ἀποστόλων, ἐκκλησία 439
 Ἀγκυρα 231, 232, 275, 307, 353
 Ἀγκώνα 575
 Ἀγχίαλος 554
 Ἀδὰμ 274, 415, 416
 Ἀδοῦρνος Ἰωάννης 271, 277
 Ἀδριανούπολη 147, 188, 191, 208, 215, 265, 272, 305, 311, 317, 325, 336, 337, 346, 352, 362, 394, 400, 573
 Ἀερμών 127
 Ἀετὸς 487
 Ἀζαρίας 425
 Ἀζοφική 76
 Ἀθανάσιος Α', πατριάρχης 60, 64, 73, 94-98, 145
 Ἀθανάσιος Β', πατριάρχης Ἀλεξανδρείας 159, 161, 544
 Ἀθανάσιος, ἀλληλογράφος Ν. Γρηγορᾶ 142
 Ἀθηνᾶ 187
 Ἀθήνα 27, 275, 286, 348, 349, 372, 376 ἢ Ἀθηναῖοι 175, 186, 221, 286, 350, 372, 418
 Ἀθως 161, 194· βλ. καὶ Ἅγιον Ὄρος
 Αἶας 322
 Αἰγαῖο Πέλαγος 67, 275, 276, 285, 348, 397
 Αἰγίνα 554
 Αἴγυπτος 76, 433, 436
 Αἰδίνιο 138, 147, 191, 197, 217, 310
 Αἰθιοπία 426 ἢ Αἰθίοπες 76
 Αἴλιος Ἀριστείδης 83, 88, 327
 Αἴμος 549
 Αἴνος 319, 397, 445
 Αἰτωλία 454, 526, 530, 531, 544
 Ἀκαρνανία 485, 487, 530, 573
 Ἀκίνδυνος Γρηγόριος 168, 169, 179, 195
 Ἀκοβα 464
 Ἀκροκόρινθος 472, 479
 Ἀκροπολίτης Γεώργιος 26, 28, 29, 30, 32-45, 46-48, 53-57, 61, 62, 67, 69, 93, 145, 146, 207, 370, 404, 406, 410, 416, 421-423, 430, 431, 438, 448, 449, 450-457, 580
 Ἀκροπολίτης Κωνσταντῖνος 36, 93
 Ἀκροπολίτης Μελχισεδέκ 85, 90, 93
 Ἀκροπολίτισσα Θεοδώρα 93
 Ἀλανία 150, 362 ἢ Ἀλανοὶ 76, 87, 353, 362, 511
 Ἀλβανίτες 487, 488, 491, 496, 531, 539 ἢ Ἀλβανοὶ 197, 320, 353, 359, 487-489, 491, 492, 495, 527-531
 Ἀλβέρτος, γερμανὸς αὐτοκράτορας 350
 Ἀλεξάνδρεια 64, 135, 433
 Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας 286, 321, 322, 332
 Ἀλέξανδρος Šišman 312
 Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς 146, 203, 410, 411, 413-416, 420, 421, 424, 446, 548, 551
 Ἀλέξιος Γ' Ἀγγελος 452-455, 509, 510
 Ἀλέξιος Δ' Ἀγγελος 474
 Ἀλέξιος Ε' Δούκας Μούρτζουφλος 474, 475

- Ἀλέξιος Α' Μέγας Κομνηνὸς 453, 508, 509
 Ἀλέξιος Β' Μέγας Κομνηνὸς 511, 512
 Ἀλέξιος Γ' Μέγας Κομνηνὸς 503, 511, 513, 515, 518-521
 Ἀλέξιος Ε' Μέγας Κομνηνὸς 395
 Ἀλέξιος Κομνηνός, γιὸς τῆς Ἄννας Κομνηνῆς 511
 Ἀλέξιος Στουδίτης, πατριάρχης 443
 Ἀλί-πεγίς, ἑπαρχὸς Λυδίας 313
 Ἀλυάτης Νικηφόρος 58
 Ἀμασία 393
 Ἀμαστρίς 326, 453
 Ἀμήτιν 506
 Ἀμιδα (Diyarbakir) 506
 Ἀμινσὸς (Ἀμισὸς) 516
 Ἀμιτιῶτες Τοῦρκοι 504, 505, 506, 513
 Ἀμμώδιον 506
 Ἀμοιρούτζης Βασίλειος 391
 Ἀμοιρούτζης Γεώργιος 291, 317, 323, 325, 332, 333, 351, 385-400, 412
 Ἀμοιρούτζης Ἀλέξανδρος 391
 Ἀμοιρούτζης Μεχεμέτπεϊ 196· βλ. καὶ Ἀμοιρούτζης Βασίλειος
 Ἀμούρις 569· βλ. Οὐμούρ
 Ἀμύκλιον 482· βλ. Νίκλι
 Ἀναγνώστης Θεόδωρος 103, 111
 Ἀναγνώστης Ἰωάννης 234, 235, 247-259, 276
 Ἀνάπλι 483, 502
 Ἀνάπλους (ὁ) 434, 435, 458
 Ἀναστάσιος Α', αὐτοκράτορας 103, 384, 452
 Ἀνδραβίδα 467, 479
 Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνὸς 277, 352, 414, 453, 508, 509, 510
 Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος 23, 60, 62, 63, 66, 67, 72, 73, 76, 83-87, 93-95, 100, 101, 113, 118, 121-129, 137, 139, 142-145, 153, 158, 159, 175, 188, 189, 203, 204, 273, 274, 354, 409, 410, 427, 563, 581, 596
 Ἀνδρόνικος Γ' Παλαιολόγος 138, 139, 142, 144, 158, 167, 169, 175, 181, 184, 188-190, 195, 196, 202-204, 206, 208, 213, 274, 279, 525, 526, 596
 Ἀνδρόνικος Δ' Παλαιολόγος 194, 352, 355, 376, 596
 Ἀνδρόνικος Γ' Μέγας Κομνηνὸς 512
 Ἀνδρόνικος Κομνηνός, γιὸς τοῦ Ἀλεξίου Γ' Μεγαλοκομνηνοῦ 512
 Ἄννα τῆς Σαβοΐας, αὐτοκράτειρα 137, 147, 167, 169, 180, 181, 190-192, 207, 213, 214, 217, 279, 570
 Ἄννα Κομνηνή 196, 256, 421, 511
 Ἄννα Κομνηνή, θυγατέρα τοῦ Δαβὶδ Α' Κομνηνοῦ 399
 Ἄννα Ἀναχουτλοῦ, θυγατέρα τοῦ Ἀλεξίου Β' Μεγαλοκομνηνοῦ 507, 512
 Ἄννα, θυγατέρα τοῦ Ἀλεξίου Γ' Μεγαλοκομνηνοῦ 511, 513
 Ἄννα, μητέρα τῆς Θωματῖδος 532
 Ἀντιόχεια (Ἀντιόχου πόλις) 131, 136, 455, 509, 560
 Ἀντώνιος Δ', πατριάρχης 263

- Ἀντώνιος, μοναχὸς 189· βλ. Ἀνδρόνικος Β΄
 Ἄνυτος 133
 Ἀπόκαυκος Ἀλέξιος 98, 147, 148, 159, 182, 189-192, 198, 203, 213, 214, 216, 217, 218, 223, 276, 564, 569
 Ἀπόκαυκος Ἰωάννης, γιὸς τοῦ Ἀλεξίου 218, 219, 225-229, 230, 217, 218
 Ἀπόκαυκος Ἰωάννης, μητροπολίτης Ναυπάκτου 47
 Ἀποστόλης Μιχαήλ 349
 Ἀραβες 295 Ἀραβία 109
 Ἀρανιώται 517, 522
 Ἀράρδος Γ' (Erard le Maure) 462, 463
 Ἀράχοβα 465
 Ἀραχοβίτσα 537, 539
 Ἀργεντύη 359
 Ἀργος 479, 483, 502 || Ἀργεῖοι 554
 Ἀργυρόκαστρο 488, 530
 Ἀργυρούπολη 395
 Ἀρδάσα 395
 Ἀρέθας Καισαρείας 546, 549-551
 Ἀρειος, πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας 102, 108, 112
 Ἀρεώνησος 523
 Ἀριστοτέλης 74, 78, 161
 Ἀριστοφάνης 40
 Ἀρκάδιος, αὐτοκράτορας 102, 544
 Ἀρμενία 354, 396 || Ἀρμένιοι 311, 326, 547
 Ἀρριανὸς 320, 321, 322, 327
 Ἀρσενιάτες 32, 37, 62, 67, 69, 94, 145, 405, 410, 451, 563
 Ἀρσένιος Αὐτορειαῖνός, πατριάρχης 36, 61, 62, 65, 69, 410, 421
 Ἄρτα 35, 406, 452, 486-488, 491, 525-531
 Ἀρταξέρξης 285
 Ἀρφαξάδ 417
 Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ (Ταξιάρχου) ναὸς 434
 Ἀρχιμανδρεῖον 529, 530
 Ἀρχιπέλαγος 317, 320
 Ἀσάν Μιχαήλ 34
 Ἀσάνης Ἰσαάκιος Παλαιολόγος, μέγας δούξ 565
 Ἀσάνης Ἰωάννης, ἀδελφὸς τῆς Εἰρήνης Καντακουζηνῆς 566
 Ἀσθενάρια 422
 Ἀσιδηνὸς Σάββας 451, 453
 Ἀσπρόκαστρον 600
 Ἀσπροπροβατάδες (Kara-koyunlu) 388, 399, 506, 518
 Ἀσσίζες τῆς Ἱερουσαλήμ 464
 Ἀσσύριοι 334, 353
 Ἀτζαγιόλι (Acciaiuoli) 348, 582
 Ἀτὴν, τοῦρκος ἡγεμόνας 271
 Ἀτραμύτιον 452
 Ἀττάλου πόλις (Ἀττάλεια) 454
 Ἀττική 66, 73, 418, 434, 542, 546, 554
 Αὐγάρως, τοπάρχης Ἐδέσσης 443
 Αὐγουσταῖον, Φόρος 383
 Αὐγουστίνος 327
 Αὐγουστος Ὀκταβιανὸς 105
 Αὐλωνία 421
 Αὖσονες 453, 455, 459

- Ἀχαιμένης 321
 Ἀχάντακα 517, 521
 Ἀχελῷος 487, 527, 528, 531
 Ἀχιλλέας 322, 500
 Ἀχπουγᾶς Γεώργιος 512
 Ἀχυράους 84
 Ἀψαρᾶς Μιχαήλ 528, 536, 538
 Ἀψαρος 521
 Alaeddin, σελτζούκος σουλτάνος 357
 Βαβουσκωμίτης Γεώργιος 26
 Βαγιαζίτ Α΄ 231, 264, 274, 275, 277, 307, 311, 314, 352-355, 376, 530
 Βαγιαζίτ, στρατηγὸς 313, 314
 Βαγράτ Δ΄ 511 || Βαγρατίδες 509, 510, 514
 Βαθὺ (Βατούμ) 506, 511
 Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδρας 472
 Βαλδουῖνος Β΄ 457, 458
 Βαλκάνια 275, 284, 331, 352
 Βαλτική Θάλασσα 542
 Βάρδας 527, 537
 Βάρις 452
 Βαρλαάμ Καλαβρὸς 144, 167-169, 175-179, 195, 564, 583
 Βάρνα 275, 353, 572, 581
 Βαρνάβας, μητροπολίτης Τραπεζούντας 516, 518, 520
 Βάρνακας 487
 Βασίλειος ὁ Μέγας 156, 161
 Βασίλειος Α΄ Μακεδῶν 37, 98, 441
 Βασίλειος Β΄ 442, 443
 Βασίλειος Α΄ Μέγας Κομνηνὸς 507, 512, 513
 Βασίλειος, γιὸς τοῦ Δαβίδ Α΄ Κομνηνοῦ 400
 Βασίλειος Α΄, πρίγκηπας τῆς Μοσχοβίας 263
 Βασίλειος Β΄, μέγας δούξ τῆς Μόσχοβίας 297
 Βασίλειος Βογόμιλος 420
 Βασίλειος ὁ παρακοιμώμενος 442
 Βαταλᾶς Νικηφόρος 538
 Βατάτσης Κωνσταντῖνος 537
 Βάτικα 482
 Βελᾶς, ἐπισκοπὴ 529, 530
 Βελιγράδιον 285, 286
 Βελισάριος 86
 Βενετία 10, 209, 264, 3^ε55, 364, 391, 472, 530, 574, 575, 585, 586 || Βενετοὶ (Ἐνετοί/Οὐνετοί) 9, 10, 67, 193, 234, 235, 248, 250, 254, 264, 300, 301, 317, 320, 353, 362, 371, 373, 381, 472
 Βενιαμὴν 425
 Βέροια 191, 218, 527, 566
 Βησσαρίων 263, 361, 391, 392, 395, 397, 411, 503, 575, 577, 581
 Βιβλίον τῆς Κουγκέστας 465
 Βιθυνία 70, 83, 191, 204, 219, 410 || Βιθυνοὶ 313, 452
 Βιλλεαρδουῖνος Γοδεφρείδος Α΄ 464, 473, 480
 Βιλλεαρδουῖνος Γοδεφρείδος Β΄ 473

- Βιλλεαρδουίνος Γουλιέλμος 463, 464, 473
 Βιμινάκιον 553
 Βίτελμον (Viterbo) 575, 577
 Βλαστάρης Ματθαῖος 587
 Βλαχέρναι, ναὸς τῆς Θεοτόκου 122, 124, 192, 432, 434, 435, 568, 578, 599
 Βλαχία 309, 310, 525, 526 || Βλάχοι 275, 311, 320, 422, 528
 Βλεμμύδης Νικηφόρος 26, 28, 33, 56, 423
 Βοημοὶ 350
 Βόνιτσα 487
 Βονιφάτιος ὁ Μοφερρατικός 452, 472, 473, 479
 Βοσνία 320
 Βόσπορος 266, 435
 Βουκελλαρίων ἐπαρχία 70
 Βουλγαρία 272 || Βούλγαροι 34, 41, 66, 74, 276, 363, 422, 528
 Βουρσίνα 529
 Βραχέα Χρονικά 556-560, 563-570, 572
 Βρίμπιανη 530
 Βρυέννιος Νικηφόρος 196, 511
 Βυζαντινὴ Χρονογραφία (*Historia Imperatorum*) 408, 409
 Βυζάντιο 28, 47, 137, 150, 154, 162, 175-177, 232, 261, 262, 275, 293, 303, 307, 348, 354, 363, 369-374, 393-395, 399, 407, 473, 481, 459, 510, 546, 554, 569, 580
 Bayram, ἐμίρης τῆς Χαλυβίας 513
 Bruni Leonardo 357
 Γαβαλᾶς Ματθαῖος 195
 Γαβρᾶς Μιχαήλ 88, 101, 195
 Γαβριήλ, ἡγούμενος 529, 530
 Γάιος Καλιγούλας 446
 Γαλατᾶς 147, 180, 194, 286, 375, 383, 516, 518
 Γαλάτες 146, 373 || Γαλατία 382
 Γαντοπέδιν 521
 Γατελούζοι 271, 272, 273, 274
 Γατελοῦζος Δομένικος 272
 Γατελοῦζος Δωρίνος 272, 399
 Γενέσιος Ἰωσήφ 332
 Γενητζᾶ 257
 Γενίτσαροι (Ἰανιτζάριοι) 275, 278, 398
 Γεννάδιος Β', Γεώργιος Σχολάριος 263, 276, 291, 292, 294, 298, 300, 323, 325, 331, 336, 337, 339-345, 361, 597-598
 Γένουα 10, 221, 353, 382, 518 || Γενουάτες 9, 147, 155, 158, 180, 273, 302
 Γερμανία 281, 359, 362 || Γερμανοὶ 281, 373
 Γερμανὸς Γ', πατριάρχης 98
 Γερόντιος, ἡγούμενος 298
 Γέτες 320
 Γεωργία 398, 504, 509, 510, 521, 522
 Γεώργιος Γ', γεωργιανὸς ἡγεμόνας 509, 510 || Γεώργιος Η' 574
 Γεώργιος Κύπριος 26, 36, 49, 62, 65, 94, 427

- Γεώργιος Μοναχὸς 104, 419, 426, 438, 439
 Γεώργιος Σύγκελλος 374
 Γεώργιος Σχολάριος βλ. Γεννάδιος Β'
 Γκίζης Βαρθολομαῖος 462
 Γκιὸλ Τσαῖρ, λίμνη 396
 Γλαρέντζα 465, 485, 487, 488, 573
 Γλιτζιασθλάνης (Qiliç Arslan) 517, 523
 Γλυκᾶς Μιχαήλ 419
 Γλυκὺ 539
 Γοθονιήλ 426
 Γόλαχα 507, 517
 Γολιάθ 203
 Γουδέλης Γεώργιος 10 || Ἰωάννης 10, 11
 Γουλιέλμος τῆς Τύρου 465
 Γούλου φυλακὴ 400
 Γραικοὶ 292, 295, 296, 338
 Γρηγοῤᾤς Νικηφόρος 43, 47, 53, 86-88, 94-96, 122, 123, 137-139, 140-186, 1888, 189, 194, 198-200, 203-206, 215-217, 221, 222, 229, 276, 356, 357, 359, 360, 371, 435, 557, 564, 569, 570, 583, 584
 Γρηγόριος Γ', πατριάρχης 291, 294, 299, 297, 336
 Γρηγόριος ΙΓ', πάπας 142
 Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς 43, 130, 133, 135, 161
 Γρηγόριος Νύσσης 161
 Γρηγόριος Παλαμᾶς 138, 149-151, 155, 158, 167-170, 178, 179, 183, 197, 199, 214, 219, 518, 564
 Γρηγόριος Σιναΐτης 518
 Γυναικόκαστρο 225, 566
 Γωνία 512
 Corvinus Matthias 118
 Cramoisy Sébastien 118
 Δαβίδ, προφητάναξ 139, 203, 263, 500
 Δαβίδ Α' Μέγας Κομνηνὸς 385-388, 390-395, 397, 399
 Δαβίδ, ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξίου Α' Μεγαλοκομνηνοῦ 451, 453, 509
 Δαβίδ Γ', βασιλεὺς Ἰβηρίας 511 || Δαβίδ Ζ' 506
 Δακίβυζα 37
 Δακνοπίνης Στέφανος 516, 520
 Δαμασκηνὸς Στουδίτης 587
 Δάνδολος Ἐρρίκος 472
 Δανία 359
 Δαρεῖος 409
 Δαρμάριος Ἀνδρέας 582
 Δαφνούντα 506, 520, 522
 Δαφνουσία 458
 Δέκιος 102
 Δέμεννα 546, 554 || Δεμενῖται 554
 Δεξιὸς Θεόδωρος 170
 Δευκαλίων 426
 Δημοσθένης 25, 159, 161
 Διδυμότειχο 139, 142, 146, 158, 189, 193, 197, 203, 207, 213, 215, 216, 272, 564-567
 Δικαίσιμον 507
 Διοκλητιανὸς 102, 108, 409, 438

- Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης 78, 167
 Διονύσιος, μοναχός 558
 Διόνυσος 446
 Δοβρουτσά 309
 Δούκας Μιχαήλ 11, 231, 233, 250, 263, 269, 270-286, 289-293, 295-303, 307-311, 314, 325, 330, 342, 343, 352, 355, 365, 369, 375-377, 382-384, 386, 396, 580
 Δούναβης 281, 542
 Δουσάν Στέφανος 147, 191, 192, 217, 219, 525, 526, 530, 531
 Δραγομή 529
 Δρυϊνούπολις 488, 530
 Δωρανίτες 507
 Dudith Augustinus Sbardellatus 118
 Ἐβδομον 443
 Ἐβραίοι 93, 124, 309, 335, 346, 417, 581
 Ἐβρος ποταμός 197
 Ἐδεσα 443
 Εἰρηναῖος 107
 Εἰρήνη, σύζυγος τοῦ Ἰωάννη Βατάτζη 34, 43
 Εἰρήνη (Γιολάντα), σύζυγος τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου 122
 Εἰρήνη, σύζυγος τοῦ Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ 160, 170, 194
 Εἰρήνη Παλαιολογίνα, σύζυγος Βασιλείου Α΄ Κομνηνοῦ 507, 512
 Εἰρήνη, θυγατέρα τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη 141
 Εἰρήνη, θυγατέρα τοῦ δεσπότη Θωμᾶ 528
 Ἐκηβόλιος 132, 134
 Ἐκθεις Χρονική 306, 338, 340, 390, 411
 Ἐλένη Καντακουζηνή, σύζυγος τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου 192, 568, 570, 192
 Ἐλένη Καντακουζηνή, σύζυγος τοῦ Δαβίδ Α΄ Κομνηνοῦ 397, 398
 Ἐλένη Παλαιολογίνα, ἑξαδέλφη τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου 573
 Ἐλεος (Ἐλος) τῆς Λακεδαίμονος 482
 Ἐλιαβούρκος Νικηφόρος 499
 Ἐλλάς 25, 549 ἢ Ἑλληνες 25, 28, 56, 160, 175, 269, 293, 296, 301, 311, 319, 321, 331, 332, 334, 356, 363, 369, 370-375, 377-381, 393, 394, 397, 451, 462, 476, 479, 480, 481, 495, 531, 542, 544 ἢ Ἑλληνισμός 25, 68, 261, 267, 269, 283, 344, 363, 369, 370, 371, 404, 405, 488, 500, 557, 575
 Ἑλλησποντος 24, 286, 348, 374
 Ἑλπίδιος πατρίκιος 554
 Ἐξαμίλιον 233, 350, 353, 358, 488, 499, 500, 501
 Ἐξαπτέρυγος Θεόδωρος 26, 33
 Ἐπιβάτες 565
 Ἐρζικαῖν (Ἐρζιγκιάν) 395, 513, 504, 506
 Ἐρμογένης 25

- Ἐρτογρούλης 583
 Ἐσέ, τοῦρκος ἡγεμόνας 271
 Εὐάγριος 100, 103, 105, 110, 111, 113, 114, 119, 545-547, 549
 Εὐβοία 217, 275, 472, 542, 546, 547, 550
 Εὐδοκία, θυγατέρα τοῦ Μιχαήλ Η΄ 36
 Εὐδοκία (Κουλκάνχατ), σύζυγος τοῦ Μανουήλ Γ΄ Κομνηνοῦ 512
 Εὐδοκία, θυγατέρα τοῦ Ἀλεξίου Γ΄ Κομνηνοῦ 513
 Εὐδοκία, σύζυγος τοῦ Γ. Ἀκροπολίτη 37
 Εὐδοκία Balšić 487, 490, 496
 Εὐλογία, ἀδελφή τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου 459
 Εὐξείνος Πόντος 76, 348, 374
 Εὐριπίδης 40
 Εὐροία 539
 Εὐσέβιος Καισαρείας 100, 102-113, 117, 134, 419
 Εὐστάθιος, πατριάρχης 443
 Εὐφροσύνη, αὐτοκράτειρα 454
 Εὐχίτες 176
 Ἐφεσος 134, 271, 313
 Ἐφραίμ, χρονογράφος 30, 31, 43, 404-406, 445-448, 450-460
 Excerpta Barbari 556
 Ζάγανος πασάς 375, 399
 Ζαγαρομμάτης Γεώργιος 58
 Ζαγορίτες 530
 Ζαρίδης Ἀνδρόνικος 142
 Ζεβεβέσης Γκίνη 487, 488, 490
 Ζεβεβίσης Γκιώνη 530 ἢ Ζεβεβισαῖοι 529
 Ζηλωτές 183, 185, 197, 213, 217-229
 Ζύγανα 395
 Ζωή, αὐτοκράτειρα 443, 444, 447
 Ζωναράς Ἰωάννης 104, 410, 418, 419, 421, 426, 446-448
 Ζώσιμος 419
 Ἡγήσιππος 106
 Ἡλιογάβαλος Ἀβίτος 418, 446
 Ἡλιόδωρος 107
 Ἡλιοῦ, τὸ κάθισμα τοῦ ἁγίου 575
 Ἡπειρος 23, 24, 25, 29, 30, 34, 48, 146, 405-407, 424, 454, 473, 485, 487, 496, 499, 525, 526, 530, 531, 542, 546, 547, 550, 554, 559, 560
 Ἡράκλεια Ποντική 140, 291, 348, 374, 453, 567, 598
 Ἡράκλειος 417, 440
 Ἡρόδοτος 320, 327, 363
 Ἡρώδης 105
 Ἡσαίας, πατριάρχης 448
 Ἡσαίας, ἡγούμενος 529
 Ἡσυχασμός 137, 138, 143, 147-149, 154, 157, 162, 166-177, 179, 193, 197, 199, 268, 361 ἢ Ἡσυχαστές 138, 147, 152, 155, 166, 168, 169, 174, 179, 200, 214
 Gattilusio Francesco 193

- Θάμαρ 508, 509, 510
 Θάμαρ, θυγατέρα τοῦ Γ. Σφραντζῆ 574
 Θάσος 316, 317, 326
 Θεμιστοκλῆς 89
 Θεοδοσία 297
 Θεοδόσιος Α' 102, 539, 544
 Θεοδόσιος Β' 103, 104, 105, 124, 125
 Θεοδοσίου Α' στήλη 384
 Θεοδώρα Καντακουζηνή, θυγατέρα τοῦ Ἰωάννη ΣΤ' Καντακουζηνοῦ 138, 192, 198
 Θεοδώρα, θυγατέρα τοῦ Μανουῆλ Α' Μεγάλου Κομνηνοῦ 511
 Θεοδώρα, θυγατέρα τοῦ Βασιλείου Μεγάλου Κομνηνοῦ 513
 Θεοδώρα Καντακουζηνή, σύζυγος τοῦ Ἀλεξίου Γ' Κομνηνοῦ 521
 Θεοδώρα Κομνηνή (Χατοῦν), σύζυγος τοῦ Οὐζούν Χασάν 388, 399
 Θεοδώρα Ἀκροπολίτισσα, σύζυγος Ἀλεξίου Φηλανθρωπηνοῦ 93
 Θεοδώρα Παλαιολογίνα 191
 Θεοδώρητος Κύρρου 102, 103, 108, 110, 112, 118
 Θεόδωρος Α' Λάσκαρης 39, 53, 144, 430, 431, 451, 452
 Θεόδωρος Β' Δούκας Λάσκαρης 26-29, 33-35, 37, 38, 40, 42, 49, 53, 54-56, 58, 59, 68, 144, 214, 423, 424, 430, 431, 436, 450
 Θεόδωρος Β', δεσπότης τῆς Ἡπείρου 35
 Θεόκλητος, μητροπολίτης Διδυμοτείχου 203
 Θεότιμος 173
 Θεοτόκου τῆς Ἀχειροποιήτου ναὸς 227
 Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν ναὸς· βλ. Βλαχερναι
 Θεοτόκου τῶν Χαλκοπρατείων ναὸς 124
 Θεοφάνης Ὁμολογητῆς 104, 105, 408, 419, 426, 435, 545, 546, 555
 Θερμοπύλες 162, 472
 Θεσσαλία 426, 472, 525-529, 531, 536, 542, 547, 550, 554
 Θεσσαλονίκη 33, 47, 176, 178, 183, 184, 191-193, 197, 200, 213, 216-219, 221, 222, 224, 225, 229, 233-235, 247, 248, 250, 251, 254, 256, 257, 266, 275, 276, 333, 348, 356, 407, 423, 452, 454, 472, 566, 572
 Θήβα 472, 477
 Θουκυδίδης 162, 207, 208, 318, 320, 321, 327
 Θράκη 34, 63, 66, 73, 74, 137, 147, 180, 189, 191, 193, 199, 215-217, 274, 279, 281, 348, 352, 356, 357, 372, 373, 445, 545, 546, 554
 Θρακήσιοι 547
 Θωμαῖς 526, 531, 532
Historia Augusta 418
 Ἰάγαρης, ἔμπορος 301 || Λουκάς 10 || Μανουῆλ 11
 Ἰάγαρις, παπποὺς τοῦ Γ. Ἀμοιρούτζη 390, 396

- Ἰαγούπης, ἀρχηγὸς τοῦ στόλου 397
 Ἰαγρός Ἀνδρόνικος 594
 Ἰάδαρα (Zara/Zadar) 421
 Ἰαθατίνης 451, 454
 Ἰανύη – Ἰανύϊον (Γένουα) 382
 Ἰασίτης Ἰώβ 66
 Ἰασόνιον Ἄκρον 507, 523
 Ἰβάν Ἀλέξανδρος Šišman 314
 Ἰβηρες 508, 509, 511, 513, 517 || Ἰβηρία 353, 362, 389, 506, 508-511, 586
 Ἰερὸν Στόμιον 276
 Ἰερουσαλὴμ 106, 130, 191, 282, 425, 433, 464
 Ἰζαοὺ Buondelmonti Acciaiuoli 405, 407, 487, 496, 497, 529, 530, 534-536
 Ἰζατὴ 272
 Ἰησοῦς Χριστὸς 51, 87, 102, 110, 121, 126-129, 135, 181, 239, 243, 274, 308, 327, 443, 446, 455, 474, 475, 476, 500
 Ἰκόνιον 452, 454, 583
 Ἰλιον 321, 322
 Ἰλλυρία 353 || Ἰλλυρικὸν 554 || Ἰλλυριοὶ 359
 Ἰμβρος 316, 317, 324, 333, 374, 397
 Ἰνδία 433 || Ἰνδοὶ 159
 Ἰοβιανὸς 102
 Ἰόνιον πέλαγος 406, 487, 489, 579
 Ἰονούζης 317
 Ἰουδαῖοι 92, 93, 281
 Ἰούδας 425
 Ἰουλιανός, αὐτοκράτορας 102, 130-135, 441
 Ἰούλιος Ἀφρικανὸς 106
 Ἰουστινιάνης (Ἰουστινιανὸς/Ἰωάννης Λόγος) 302, 382, 383
 Ἰουστινιανὸς Α' 86, 99, 119, 435, 439, 542, 544, 545
 Ἰουστινιανὸς Β' ὁ Ῥινότμητος 97, 98, 599
 Ἰουστίνος Α' 103
 Ἰουστίνος Β' 439
 Ἰουστίνος Μάρτυς 107
 Ἰσαάκιος Α' Κομνηνὸς 411, 440
 Ἰσαάκιος Β' Ἀγγελος 509
 Ἰσαῖμ 529
 Ἰσίδωρος Α', πατριάρχης 155, 170, 192, 568, 570
 Ἰσίδωρος Κιέβου 290, 291, 292, 294, 297, 343, 361, 375, 380, 382, 577
 Ἰσλάμ 195, 239, 263, 278, 308, 311, 361, 391
 Ἰσμαήλ, γιὸς τοῦ ἐμίρη τῆς Σινώπης 376, 378, 382
 Ἰσπανία 582 || Ἰσπανοὶ 362, 536
 Ἰστορία πολιτικὴ Κωνσταντινουπόλεως 338, 340, 345, 390, 399, 597
 Ἰστρος 553
 Ἰταλία 175, 177, 267, 281, 290, 291, 301, 354, 373, 375, 412, 548, 559, 575, 582 || Ἴταλοι 56, 281, 294, 295, 317, 331, 349, 370, 407, 409, 433, 438, 453, 458, 459, 582
 Ἰωάννα, πάπισσα 359
 Ἰωάννης Α' Τζιμισκῆς 442

- Ἰωάννης Β' Κομνηνός 298, 413, 583
 Ἰωάννης Γ' Βατάτζης 28, 32-34, 43, 46, 53, 144, 430, 431, 434
 Ἰωάννης Δ' Λάσκαρης 32, 35, 37, 53, 58, 67, 68, 70, 145, 280, 405, 563
 Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος 150, 151, 173, 190, 191-193, 197, 213, 214, 217, 264, 280, 352, 356, 515, 518, 565, 566, 568-570, 596
 Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός 47, 137-139, 142-144, 146, 147, 150, 151, 157, 160, 162, 167-174, 180, 182-185, 187-212, 213-230, 271, 275, 276, 279-281, 284, 518, 520, 528, 563-570, 587
 Ἰωάννης Ζ' Παλαιολόγος 275
 Ἰωάννης Η' Παλαιολόγος 233, 237, 238, 264, 266, 281, 290, 292, 297, 353-356, 371, 373, 577, 581, 593, 596
 Ἰωάννης Β' Κομνηνός, αὐτοκράτορας τῆς Τραπεζούντας 36, 298, 413
 Ἰωάννης Δ' Κομνηνός, αὐτοκράτορας τῆς Τραπεζούντας 389, 395, 397, 399, 574
 Ἰωάννης Η' Ξιφιλίνος, πατριάρχης 420
 Ἰωάννης ΙΑ' Βέκκος, πατριάρχης 64, 66, 71, 72, 94, 98, 427
 Ἰωάννης ΙΓ' Γλυκὺς, πατριάρχης 141, 146
 Ἰωάννης ΙΔ' Καλέκας, πατριάρχης 147, 148, 190, 192, 198, 214, 566, 567, 570
 Ἰωάννης ΚΒ' πάπας 425
 Ἰωάννης Δαμασκηνός 161
 Ἰωάννης Ἰταλός 56
 Ἰωάννης Κομνηνός, ἀνεψιὸς τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ 411
 Ἰωάννης Ὀρφανοτρόφος 443
 Ἰωάννης Οὔρεσις 536
 Ἰωάννης Χρυσόστομος 102, 105, 161
 Ἰωάννης, μητροπολίτης Ἡρακλείας 140
 Ἰωάννινα 353, 404-406, 486-488, 491, 492, 495-500, 525, 527-528, 530, 531, 534, 536, 537, 539
 Ἰωᾶς 425
 Ἰωάσαφ μοναχός· βλ. Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός
 Ἰωάσαφ, ἀδελφὸς τῆς Μαρίας Ἀγγελίνας 529, 535
 Ἰωδαὲ 425
 Ἰωήλ, χρονογράφος 29, 30, 31, 404, 438-441
 Ἰωνία 103, 106, 278, 321, 324, 331, 335
 ἢ Ἰωνες 313
 Ἰώσηπος 103, 106, 321, 324, 331, 335
 Ἰωσήφ Α', πατριάρχης 98
 Ἰωσήφ Β', πατριάρχης 267
 Ἰωσήφ, μητροπολίτης Τραπεζοῦντος 516· βλ. Λαζαρόπουλος Ἰωσήφ
 Καβαζίτες (Καβαζιτιανοί/Καβασιτάνοι) 395, 400, 507, 516, 518, 519
 Καβαζίτης Ἰωάννης, δούκας Χαλδίας 513, 519
 Καβαζίτης Λέων, πρωτοβεστιάριος 519
 Καβάσιλας Δημήτριος 172
 Καβάσιλας Νεῖλος 200
 Καβάσιλας Νικόλαος 219, 220

- Καῖνάν 417
 Καισάρεια 598
 Καῖχοσρόης σουλτάνος Ἰκονίου 452
 Καλαβρία 177, 551 ἢ Καλαυροὶ 550, 554
 Καλαμᾶς 539
 Καλιμάνης, βούλγαρος ἡγεμόνας 46
 Καλλιούπολις (Καλλίπολη) 138, 199, 393, 397
 Κάλλιστος Α', πατριάρχης 193, 515, 518
 Κάλλιστος Γ', πάπας 317
 Καλοειδᾶς Μιχαὴλ 143
 Καλόθετος Λέων 150
 Καμερῶ 583
 Καμινιάτης Ἰωάννης 234, 247, 353
 Καμπανέσης 480, 483· βλ. Σαμπλίττης Γουλιέλμος
 Κανανός Ἰωάννης 233, 234, 236-241, 245
 Κανανός Λάσκαρις 236
 Κανδηλῶν κάστρο 487
 Κάνιος ἐπισκοπὴ 395
 Καντακουζηνάτοι 502
 Καντακουζηνός Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, μέγας δομέστικος 306, 383
 Καντακουζηνός Μανουήλ, γιὸς τοῦ Ἰωάννη ΣΤ' Καντακουζηνοῦ 194, 205, 218
 Καντακουζηνός Μιχαὴλ 188
 Καντακουζηνός, γαμπρὸς Λουκά Νοταρᾶ 302, 305
 Καππάδοκες 392
 Καρακχιολο 582
 Καρατζίας 362
 Κάρια 61, 71
 Κάρολος δ' Ἀνδεγαυός 67, 71
 Κάrouλος, λατίνος στρατιώτης 57
 Καρυανίτης, πρωτοβεστιαρίας 57
 Καρύκης Δημήτριος 26
 Κασίμης, ἀρχηγὸς στόλου 397
 Κασσάνδρεια 63
 Κασταμονή 310
 Καστοριά 191, 526, 529
 Καστοριανός Δημήτριος 253
 Καστοριανός Ἰωάννης 247, 253
 Καστοριανός Ὀδηγητριανός 253, 247
 Κάτα, θυγατέρα τοῦ Δαβὶδ Δ' 511
 Καταβατὸς 516, 519
 Καταβοληνός Θωμᾶς 386
 Καταλανοὶ 63, 66, 87, 573
 Κατοχή, Ἀκαρνανίας 493
 Καύκασος 362, 396, 508
 Κάϋστρος ποταμὸς 71
 Καφὰς 147, 294, 297, 306, 587, 600
 Κάφηροι 547
 Καψοκαβάδης 491, 527 ἢ Ἰωάννης 537
 Κεδρηνός Γεώργιος 104, 105, 418, 419, 426, 439, 440, 486, 586
 Κέκροψ 418, 426 ἢ Κεκροπίδαι 175
 Κελβιανὸν 89, 453
 Κελεστίνος, πάπας 107
 Κέλτες 146, 159 ἢ Κελτική 359
 Κεραμαρείων, περιοχὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως 375
 Κερασούντα 505, 506, 516, 523
 Κεράτιος Κόλπος 286, 377
 Κέρκυρα 208, 571, 575, 576, 579
 Κίεβο 297

- Κικέρωνας 360
 Κίονας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου 342, 384
 Κλαρέντζα βλ. Γλαρέντζα
 Κλαύδιος Πτολεμαῖος 325, 396
 Κλαυσῆς Ἡλίας 538
 Κλειδᾶς Γεώργιος, μητροπολίτης Κυζίκου 35
 Κολχίδα 393, 394, 396, 522
 Κομεντίολος 554
 Κομνηνὸς Βασίλειος 400
 Κομνηνὸς Γεώργιος 394, 400
 Κομνηνὸς Μανουὴλ 400
 Κομνηνὸς Σκαντάριος 397
 Κομνηνὸς Σκαντάριος Ἀλέξιος 399, 400
 Κομνηνός, χρονογράφος 161
 Κόντος, ἀρχηγὸς τοῦ στόλου 317
 Κοντοστέφανος Φλαμούλιος 558
 Κορβίνος Ματθίας 350
 Κόρινθος 452, 472, 483, 502, 546, 548, 550 ἢ Κορίνθιοι 454, 554
 Κορώνη 551
 Κόσοβο 275
 Κοσσυφοπέδιο 352, 353
 Κουλανχάτ (Εὐδοκία), θυγατέρα τοῦ Δαβίδ Α΄ Κομνηνοῦ 512
 Κουμάνοι 76
 Κουτζοθεόδωρος 538
 Κρανέα 487, 490
 Κρετζούνιστα 529
 Κρήτη 297, 349, 581, 586 ἢ Κρήτες 84, 85, 89, 91, 312
 Κριμαία 66, 297, 306
 Κριτόβουλος (Ἑρμόδωρος) Μιχαήλ 262, 279, 293, 300, 302, 303, 315-327, 330-334, 337, 339, 345, 351-353, 356, 358, 369, 371, 376, 377, 382, 383, 386-388, 396, 397, 597
 Κρόνος 134 ἢ Κρόνια 134
 Κρώμνα 453
 Κυδώνης Δημήτριος 195, 219, 232, 262, 264, 265
 Κυδωνίες Κρήτης 349
 Κύζικος 176, 413, 427, 459, 568
 Κυνηγοῦ (τὰ) 375
 Κυπαρισσιώτης Ἰωάννης 174
 Κυριακὸς Ἀγκωνίτης 360
 Κυριανίτης Ἰάκωβος 558
 Κύριλλος Ἀλεξανδρείας 134
 Κύριλλος Σκυθοπολίτης 105
 Κύτωρον 453
 Κωκαλᾶς Γεώργιος 218, 229
 Κωνσταντίνος ὁ Μέγας 28, 102, 104, 105, 121, 125, 133, 134, 135, 181, 263, 274, 342, 370, 384, 416, 417, 435, 446
 Κωνσταντίνος Ε΄ 551
 Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος 27, 110, 440, 551, 555
 Κωνσταντίνος Η΄ 442, 443
 Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος 276, 343, 350, 380, 383, 571, 572, 573, 574, 577, 578, 579, 581, 582
 Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ἐγγονὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ 83, 87, 93
 Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, δεσπότης

- 158
 Κωνσταντίνος Τich 36
 Κωνσταντίνος, αὐτοκράτορας 133, 435
 Κωνσταντινούπολη 10, 11, 23, 24, 30, 32, 37, 38, 43, 62, 67, 87, 105, 118, 124, 141, 143, 144, 160, 167, 172, 173, 176, 177, 179, 180, 183, 188, 191, 194, 216, 232, 233, 236, 242, 261, 265, 272, 275, 280, 282, 291, 294, 297, 298, 317, 318, 326, 337, 338, 346, 351, 352, 353, 355, 363, 370, 375, 378, 382, 388, 390-392, 396, 400, 409, 411, 433, 438, 445, 446, 448, 451, 454, 457, 459, 463, 472, 473, 477, 500, 504, 505, 511, 517, 518, 520, 523, 545, 559, 572, 574, 579, 585, 595, 596
 Λαζαρόπουλος Ἰωσήφ 516, 517, 520
 Λάζαρος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων 191
 Λαζία 512 ἢ Λαζική 505, 508, 511, 512, 517, 521 ἢ Λαζοὶ 5512
 Λαχοδαιμονία 482, 544, 546, 551 ἢ Λαχοδαιμονίτες 482, 554
 Λακωνία 574 ἢ Λάκωνες 554, 555
 Λαόνικος, ἱερέας 349
 Λαραχανή 517, 522
 Λασκαρίδες 23-26, 29, 30, 35, 38, 43, 53, 61, 65, 68, 69, 83, 214, 274, 354, 405, 423, 424, 427, 428, 430, 431, 434, 438
 Λατῖνοι 26, 41, 43, 52, 54, 56, 57, 150, 158, 175-177, 194, 248, 272, 284, 290, 294, 295, 297, 344, 405, 409, 452, 455, 456, 458, 459, 472
 Λεντιανὰ 452
 Λεονάρδος τῆς Χίου 11, 302, 586
 Λεοντάρης Δημήτριος 282
 Λεοντάριο 358
 Λεόντιος Μαχαιρᾶς 30, 404, 405
 Λεοντόκαστρον 506
 Λέσβος 88, 270-273, 276, 320, 353
 Λευκάδα 530, 487, 496
 Λεύκαρνοι 506 βλ. Ἀσπροπροβατάδες
 Λέων Α΄ 105
 Λέων Γ΄ 441
 Λέων Δ΄ 440
 Λέων Γραμματικὸς 105, 418, 419, 439, 440
 Λεωνίδα 162
 Λῆμνος 272, 316, 317, 331, 354, 374, 397
 Λιβαδάριος, πρωτοβεστιάριτης 85, 87-89
 Λιβαδηνὸς Ἀνδρέας 520
 Λιβάνιος 115, 132, 134, 207
 Λιβέρης 488
 Λίβιος 360
 Λίμνια 505, 507, 523 ἢ Λιμνίον 517
 Λιώσα Πέτρος 528
 Λογαρᾶς Φίλιππος 101
 Λογγιβάρδοι 454
 Λόγγος Ἰωάννης βλ. Ἰουστινιάνης
 Λοπάδιον 452
 Λουκᾶς, εὐαγγελιστὴς 417
 Λούκκα, πόλη τῆς Ἰταλίας 578

- Λυδία 89, 91, 273, 313, 432 || Λυδοί 313
 Λυκοῦργος 159, 186, 221
 Λυών 36, 67, 71, 72, 121, 261, 292
- Lange Johann 118
- Μαγκαφᾶς Θερόδωρος 451
 Μαγκλαβίτης Νικόλαος 46
 Μαγνησία 309, 313, 432
 Μαζαρακαῖοι 528
 Μάζαρις 499
 Μαϊάνδρος 61, 84, 89, 93, 451, 453, 455
 Μαϊτάνιν 506, 516, 520
 Μακεδονία 34, 63, 66, 73, 75, 137, 191, 215, 216, 352, 472, 545, 546, 551, 554, 564, 566, 567
 Μακρεμβολίτης Ἀλέξιος 9, 214, 215, 222
 Μακρῆς Μακάριος 577
 Μακροῦ Αἰγιαλοῦ χώρα 511, 512, 517, 522
 Μαλακασαῖοι 528, 529, 530 || Μαλακάσιοι 528
 Μαλάλας Ἰωάννης 104, 418, 426, 439, 551
 Μαλαξὸς Μανουήλ 411, 587
 Μαλέας 546, 550
 Μαμελοῦκοι 77
 Μαμίας, γεωργιανὸς ἡγεμόνας 393, 398
 Μανασσῆς Κωνσταντῖνος 403, 405, 406, 409, 419, 416, 447
 Μάνη 473, 582
- Μανιάκης Γεώργιος 443
 Μανουήλ Α΄ Κομνηνὸς 277, 409, 417, 453, 510
 Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος 232-234, 237, 264, 275, 280-282, 290, 333, 352-355, 357, 370, 376, 407, 411, 488, 499, 500, 512, 518, 529, 572, 573, 577, 580, 581, 584, 596
 Μανουήλ Β΄ Μέγας Κομνηνὸς 511, 512
 Μανουήλ Γ΄ Μέγας Κομνηνὸς 511, 516, 520, 522
 Μανουήλ, πατριάρχης 47, 48
 Μανουήλ, πρωτοσεβαστὸς 509
 Μαντένα 501
 Μαντινεία 249, 499
 Μάξιμος Ὁμολογητὴς 161
 Μάρα, θυγατέρα τοῦ δεσπότη τοῦ Σερβίας 574
 Μαργαρίτα τοῦ Πασσαβᾶ 463, 467
 Μάρθα, θυγατέρα τοῦ Βαγράτ Δ΄ 511
 Μαρία Μεγάλη Κομνηνή (δεσποινάχατ) 513, 516, 518, 521
 Μαρία Ἀγγελίνα Παλαιολογίνα 527-530, 532, 535, 536
 Μαρία ἡ Αἰγυπτία 105
 Μαρία ἡ ἐξ Ἀλανῶν (Δούκα), αὐτοκράτειρα 511
 Μαρία, χήρα τοῦ Ἰσακίου Β΄ Ἀγγέλου 454
 Μαριάμ, βασίλισσα τῆς Ἰβηρίας 510
 Μαρκεσίνα 33
 Μαρκιανός, αὐτοκράτορας 104
 Μάρκος Ἀντωνίνος 104

- Μάρκος Αὐρήλιος 133, 135
 Μάρκος Εὐγενικός 291, 297, 361
 Μαρμαρᾶ, Θάλασσα 435
 Μάρμαρα 517, 521
 Μαρυανδηνῶν ἐπαρχία 70
 Μασκαράνος Μισαήλ 245
 Μασσαλιανοὶ 176, 177
 Ματζούκα 505, 521, 522
 Ματθαῖος Α΄ Καντακουζηνὸς 160, 172, 191, 193, 194, 280, 518
 Ματθαῖος Ἐφέσου 122, 195
 Μαύρη Θάλασσα 298, 377, 388, 521, 522, 579
 Μαυρίκιος, αὐτοκράτορας 103, 104, 110, 440, 546, 547, 550, 553, 554
 Μαυροζώμης Μανουήλ 451
 Μαυροπροβατάδες (Akkoyunlu) 505
 Μαχμουτ πασᾶς (Μαχουμουτ πασίας) 386, 388, 390, 396
 Μεθώνη 551
 Μειζομάτες 507
 Μέκκα 359
 Μελένικο 46
 Μέλητος 133
 Μελισσηνὸς (Μελισσουργὸς) Μακάριος 11, 248, 338, 575, 576, 581-584, 586-588
 Μελκούτζης 530
 Μένανδρος Προτήκτωρ 545
 Μεσαρέα τοῦ Μορέως 479
 Μεσαρέα τῆς Τραπεζούντας 396
 Μεσαρίται 528
 Μέση ὁδὸς τῆς Πόλεως 593
- Μεσημβρία 348, 374, 560
 Μεσίνη τῆς Μακεδονίας 554
 Μεσόγειος 148, 172, 472, 559
 Μεσοποταμία 399
 Μεσοπόταμος 530
 Μεσοτείχιον 11
 Μεσοχάλδειον 392, 393, 395
 Μετέωρα 524
 Μετεώριον 459
 Μέτζοβο 529
 Μετοχίτη Εἰρήνη 141
 Μετοχίτης Ἀλέξιος 220
 Μετοχίτης Θεόδωρος 83, 84, 101, 102, 122, 140-142, 144, 152, 154, 156, 158, 159, 167, 168, 179, 189, 220, 563
 Μετοχίτης Νικηφόρος 140
 Μεχεμέτις· βλ. Μωάμεθ Β΄
 Μηροαίτης 239, 240, 242, 243, 245
 Μητροφάνης Β΄, πατριάρχης 291
 Μίθριον Ὄρος 394, 396, 521
 Μικρὰ Ἀσία 37, 60, 61, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 83, 84, 89, 137, 146, 188, 214, 232, 261, 265, 271, 274-276, 307, 317, 331, 357, 451, 504, 582
 Μίλητος 84
 Μιχαήλ Γ΄ 37, 439
 Μιχαήλ Δ΄ Παφλαγῶν 442, 443, 444, 447
 Μιχαήλ ΣΤ΄ ὁ Στρατιωτικὸς 440
 Μιχαήλ Ζ΄ Παραπινάκης 511
 Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος 30, 32, 35, 36-39, 42, 46-58, 60-62, 65-72, 76, 83, 94, 138, 140, 141, 144, 145, 207, 214,

- 261, 274, 280, 281, 283, 292, 354, 370, 405, 410, 413, 423, 424, 427, 430, 431, 445, 451, 457, 459, 464, 473, 563, 583, 596
- Μιχαήλ Θ' 66, 156, 596
- Μιχαήλ Β' Δεσπότης τῆς Ἡπείρου 34, 35, 48, 406, 448, 454
- Μιχαήλ τοῦ Ἀρχαγγέλου, ἐκκλησία 435
- Μιχάλπαις (Μιχαλόγλης) 237
- Μογγόλοι τῆς Χρυσῆς Ὀρδῆς 66, 76, 84, 231, 276, 307
- Μονεμβασία 465, 473, 479, 540-555, 559, 568, 575, 581, 582, 585 ἢ Μονοβασία 482, 483
- Μονή (ες): Ἀγίας Σοφίας Τραπεζούντας 517, 523 ἢ Ἀγίου Ἰωάννου στὸ Ἐβδόμον 443 ἢ Ἀγίου Προφήτου Προδρόμου τοῦ ἐν Τρούλλῳ 599 ἢ Ἀγίου Ὑπατίου τῶν Ρουφινιανῶν 435 ἢ Βαζελῶνος 521 ἢ Βατοπεδίου 194, 341 ἢ Βλατάδων 250 ἢ Ἐλεούσης 517, 520, 522 ἢ Θεοσκεπάστου 506, 521 ἢ Θεοτόκου των Βλαχερνῶν 435 ἢ Θεοτόκου τῆς Ὁραίας Πηγῆς, 124 ἢ Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου 575, 571 ἢ Ἰβήρων 548 ἢ Μαγγάων 194 ἢ Μανουήλ 443 ἢ Παμμακαρίστου 325, 340, 599 ἢ Παντοκράτορος 249, 294, 298, 577 ἢ Περιβλέπτου 444 ἢ Τιμίου Προδρόμου Κωνσταντινουπόλεως 427 ἢ Σερρών 341 ἢ Σανίδων 85, 90 ἢ Σινᾶ 433 ἢ Σουμελᾶς 505, 516, 519 ἢ Στουδίου 400, 443, 460 ἢ Σωσάνδρων 38, 54, 58, 158 ἢ Τρουλλωτῆς 307, 312
- ἢ Ὑακίνθου 452, 456 ἢ Χαρσιανίτου 194, 336 ἢ Χριστοῦ τοῦ Ἀκαταλήπτου 167, 178 ἢ Χώρας 138, 141, 143, 147, 148, 157, 159, 171, 172
- Μορέας 233, 462-464, 466, 473, 479, 483, 501, 502, 573, 575 ἢ Χρονικὸν τοῦ Μορέως 30, 31, 404-407, 461-467, 481
- Μόσχα (Μοσχοβία) 263, 297
- Μόσχος Ἰωάννης 306
- Μουζάλων Ἀνδρόνικος 55, 58
- Μουζάλων Γεώργιος 38, 53, 54, 55, 56, 57, 68
- Μουζάλων Θεόδωρος 54
- Μουζάλων Θεόδωρος, μέγας λογοθέτης 98
- Μουζάλωνες 53, 54, 55, 58, 76, 158, 214, 405, 431, 451, 583
- Μουράτ Α' 352
- Μουράτ Β' (Μωράτ) 232-234, 236-238, 240, 247, 248, 250, 256-258, 271, 275, 278, 279, 282, 283, 290, 299, 313, 314, 333, 349, 350, 353, 356, 358, 573, 574, 577
- Μούσα, γιὸς τοῦ Βαγιαζίτ Α' 307, 309
- Μούσα, τούρκος ἐμίρης 487
- Μουσουλμάν, γιὸς τοῦ Βαγιαζίτ 277
- Μουσουλμάνοι 84, 242, 243, 277, 279, 333, 396, 473
- Μουσταφᾶς, ἀδελφὸς τοῦ Μουράτ Β' 237, 238, 577, 594
- Μπάντρ αλ-Ντίν 308, 309-311
- Μπάρι 465

- Μπογκόης 525, 530
- Μπούϊας 530 ἢ Μπούϊοι 528
- Μπουτζιντῶρο 585
- Μυζηθρᾶς 574, 596· βλ. Μυστράς
- Μυρσιωάννης Ἀμιραλῆς 527, 537
- Μυσία 545, 554
- Μυστράς 194, 209, 348, 357, 361, 473, 574, 579
- Μυτιλήνη 271, 291, 394, 399
- Μωάμεθ (Μαχουμέτης), προφήτης 239, 240, 242, 243, 245, 361, 581
- Μωάμεθ Α' 275, 278, 279, 282, 307, 309, 353, 576
- Μωάμεθ Β' (Μαχούμετ/Μεχέμετ) 11, 265, 272, 275, 276, 279, 282, 286, 300, 315, 318-325, 330-334, 336, 337, 339, 353, 356, 358, 362, 375-377, 382, 385, 387, 388, 390, 396-398, 412, 587, 597
- Μωροθεόδωρος 453
- Μωουσῆς 206, 418
- Ναβουχοδονόσωρ 294
- Ναστεντίν Χασάν 204
- Ναυάτος 108, 109
- Ναύπακτος 487
- Ναύπλιο 472, 479
- Νέα Ἐκκλησία τοῦ μεγάλου παλατίου 100
- Νέα Φώκαια 273
- Νέα Ρώμη 121, 370, 371, 598
- Νεῖλος, ἐπιστολογράφος τοῦ Ἰωάννη ΣΤ' Καντακουζηνοῦ 200, 201
- Νεῖλος, μοναστικὸ ὄνομα τοῦ Ν.Κ. Ξανθόπουλου 101
- Νεοκαισάρεια 513
- Νεόκαστρα 89, 453
- Νεόφυτος, μοναχὸς 11
- Νέρων 446
- Νήφων, πατριάρχης 390
- Νήφων ὁ Πτερυγιωνίτης 516, 519
- Νικαγόρας 175
- Νίκαια 23, 24-27, 29, 30, 32, 35, 62, 74, 204, 310, 354, 373, 423, 450, 452, 563
- Νικήτας Δαυίδ Παφλαγῶν 110
- Νικηφόρος Α' 544-547, 550, 551, 553, 554
- Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης 409, 416, 420, 440
- Νικηφόρος Α', δεσπότης τῆς Ἡπείρου 423
- Νικηφόρος Β', δεσπότης τῆς Ἡπείρου 527, 531
- Νικηφόρος, πατριάρχης 549, 557
- Νίκλι 479, 481, 482 ἢ Νικλιῶτες 482
- Νικόλαος Γ', πατριάρχης 548
- Νικόλαος Ε', πάπας 295, 297
- Νικολαφράγκος 501
- Νικομήδεια 108, 140, 141
- Νικόπολη 232, 275
- Νοβόπυργον 362
- Νογάι 76
- Νοταρᾶ Ἄννα Παλαιολογίνα 302, 306
- Νοταρᾶς Ἰσαάκιος (Ἰάκωβος) 305, 306
- Νοταρᾶς Λουκᾶς 10, 11, 289, 292, 299, 300-306, 325, 331, 375, 376, 383,

- 412, 578
 Ντελί Όρμάν 311
 Ντζεφρές 481-483· βλ. Βιλλεαρδουίνος
 Γοδεφρείδος Α΄
 Νυμφαΐον 66, 83, 91, 93, 563
 Νώε 586
- Ξανθόπουλος Θεόδωρος 101
 Ξανθόπουλος Νικηφόρος Καλλίστου 99-
 135
 Ξένη, αυτοκράτειρα 143, 144
 Ξενοφών 133
 Ξέρξης 285, 286
 Ξηρόμερο 485
 Ξυλόπορτα 243, 245
- Όγούζιοι (Oghuz) 354
 Όθωμανοί 231, 283, 303, 344, 352,
 356, 581, 583, 584
 Οΐναιον 507, 523
 Όλόβωλος Μανουήλ 70, 72
 Όμηρος 40, 161, 322
 Όρθογρούλης (Ertogrul) 355
 Όρόβη 554
 Όρχάν, έμیره της Βιθυνίας 138, 191,
 198, 204, 217, 219, 274, 279, 280
 Ότμάν 283 || Ότμάνοι 283
 Ουάλης 443
 Ουγγαρία 118, 232 || Ουγγροι 11, 118,
 272, 275, 286, 353
 Ουενετοί· βλ. Βενετοί
- Ουζούν Χασάν (Χασάνης/Χασάν ό Μα-
 κρός) 388, 394, 399
 Ουμούρ, έμیره του Άϊδινίου 138, 147,
 191, 197, 198, 217
 Ούνιάδης 353
 Ουρανός Νικηφόρος 246
 Ουρβανός Β΄, πάπας 420
 Όχοζίας 425
 Όχυραι 452
- Παγκρατίδες 511, 513, 517, 521 || Παγ-
 κράτιος Ε΄ (Παγκράτις) 511, 513, 517
 Πάτπερτ 504, 506, 513
 Παλαιά Διαθήκη 105, 282, 438
 Παλαιολόγος Άνδρέας, γιός του δεσπότη
 Θωμά 575
 Παλαιολόγος Άνδρέας, αρχηγός των Ζη-
 λωτών 213, 218, 229, 230
 Παλαιολόγος Άνδρόνικος, διοικητής Θεσ-
 σαλονίκης 234, 248
 Παλαιολόγος Δημήτριος, δεσπότης 317,
 397, 593
 Παλαιολόγος Δωρίνος 399
 Παλαιολόγος Θεόφιλος 375
 Παλαιολόγος Θωμάς, δεσπότης 572, 575,
 581, 595
 Παλαιολόγος Μανουήλ, γιός του Άνδρο-
 νίκου Α΄ 204
 Παλαιολόγος Μανουήλ, γιός του Θωμά
 Παλαιολόγου 575
 Παλαιολόγος Μιχαήλ, αρχηγός των Ζη-
 λωτών 213, 217, 218, 225, 229

- Παλαιστίνη 132, 324, 331
 Παλτόγλης, ναύαρχος 382
 Παναγίας Θεοτόκου Χρυσοκεφάλου ναός
 506, 516, 519
 Πανάρετος Κωνσταντίνος 517
 Πανάρετος Μιχαήλ 405, 407, 511, 512,
 503-523
 Πανάρετος Ρωμανός 517
 Πάργα 496
 Παρέντιον (Παρέντζο) 585
 Παρμενίδης 78
 Παρχάριν 507, 517, 521 || Παρχάριν της
 Λαραχανής 517, 522
 Πασχάλιον Χρονικόν 105, 298, 557
 Πάτρα 551, 572, 573, 578
 Πατριαρχική Κωνσταντινουπόλεως Ίστο-
 ρία 338, 340
 Παῦλος (ἀπόστολος) 43, 107, 439, 575
 Παῦλος, λατίνος επίσκοπος Σμύρνης 150
 || λατίνος αρχιεπίσκοπος Κωνσταντι-
 νουπόλεως 194
 Παφλαγονία 70, 362, 451, 453
 Παχυμέρης Γεώργιος 30, 32, 36, 37, 39,
 47-49, 53, 55-57, 60-78, 83-87, 94-
 95, 138, 145, 146, 153, 158, 359, 360,
 409, 423, 427, 557
 Πεδιάσιμος Ίωάννης 36
 Πεκιάι, έβηρας ήγεμόνας 511
 Πελαγονία 35, 464
 Πελεκάνου μάχη 204
 Πελοπόννησος 30, 137, 188, 317, 319,
 326, 348-350, 353, 355, 358, 374,
 375, 393, 394, 405, 464, 465, 473,
 480, 481, 499, 542-544, 546-551,
 573, 574, 578, 582
 Πέμπτον, τοποθεσία 384
 Πέργαμος 26
 Περκλητζίας Μουσταφάς 277, 278, 307-
 312, 314
 Πέρσες 70, 89, 92, 103, 334, 372, 436,
 453 || Περσία 342, 454, 513
 Περσεύς 321
 Πέτρος (ἀπόστολος) 107, 439, 575
 Πέτρου και Παύλου, εκκλησία 439
 Πετρωνάς, δρουγγάριος 447
 Πικερναίοι 491
 Πίνδαρος 29, 75
 Πλανούδης Μάξιμος 88, 93
 Πλάτων 133, 159, 161
 Πλήθων Γεμιστός Γεώργιος 262, 263,
 291, 348, 357, 361, 369, 370
 Ποιμανηνόν 452
 Πολεμωνιακός Πόντος 452
 Πολωνία 294
 Ποντοηράκλεια 362
 Πόντος 23, 140, 141, 265, 353, 387,
 395, 396, 503, 505, 506, 510, 513,
 519, 522
 Πορφύριος 132, 133, 134
 Πορφυρογεννήτου πόρτα 565, 569
 Πουλχερία 435
 Πραξιτέλης 50
 Πρελοῦμπος Γρηγόριος 526, 527
 Πρελοῦμπος Θωμάς 407, 495, 496, 524,
 527, 529, 534-537, 540
 Πρίγκιψ Θεόδωρος 64

- Πρίηπος (Πρίαπος) 446
 Πρίλαπος 35
 Πρινίτσα 460
 Προβιανός 116
 Προικόννησος 65
 Πρόκλος, φιλόσοφος 161
 Πρόκλος, χρονογράφος 525
 Προκόπιος Καισαρείας 162, 543
 Προμηθέας 160
 Προύσα 337, 354
 Πτολεμαῖος Κλαύδιος 156, 325, 396, 436
 Πυθαγόρας 161
 Pontanus Jacob 209
 Ραούλ, πρωτοβεστιάριος 58
 Ρεμπούρκιον 586
 Ρήγιο 546, 550, 551, 554
 Ρῆνος ποταμός 146
 Ρινιάσα 487
 Ροβοάμ 425
 Ρογῆρος ντὲ Φλὸρ 66, 7
 Ρούμελι Χισάρ 266
 Ρουσουντάνα, σύζυγος τοῦ Μανουήλ Α' Μεγαλοκομνηνοῦ 511
 Ῥουφινιανὰι 435
 Ρουφίνος, ὑπαρχος 435
 Ρωμαῖοι 26, 28, 47, 51, 58-60, 68, 129, 154, 191, 242-244, 279, 281, 283, 294, 295, 314, 324, 331, 334, 343, 344, 346, 363, 369, 370, 372, 373, 380, 409, 445, 465, 474-477, 479, 482, 491, 495, 502, 529, 531, 545, 548
 Ρωμανία 474, 477, 532
 Ρωμανός Γ' Ἀργυρὸς 420, 443, 444, 511
 Ρωμανός Δ' Διογένης 435, 563
 Ρώμη 25, 107, 194, 261, 264, 289, 290, 292, 294, 297, 306, 336, 359, 370
 Ρωσία 150, 294, 297
 Σαββάτιος 116
 Σαγγάριος 61, 71, 84
 Σάλωνα 502
 Σαμοθράκη 317, 326
 Σάμος 277, 312
 Σαμπλίττης Γουλιέλμος 473
 Σαμφών, πολίχνιον 453
 Σαργαλή, μητέρα τοῦ Γεωργίου 512
 Σαρδανάπαλος 446
 Σαρμάτες 359 || Σαρματία 380, 382
 Σατουρνάλια 134
 Σαχράν, τοῦρκος ἡγεμόνας 273
 Σγουρὸς Λέων 454, 472
 Σεβάστεια 355
 Σεβαστιανός, μητροπολίτης Ἰωαννίνων 527, 537
 Σελίμ Α' 340
 Σεμινάρια 177
 Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος, παρωνύμιο τοῦ Μπογκόη 525, 530, 537
 Σερβία 142, 147, 217, 362, 390, 396, 526, 532 || Σέρβοι 41, 193, 197, 217, 275, 276, 279, 319, 353, 362, 363,

- 405, 407, 487, 491, 495, 496, 527, 531, 532, 537, 538
 Σέργιος, πατριάρχης 443
 Σέρρες 33, 46, 191, 215, 341
 Σέσωστρις 104
 Σῆθ 425
 Σηλυβρία 567
 Σθλαβinoi 548, 550
 Σιγγιδόνα 553
 Σιγισμοῦνδος τῆς Οὐγγαρίας 232
 Σικελία 554
 Σίλβεστρος, πάπας 108
 Σιλίστρια 309
 Σιμοκάττης Θεοφύλακτος 103, 104, 545
 Σινᾶ 433
 Σινώπη 320, 376, 378, 382, 387, 388, 392, 506, 522, 587
 Σίπυλον 188
 Σισίνιος, πατριάρχης 442
 Σκενδέρης, ἐμίρης τῆς Σινώπης
 Σκεντέρμπεης 353
 Σκεντέρμπεης, γιὸς τοῦ Γ. Ἀμοιρούτζη 390
 Σκηπίων 89, 360
 Σκλαυνοὶ 550
 Σκληρός, στρατηγὸς Πελοποννήσου 546
 Σκόπια 142, 158, 191
 Σκουταριώτης Θεόδωρος 29, 30, 31, 40, 42, 43, 47, 404, 413-416, 419-424, 427, 428, 430-435, 450, 452
 Σκύθες 76, 161, 359 || Σκυθία 554
 Σκυλίτζης Ἰωάννης 440, 442, 511
 Σκυολίμνη 393, 396
 Σλάβοι 544, 546, 548, 550, 551 || Σθλαβινὸν ἔθνος 548, 550
 Σμύρνη 150, 307
 Σολομών 159
 Σόλων 159, 221
 Σούσμανος βλ. Ἀλέξανδρος Šišman
 Σοφία, σύζυγος Ἰουστίνου Β' 439 || Σοφριανὰι 439
 Σοφριανὸς Νικόλαος 485
 Σπάρτη 262, 397
 Σπάτα Εἰρήνη
 Σπάτας, Γκίνης Μπούιας 487, 529, 530, 536
 Σπάτας Ἰωάννης 528, 529
 Σπέλια 507, 517, 521
 Σπίνουλα Ντζιανώτη 516, 520
 Σταυράκιος, αὐτοκράτορας 545, 554
 Στέφανος Γ' Οὔρεσις 142
 Στουδίτης Δαμασκηνὸς 587
 Στρατήγιος, κλειδοῦχος 227, 229
 Στρατηγόπουλοι 491
 Στρατηγόπουλος Ἀλέξιος 58, 451, 457
 Στρατηγόπουλος Κωνσταντῖνος 58
 Στρατηγόπουλος Μιχαήλ 87
 Στρατηγόπουλος Παῦλος 496, 498
 Στρατηγόπουλος Συμεὼν 496
 Στρυμόνας 388
 Στυλάριον 278, 308, 309, 312-314
 Συμεὼν Θεσσαλονίκης 249, 250, 254
 Συμεὼν Λογοθέτης 426, 439, 440
 Συμεὼν Οὔρεσις 526, 527, 531, 532
 Συναδηνὸς Θεόδωρος 189, 216, 217, 225, 566, 569

Συνέσιος Κυρήνης 155
 Σύνοδοι: Οἰκουμενική Α' 108 || Ἐφέσου (431) 134 || Οἰκουμενική Ε' (533) 441 || Πενθέκτη 599 || τῆς Piacenza (1095) 420 || Σύνοδος Βλαχερνῶν (1285) 71, 72 || Λυῶνος 67, 71, 72, 121, 296 || Ἡσυχαστική Σύνοδος τοῦ 1341: καταδίκη Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ 144, 169, 177-179, 564, Καταδίκη Ἰωάννη Βέκκου (1347) 192, 567 || Σύνοδος Βλαχερνῶν (1351) 146, 147, 149, 159, 160, 171, 172, 200, 518 || Φερράρας-Φλωρεντίας (1438) 290-292, 294-298, 345, 361, 373, 572, 577, 581, 584, 585, 593-595
 Συργιάννης Παλαιολόγος 189
 Συρία 473, 475, 477
 Συρόπουλος Σίλβεστρος 290, 291, 297
 Σφραντζῆ Θάμαρ 574
 Σφραντζῆς Γεώργιος 233, 248, 264, 289, 290, 293, 297, 323, 571-588
 Σφραντζῆς Ἰωάννης 574
 Σχολάριοι 507, 518
 Σχολάρις Γεώργιος, μέγας λογοθέτης 515, 518
 Σωζομενὸς Σαλαμίνιος Ἑρμείας 102, 103, 104, 108-112, 118, 124, 125, 130
 Σωκράτης 25, 133
 Σωκράτης Σχολαστικός 102, 103, 105, 107-110, 112, 117-118, 130-132, 136
 Σωσθενίου ἱερὸν 104

Ταμερλάνος· βλ. Τιμούρ
 Ταμουρτάσης 529
 Ταράσιος, πατριάρχης 551
 Ταρχανειώτης, πρωτοβεστιάριος 89
 Τάρχας, ἡγούμενος 85
 Τάταροι 74, 278, 522
 Τατζιατίν Τζιαλαπῆ (Taceddin Çelebi) 513
 Ταῦρος, ὄρος Μικρᾶς Ἀσίας 381, 396
 Ταυροσκῦθες 359
 Τεμουντάτο Λεονάρδο 516, 518
 Τένεδος 151, 193, 264
 Τερτυλλιανὸς 106
 Τζακωνίαι (Τσακωνία) 482, 554, 555 || Τζάκωνες 555
 Τζανιχίτες 398, 507
 Τζάνοι (Τζανίδες) 394, 398
 Τζετάριοι 250
 Τζεφρές, συνεργάτης τοῦ Ἀποκαύκου 564, 569
 Τζιαπνίδες 504
 Τζίαρα· βλ. Ἰάδαρα (Zara/Zadar) 421
 Τζιμπλὸς Μανουήλ 538
 Τζινεῆτ (Güneyt) 277, 389
 Τζιντζιλούκιος Κοσμάς, μοναχὸς 444
 Τζυκανδύλης Μανουήλ 209
 Τζυκανιστήριον 506
 Τζύμπη 138, 199
 Τιμούρ (Ταμερλάνος/Ταμουρλάγκης) 231, 275, 277, 285, 307, 352, 355, 376, 504, 513, 522
 Τίρνοβο 35
 Τιφλίδα 510, 513, 522

Τόκκος Κάρολος 485, 487-489, 492, 495, 496, 499, 573
 Τόκκος Λεονάρδος 485, 488, 491, 495, 497, 499
 Τολέδο Φραγκίσκο 582
 Τορλάκ Χοῦ-Κεμάλ 309, 310, 314
 Τορνίκης Δημήτριος 46
 Τορνίκης Ἰωάννης 43
 Τορνίκης Κωνσταντῖνος 58
 Τουραλῆς (Turali), ἐμίρης τῶν Ἀμιτιωτῶν Τούρκων 513, 516
 Τοῦρκοι 10, 11, 61, 63, 66, 70, 71, 84, 87, 93, 180, 193, 194, 197-199, 205, 231, 232, 234, 235, 237, 239, 242, 244, 245, 249, 250, 253, 254, 257, 262, 264, 265, 270, 272-279, 281, 283, 285, 286, 289, 295, 299, 300, 311-315, 320, 326, 330, 331, 333, 342, 349, 352-354, 360, 362, 369, 372-374, 380, 381, 383, 384, 398, 400, 473, 475, 488, 489, 492, 495, 503-506, 513, 516, 517, 523, 525, 529, 536, 560, 564, 567, 573-575, 581-583, 596
 Τουρκοκαλόγεροι 242, 243
 Τουρκομάνοι (Τουρκμένιοι) 41, 278, 311, 386, 399, 504, 506, 513, 514, 518
 Τραπεζούντα 23-25, 36, 147, 320, 351, 385-400, 407, 412, 503-508, 510, 511, 514, 519, 520, 522, 523, 559, 574
 Τρεβιζάνο Λουδοβίκος 317
 Τρικωμία 519
 Τροία 321, 322, 323, 332
 Τύριος γέρων· βλ. Πορφύριος
 Τυφλίσιον 512, 513· βλ. Τιφλίδα
 Τωβίτ 238
 Ὑρτακηνὸς Θεόδωρος 195
 Φαέθων 426
 Φακιολάτος 565, 568, 570
 Φᾶσις 521
 Φειδίας 50, 159
 Φερδινάνδος Α' (1556-1564) 118
 Φερράρα 297, 299
 Φιαλίτης 572· βλ. Γεώργιος Σφραντζῆς
 Φιανόη 517, 521
 Φιλαδέλφεια 42, 48, 50, 88, 354, 453
 Φιλανθρωπηνὸς Ἀλέξιος 84-93, 145, 360
 Φιλανθρωπηνὸς Ἀλέξιος Ἀγγελος 529
 Φιλῆς Θεόδωρος 58
 Φιλῆς Μανουήλ 61, 101, 187
 Φιλόθεος Κόκινος, πατριάρχης 155, 179, 221
 Φιλοσόργιος 100-103, 109, 111, 112, 131
 Φίλων Ἀλεξανδρείας 106
 Φλωρεντία 294, 296, 297, 299, 345, 353, 361, 391, 581, 584
 Φλωρέντιος 175, 168, 178
 Φράγκοι 41, 66, 291, 344, 438, 465-467, 472, 474-476, 479-483, 489, 491, 495, 557, 594, 595

- Φραγκοκρατία 23-26, 29, 121, 354, 406, 435, 438
 Φραγκουλῆ (Φραγγουλί) καστέλλι 586
 Φράττη Γκίνης 528
 Φρειδερίκος Γ' 350
 Φρύγες 313 || Φρυγία 265
 Φώκαια 150, 271, 276, 277, 326 || Νέα Φώκαια 273
 Φωκᾶς, αὐτοκράτορας 100, 103, 417
 Φωκᾶς μητροπολίτης Φιλαδελφείας 48, 49
 Φώτιος, πατριάρχης 103, 111, 442
- Χαγάνος τῶν Ἀβάρων 295, 546, 553, 554
 Χαδηνός, ἑπαρχος 70
 Χάζαροι 278
 Χαλδία 513, 517, 522, 523
 Χαλὶλ, γιὸς τοῦ Ὁρχάν 150
 Χαλὶλ, ἐγγονὸς τοῦ Μπάντρ αλ-Ντίν 310
 Χαλιμπασιᾶς 595
 Χαλκηδόνα 435
 Χαλκοκονδύλης Γεώργιος 348
 Χαλκοκονδύλης Λαόνικος 11, 28, 231, 233, 269, 301, 302, 348-364, 369-371, 375-378, 385-390, 398, 399, 523, 536, 580, 584
 Χαλυβία 505, 513, 523
 Χαμζᾶς, ναύαρχος 272
 Χασδένιχα 507
 Χατζυμύρις (Hacı emir) 513
 Χερίανα 503, 505, 506, 513
 Χίος 11, 277, 278, 294, 302, 307, 308, 311, 312, 383
- Χιτήρης, ὑπαρχος Ἀμασείας 393
 Χλαπένος (Radoslav Vhlapien) 527
 Χορτασμένος Ἰωάννης 232, 357
 Χορτάτζης, ἀρχηγὸς τῶν Κρητῶν στὴν Μικρὰ Ἀσία 91
 Χοσρόης 298
 Χοῦμνος Νικηφόρος 65, 101, 195
 Χουτλουπέκης (Fahreddin Kutluğ Beg) 513, 516, 518
 Χρέλης, μέγας δομέστικος 566, 569
 Χριστόδουλος, μοναχὸς 200
 Χρονικὰ παρεκβόλαια 413, 415, 424-426
 Χρονικὴ Διήγησις 421
 Χρονικὸν Ἐπίτομον 417, 418, 425, 426
 Χρονικὸν τῶν Μετεώρων 411
 Χρονογραφία τοῦ κώδικα Marc. gr. 408, 409
 Χρονογραφία τοῦ κώδικα Vindob. hist. gr. 99, 410
 Χρονογραφικὸν Σύντομον 549, 557
 Χρυσή Ὁρδὴ 66, 76
 Χρυσία (Χρυσέα) πύλη 243, 245, 346, 459, 460, 565
 Χρυσοβέργης Νικόλαος, πατριάρχης 442
 Χρυσοτρίκλινον 98
 Χωνιάτης Νικήτας 24, 36, 39, 103, 187, 196, 277, 404, 409, 416, 421, 422, 448, 450, 472, 479, 510, 583, 584
- Ψελλὸς Μιχαὴλ 187, 196
 Ψευδο-Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης 78, 167

- Ψευδο-Δωρόθεος 411, 584, 585, 587 Ὡγυγος 488
 Ψευδοκαισάρης 586
 Ψευδολαχανᾶς 84
 Ψευδο-Σφραντζῆς 248, 301, 302, 338, 383

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Adler, W. 246	492
Aerts, W.J. 470, 471	Bees, N.A. 164, 365, 469
Agapitos, P. 154	Bekker, I. 43, 78, 163, 241, 255, 286,
Ahrweiler, H. 314	338, 340, 364, 441, 448, 524, 532,
Aland, K. 105, 111, 112, 119	588
Angold, M. 28, 50	Beldiceanu-Steiner, I. 81
Antoniadis, S. 27	Beyer, H.-V. 82, 123, 140, 142, 143,
Arnakis, G. 78, 80	164, 169, 171, 173, 174, 178
Asdracha, C. 80	Bezdeki, S. 164
Asonitis, S.N. 494	Bibikov, M.V. 80
Astruc, C. 118, 119	Bidez, J. 105, 111, 113, 114, 130, 546,
Avgerinou-Tzioga, M. 38, 57	547
Avramović, J. 524	Binon, S. 581, 589
	Blum, W. 33, 43, 45
Babbitt, F.C. 162	Böhlig, G. 234, 247
Babinger, F. 309, 385, 396	Boissonade, J.Fr. 49, 101, 391, 392,
Badea, G. 288	396, 397
Bádenas, P. 333	Bompaire, J. 590
Bakirtzis, Ch. 73	Boor, C. de 104, 105, 110, 111, 113,
Balfour, D. 249, 250	119, 419, 435, 438, 439, 446, 546,
Barker, J.W. 220, 223	555
Bartusis, M.C. 82	Bouchet, R. 468
Baştav, S. 287, 366, 367	Boulenger, F. 129
Baumbach, J.B. 363	Brezeanu, S. 44
Beck, H.-G. 86, 118, 195, 463, 468,	Browning, R. 101, 119

- Bryer, A. 391, 395, 396, 504-508, 512, 515, 519-523
 Buchon, J.A.C. 462, 468
 Caldi, M. 287
 Canard, M. 210
 Canfora, L. 592
 Cankova-Petkova, G. 41, 44, 428
 Cantarella, R. 86
 Caro, G. 79
 Carroll, M. 587, 589, 591
 Cassidy, N.J. 79
 Cavalieri, P.Fr. 253
 Cazacu, M. 367
 Čenkova, B.G. 205, 212
 Černousov, E. 287
 Charanis, P. 183, 220-222, 265, 421, 549, 551, 561
 Chvostova, K.V. 80, 165
 Ciociltan, V. 165
 Clauser, C. 363
 Colonna, M.E. 44, 79, 163, 210, 240, 241, 255, 287, 327, 365, 428, 442, 449, 468, 514, 532, 561, 589
 Congourdeau, M.-H. 75, 155
 Constantinides, C.N. 26
 Constantinides Hero, A. 168
 Cotsonis, H.I. 278, 308
 Cunningham, M. 102, 119
 Cupane, C. 470
 Czebe, G. 49, 50
 Darkó, E. 233, 301, 348, 349, 351, 364, 365, 369, 374, 381, 386, 395, 536
 Darrouzès, J. 345
 Davis, J. 421
 Dayantis, J. 287
 Demincev, M.S. 81
 Dennis, G. 232, 233, 255, 333
 Destunis, G. 575
 Dieten, J.A. van 24, 129, 140, 145, 146, 148, 149, 150, 157, 159, 163, 164, 170-174, 202, 262, 277, 421, 422, 448, 472, 479, 510, 583
 Dinić, M. 287
 Ditten, H. 359, 361, 366-368
 Dobschütz, E. von 111, 119
 Dölger, F. 88, 203, 211, 261, 581, 590
 Dräseke, J. 164, 200, 210
 Du Cange, Charles du Fresne 239, 245, 246, 461
 Ducellier, A. 367
 Dujčev, I. 542, 545-547, 550-554, 586, 591
 Dusa, Th. 42
 Džagacpanjan, E.D. 591
 Efthymiadis, S. 66, 82
 Egea, J.M. 468, 470
 Emrich, G. 328, 591
 Enepekides, P.K. 469
 Estopañán, Sebastian Cirac 524, 527, 530, 532, 534-536
 Failler, A. 36, 48, 49, 54, 60, 63, 64,

- 77-82, 85, 92, 94, 96, 98, 166, 194, 211, 360, 427
 Falier-Papadopoulos, J.B. 576, 589
 Fallmerayer, J.Ph. 503, 508, 514, 542, 543
 Fatouros, G. 101, 164, 190, 192, 194, 207, 210, 211
 Featherstone, J.M. 101, 102, 119, 141
 Festa, N. 27, 33, 56
 Fischer, E. 80
 Flusin, B. 283, 288
 Foerster, R. 129, 133
 Fögen, M.Th. 47, 50
 Foss, C. 26, 27
 Foucault, J.A. de 246
 Frančes, E. 198, 300
 Furon, Ch. 471
 Gagen, S.J. 161, 166, 184
 Gamillscheg, E. 351, 367, 400
 Gamkhrelidze, A. 515
 Gastgeber, C. 118, 120
 Gautier, P. 232, 264
 Geanakoplos, D.J. 47, 50, 57
 Gelzer, H. 418
 Gentz, G. 103, 105, 108, 111-113, 118, 119
 Georgiopoulou, S. 26, 102, 119
 Gill, J. 80, 198, 212, 291, 297, 382
 Golitsis, P. 63, 82
 Grabler, F. 364
 Grecu, V. 11, 140, 164, 233, 249, 250, 269-273, 277, 279, 285-287, 289, 296, 299, 300-302, 305, 313, 314, 319, 327, 328, 338, 340, 343, 349, 350, 356, 364-366, 375-377, 386, 387, 396, 572, 576, 581, 583, 585-588, 590, 600
 Grégoire, H. 49, 119
 Grumel V. 589
 Guiland, R. 151, 156, 161, 162, 164, 574, 590
 Güterbock, K. 365
 Hanak, W.K. 338, 572, 587
 Hansen, G.C. 104, 105, 107, 109, 111, 125, 131
 Harris, J. 360, 368
 Hart, T. 164, 171
 Haury, J. 543
 Heisenberg, A. 33, 34, 37, 42-44, 46, 47, 54, 59, 79, 370, 413-415, 420, 421, 423, 425, 430, 434, 437, 457, 583
 Helms, P. 591
 Hendrickx, B. 471, 494
 Henrich, G.S. 493
 Herring, G. 339, 340
 Hilber, I. 449
 Hinterberger, M. 491, 493
 Hirsch, F. 439, 442, 446, 449
 Hohlweg, A. 156, 165
 Hokwerda, H. 471
 Hopf, C. 365
 Hrochová, V. 221
 Hult, K. 154

- Hunger, H. 29, 40, 44, 79, 156, 162, 163, 202, 204, 208, 210-212, 232, 241, 248, 251, 255, 270, 273, 279, 287, 323, 327, 348, 358, 365, 410, 428, 442, 449, 514, 532, 561, 580, 589
- Iadevaia, F. 409, 438, 439, 441
- Ibragimov, G.I. 309
- Ilieva, A. 470, 493
- Inalcik, H. 326
- Irmscher, J. 27, 252
- Ivanka, E. von 366, 588
- Jacoby, D. 462, 469, 480
- Janin, R. 124, 246, 298, 384, 427, 435
- Janssens, E. 510
- Jeffreys, M.J. 462, 469
- Jugie, M. 263, 336
- Kaldellis, A. 27, 349, 351, 357, 360, 368, 370, 387
- Kaltsogianni, E. 122
- Kambylis, A. 422
- Karpozilos, A. 562
- Kazhdan, A. 139, 203, 206, 212, 234, 414, 486, 491, 493
- Keenan, J.G. 591
- Kidonopoulos, V. 122
- Kiesewetter, A. 81
- Kislinger, E. 544, 545, 546, 552, 553
- Koder, J. 493, 549, 553
- Kojčeva, E. 442
- Korać, D. 562
- Korobejnikov, D.A. 81, 368
- Kotzabassi, S. 270, 288, 298
- Krasavina, S.K. 278, 284, 286, 287, 288, 290, 293, 590
- Krasikov, S.V. 161, 165, 184
- Krischer, T. 190, 192, 194, 207, 210
- Krumbacher, K. 44, 79, 118, 163, 210, 241, 255, 287, 327, 365, 410, 428, 441, 449, 468, 514, 532, 533, 561, 580, 589
- Kuršanskis, M. 509
- Kurtz, E. 164, 365
- Kyrris, C. 211
- Laiou, A. 10, 76, 81, 84, 88
- Lambros, S. 306, 338, 392, 396, 411, 442
- Lampsidis, O. 405, 419, 445, 448, 449, 450, 562
- Lang, W. 155
- Lange, J. 118
- Laurent, V. 71, 78, 79, 140, 141, 163, 164, 210, 266, 449, 572, 590
- Legrand, E. 306, 349
- Lehmann, B. 44, 80
- Lemerle, P. 182, 544, 545, 550, 552, 553
- Leone, P.L.M. 88, 140-143, 165, 168, 178
- Leutsch, E. 93, 129, 178
- Liebeschuetz, J.H.W. 99
- Lightfoot, C.S. 288

- Litavrin, G.G. 222, 223, 434
- Loenertz, R.J. 211, 265, 366, 561, 576, 581, 584, 590
- Lognon, J. 468
- Lowry, H. 505
- Luciani, C. 161
- Lurier, H.E. 463, 468
- Macrides, R. 30, 33, 34, 39, 41, 43, 45, 48-50, 57, 428, 452, 457
- Magoulias, H. 287
- Mai, A. 448
- Maisano, R. 233, 264, 289, 290, 323, 572, 579, 580, 588, 589, 591, 592, 594, 596
- Makris, G. 236, 463, 471
- Maksimović, L. 211, 526, 533, 537
- Markopoulos, A. 358, 368
- Matanov, C. 533
- Matschke, K.-P. 10, 183, 211, 215, 216, 223, 306
- Matzukis, C. 409
- Mavromatis, L. 212
- Mavroudi, M. 325
- Mazal, O. 442
- Mazarakis, A. 66, 82
- Medé, S. 271
- Medvedev, I.P. 211, 469
- Melville-Jones, J.R. 11, 249, 255, 302
- Mercati, G. 175, 253, 486
- Meursius, J. 461
- Meyendorff, J. 178, 179
- Migne, 118, 441
- Miklosich, F. 263, 581
- Miller, E. 61, 101, 187
- Miller, T.S. 208-211
- Miller, W. 270, 287, 348, 354, 363, 365, 385, 572, 589
- Mitsakis, K. 469
- Moraitis, S. 365
- Moravcsik, G. 40, 44, 79, 119, 163, 210, 237, 239, 241, 245, 255, 287, 314, 327, 356, 365, 382, 398, 428, 441, 449, 468, 507, 512, 514, 521, 523, 532, 561, 589
- Morfakidis, M.F. 367
- Motos – Guirao, E. 367
- Moutsopoulos, E. 164
- Müller, C. 327
- Müller, J. 263, 581
- Munitiz, J.A. 29
- Muntaner, R. 66
- Nastase, D. 232
- Năsturel, P.S. 590
- Necipoğlu, N. 11, 266, 302
- Nicol, D.M. 36, 85, 190, 192, 194, 199, 200, 205, 206, 211, 218, 220, 223, 233, 237, 238, 397, 487, 497, 499, 527, 529, 536, 537
- Nicolić, M. 288, 592
- Nicoloudis, N. 349, 350, 357, 361, 364, 367
- Nimet, A. 357, 365
- Obreschkov, V. 288

- Odorico, P. 251, 254, 255
 Ortola Salas, S. 286, 287
 Ostrogorsky, G. 138, 179, 222, 237, 249, 263, 421, 435, 452, 457, 474, 552
 Page, G. 481
 Palagyi, T. 45
 Panaino, A. 288
 Panteghini, S. 111, 120-122
 Papadakis, A. 72, 325, 345
 Papadopoulos, C.G. 340
 Papadopoulos, J. B. 588, 589
 Papadopoulos, Th.H. 339
 Papadopoulos-Kerameus, A. 328, 520
 Papadrianos, J.A. 288
 Parassoglou, G. 562
 Parisot, V. 206, 210
 Parmentier, L. 105, 111, 113, 114, 546, 547
 Pasinus, J. 543
 Patzig, E. 415, 417, 419, 424
 Perez Alconchel, F. 286, 287
 Pertusi, A. 27, 552
 Petit, L. 263, 336
 Petrides, A.K. 77, 82
 Philippides, M. 338, 572, 587, 588, 591
 Pietrosanti, P. 155
 Pinto, E. 236, 241, 245, 246
 Podskalsky, G. 345
 Polemis, D.I. 164
 Polemis, I.D. 170
 Politis, L. 206, 210
 Poljakovskaja, M.A. 212
 Pouqueville, F.C.H.L. 524, 540
 Praechter, K. 44, 408
 Preger, Th. 587
 Previale, L. 49
 Prinzing, G. 47, 48
 Prochorov, G.M. 211
 Purdie, M.H. 238, 241
 Pusch, A. 417, 418, 425, 426
 Qaukhchishvili, S. 509
 Radić, R. 45, 329, 563
 Radonić, J. 328
 Reinsch, D.R. 246, 262, 266, 289, 300, 315-322, 327, 328, 330-332, 335, 337, 338, 345, 351, 358, 376, 377, 384, 396, 397, 407, 408, 422, 580, 592, 597
 Reiske, J. 555
 Rhoby, A. 592
 Richter, G. 45
 Riggs, C.T. 327
 Rigo, A. 411
 Rio, Monica del 271
 Rödel, F. 328, 365
 Romano, R. 592
 Rothbauer, A.M. 582, 590
 Runciman, S. 267
 Sakel, D. 339, 409, 420, 429
 Samodurova, Z.G. 561

- Sansaridou-Hendrickx, Th. 470, 471, 489, 491, 494, 533
 Sansovino, Fr. 364
 Savvides, A.G.C. 45, 165,
 Schirò, G. 485, 486, 490-493, 498, 502
 Schmid, P. 80
 Schmitt, J. 462, 468, 471, 478, 484
 Schneidewin, F.G. 93, 129, 178
 Schopen, L. 163, 164, 209, 210
 Schreiner, P. 85, 241, 283, 398, 515, 524, 525, 533, 556-565, 568-570
 Schwartz, E. 104, 106, 134
 Ševčenko, I. 9, 141, 143, 164, 214, 215, 220, 221, 268
 Shawcross, T. 462, 465, 471, 480
 Sideras, A. 143
 Sideridès, X. 263, 336
 Sjuzumov, M.J. 221, 223
 Smetanin, G.V. 165
 Smith, O.L. 154
 Soulis, G.Ch. 526, 527, 530, 532, 533
 Soustal, P. 539
 Spadaro, G. 469, 470
 Stanković, V. 45, 82
 Stathakopoulos, D. 10
 Stepanov, A.S. 278, 287, 309, 590
 Stepski-Doliwa, St. von 582, 589
 Stiernon, D. 164
 Stüwe, E. 469
 Tafel, T.L.F. 365, 503, 514
 Tafrali, O. 220
 Teoteoi, T. 211
 Terezis, Ch. 82
 Thurn, I. 104, 105, 418, 442
 Tineffeld, F. 80, 139, 150, 163, 199, 202, 203, 206, 212
 Tischendorf, K. von 318
 Tocci, R. 413, 415, 416, 424-426, 428, 429
 Todt, K.-P. 195, 212
 Toni, E. 193, 212
 Toumanoff, C. 509-511
 Trone, R.H. 210
 Turlej, S. 548, 553
 Turner, C.J.G. 341, 362
 Tveritina, A.S. 308-311, 314
 Ubinini, M. 328
 Udalcova, Z.V. 328, 331
 Uspenskij, F.I. 77
 Uspenskij, P. 524
 Vasiliev, A. 363, 510, 511, 571
 Verpeaux, J. 80
 Veselago, E.B. 349, 366
 Vivian, K. 509
 Voordeckers, E. 211, 587, 591
 Vranoussis, L. 525, 533
 Vryonis, S. 251, 253, 256, 356, 367
 Weiss, G. 189, 192, 195, 197, 207, 211, 220, 225, 229, 230
 Werner, E. 199, 211, 221, 309-311
 Westerink, L.G. 170
 Wifstrand, A. 367

- Wilson, N. 119
 Winfield, D. 391, 395, 396, 506, 507, 512, 515, 519-523
 Winkelmann, F. 103-105, 109, 110, 119, 121, 129
 Wittek, P. 561
 Wright, W.C. 131, 134
 Wurm, H. 351, 367, 368
 Zachariadou, E.A. 80, 506, 513
 Zafeiris, K. 414, 417, 418, 419, 429
 Zakrzęvskaja, O. 164
 Žavoronkov, P.I. 40, 45
 Zavrazhin, V.N. 429, 431, 434
 Ἀδαμαντίου, Α.Ι. 406, 468
 Αἰνιάν, Γ. 524
 Ἀλλάτιος, Α. 42, 461
 Ἀμαντος, Κ.Ι. 549
 Ἀνδριώτης, Ν.Π. 315, 316, 319, 322, 328
 Ἀντωνοπούλου, Θ. 591
 Αὔγερινου-Τζιώγα, Μ. 45
 Βακαλόπουλος, Α. 25, 28, 219, 336, 337, 340, 341, 345
 Βαρβούνης, Μ.Γ. 448, 449
 Βαρζός, Κ. 397400
 Βαρναλίδης, Σ.Α. 297
 Βάσης, Σ. 44
 Βέης, Ν. 44, 241, 514, 545, 552, 553
 Βλαχάκος, Π.Κ. 165, 166
 Βογιατζίδης, Ι. 411
 Βούτσικας, Α.Δ. 470
 Βρανούσης, Α. 407, 497, 499, 524, 525, 526, 528, 529, 532-534, 539
 Βρυώνης, Σ. 71, 83, 96
 Γεωργακόπουλος, Δ. 533
 Γεωργιάδης Ἀρνάκης, Γ. 71, 76, 84, 87, 205
 Γεωργιάδου, Β.Σ. 81, 86, 145, 165, 212
 Γιαννακόπουλος, Δ.Κ. 368
 Γιαννακόπουλος, Κ. 50
 Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, Ε. 261, 262
 Γουναρίδης, Π. 292
 Δεντάκης, Β.Α. 174
 Δεστούνης, Γ.Σ. 524, 540
 Διαμαντόπουλος, Α.Ν. 337, 341, 342
 Δραγούμης, Σ.Ν. 365, 469
 Δουβουνιώτης, Κ.Ι. 561
 Δωρόθεος, μητροπολίτης Μονεμβασίας 585
 Ἐνεπεκίδης, Π. 366
 Ζακυθινός, Δ. 210, 551, 572, 590
 Ζαχαριάδου, Ε.Α. 289, 303, 364, 487, 491, 493, 506, 560, 562, 584
 Ζέπος, Π.Ι. 464, 469
 Ζήσης, Θ.Ν. 345
 Ζώρας, Γ.Θ. 364
 Ἡμελλος, Σ. 325, 329

- Καλλέργης, Ν. 366
 Καλονάρος, Π.Π. 462, 468
 Καμπούρογλους, Δ.Γ. 365
 Καραλής, Β. 287
 Καρπόζηλος, Α. 95, 100, 110, 234, 298, 419, 421, 556
 Κατσαρός, Β. 493
 Κατσώνη, Π. 367
 Κεσελοπούλου, Α. 211
 Κεχαγιόγλου, Γ. 469
 Κιουσοπούλου, Τ. 10, 264, 266, 267, 269, 300, 303, 305
 Κοβάνη, Α. 494
 Κορδάτος, Γ. 223
 Κορδώσης, Μ.Σ. 535, 537, 540
 Κοτζάμπαση, Σ. 101
 Κουγέας, Σ. 44, 549, 550, 552
 Κουρούσης, Σ.Ι. 210
 Κριαράς, Ἐμμ. 245, 534, 539
 Κρουμπάχερ, Κ. 206, 237, 322, 350, 467
 Κυριακίδης, Στ. 80, 548, 549, 551, 552
 Κυριακοῦ, Κ. 342
 Κυρίτης, Δ. 82, 267, 268
 Κύρρης, Κ.Π. 188
 Λαΐτου, Α. 218, 220, 223
 Λαμπάκης, Σ. 61, 65, 71, 74, 75, 78, 80-82
 Λαμπρίδης, Ι. 524
 Λάμπρος, Σπ. 44, 241, 263, 316, 328, 365, 413, 514, 515, 543-545, 552, 561, 581, 589
 Λαμφίδης, Ο. 93, 386, 390, 447, 448, 450, 454, 458, 503-505, 507, 509, 514, 515, 517, 520
 Μακρής, Γ. 462, 471
 Μαλτέζου, Χ. 302, 306, 474
 Μανάφης, Κ. 107
 Μανιάτη-Κοκκίνη, Τ. 470
 Μαρκόπουλος, Α.Φ. 34, 44, 110, 368
 Μαστροδημήτρης, Π.Δ. 320, 328
 Μαυρομάτη-Κατσουγιαννοπούλου, Σ. 419
 Μέσσης, Χ. 251, 255
 Μηλιαράκης, Α. 50
 Μονιοῦ, Ν.Ι. 255, 589
 Μόσχος, Δ. 163, 165, 171 169
 Μουστοξίδης, Α. 524
 Μπόνης, Κ.Γ. 341, 344
 Μυστακίδης, Β.Α. 79
 Νεράτζη-Βαρμάζη, Β. 166
 Νικολούδης, Ν. 364, 368
 Νίκου, Δ.Μ. 277, 288
 Ξανθουδίδης, Σ. 469
 Οἰκονομίδης, Ν.Α. 515
 Παγουλάτος, Σ.Α. 552
 Παμπούκης, Ι.Τ. 514
 Παναγιώτου, Α.Δ. 43
 Παπαδόπουλος, Ι. 589, 590
 Παπαδόπουλος, Σ. 515

- Παπαδόπουλος, Χ. 411
 Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Α. 79, 119
 Παπαδριανός, Ι.Α. 253, 255, 328
 Παπαζώτος, Θ. 533
 Παπαμιχαήλ, Γ. 174
 Παπαρρηγόπουλος, Κ. 315, 549
 Παπατρέχα, Γ.Η. 486, 493
 Παρασκευοπούλου, Η. 170
 Πατρινέλης, Χ.Γ. 292, 318, 337
 Πιτσάκης, Κ. 464, 467, 471
 Πολέμης, Δ.Ι. 164, 168, 178
 Πολέμης, Ι. 84, 152, 156
 Ποτλής, Μ. 548
 Πρέκα, Μ. 493, 496
 Ράλλης, Γ. 548
 Ροΐδης, Έμμ. 359
 Ρωμανός, Κ.Π. 543
 Σαββίδης, Α.Γ.Κ. 391, 395, 398, 429, 510, 518-520, 591
 Σάθας, Κ.Ν. 26, 48, 360, 411-418, 425, 426, 428, 431, 434, 437, 587
 Σακελλίων, Ι. 28
 Σβορώνος, Ν. 435
 Σούλης, Γ.Χ. 524, 525, 526, 528, 529, 533, 535
 Σοφριανός, Δ.Ζ. 210, 533
 Σοφικίτου, Α. 493
 Σοφτζόγλου, Π. 544
 Σπυρόπουλος, Σ.Η. 43, 45
 Στανίτσας, Σ. 409
 Σταυρίδου – Ζαφράκα, Α. 540
 Στεφανίδης, Β. 340
 Στράτος, Α.Ν. 549
 Συκουτρής, Ι. 69, 112
 Σωτηρόπουλος, Χ.Γ. 195
 Ταξίδης, Η. 88, 93
 Τριαντάρη, Σ.Α. 165
 Τσάμης, Δ.Γ. 179, 221
 Τσάρας, Γ. 235, 247, 248, 251, 252, 254, 256, 258, 259, 591
 Τσιγάνης, Κ.Δ. 159, 166
 Τσιπτσής, Ε. 329
 Τσολάκης, Ε. 441, 442
 Τωμαδάκης, Ν.Β. 273, 287, 318, 320, 328, 339, 344, 345, 366, 386, 389, 390, 412, 572, 590
 Φαλλμεράνερ, Ι.Φ. 540, 543
 Φειδᾶς, Β.Ι. 178, 179
 Φιλιππίδης, Χρύσανθος Μητροπολίτης 385, 392, 395-398, 505, 507, 512, 518-521, 523
 Χαριτωνίδης, Χ.Χ. 287, 590 610
 Χασιώτης, Ι.Κ. 582
 Χριστοφιλοπούλου, Αἰκ. 54
 Χρυσανθόπουλος, Ε. 553

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΥ

Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι

Τόμος Δ' (4ος Τόμος)

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ
ΤΟΜΟΣ Δ'

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΖΑΖΑ

ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ

ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΝΑΚΗ

ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ

ΣΕ 3.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 2015

